

605. Klompenuitdelingen: gemeenteverlagen. Pogingen tot verhoging subsidies: Handelingen, 31/10/11 en 25/10/12; HiN aan raad, Vlissingen 3/3/13 in: GAV 1175. Stoppen in 1913: id., Vlissingen 28/8/13 in: GAV ingekomen brieven b&w 1913. Tijdverdrijf: B, 15/11/13. Soepeler uitgifte: hoofd school A aan b&w, Vlissingen 27/9/13 in: GAV ingekomen brieven b&w 1913. HiN: GAV 4671, 14/8/13. R.K. jongensschool: notulen V&P, 21 en 28/8, 4/9 en 27/11/03.
606. Amendementen: Handelingen 27/3 en 1/5/14.
607. Veiling: De Meij wist overigens wel te regelen dat de financiën van de veiling gescheiden werden gehouden van die van de gemeente, zodat een zuiver financieel beheer mogelijk was: Handelingen 11/10/12. Voorts: raadsie voor de reorganisatie van het marktwezen aan raad, Vlissingen 23/3/12 in: GAV 1173; Handelingen 26/4, 28/6 (De Meij lid cie) en 28/10/12 (verdediging door De Meij van de aanbestedingen van de cie). Achterban: B, 25/5/12. De Meij werd lid van de vaste raadsie voor het marktwezen: Handelingen, 30/1/14. Bouman, Zeeuwse Landbouw, 267-9. Discussie over overname: B, 24/2/12; Cie belast met het voeren van onderhandelingen met de Maatschappij 'de Schelde' te Vlissingen aan b&w, Den Haag 24/2/11 in: GAV ingekomen stukken b&w 1911; Handelingen 18/4/13; VC, 22, 24 en 26/4/13; B, 29/11/13. SDAP tegen boekmakers: VC, 6/3/11. Lindeijer: B, 4/7/14.
608. Fort de Ruyter: A.S. de Leeuw, 'Het Fort van Vlissingen' in: id., Wereldpolitiek, 115-42; Lademacher, Geschiede, 309-13. Garnizoen: GAV 556, 23/5/12. Manège: id., 6/3/14. Reclame: B, 16/9/11 en 12/10/12. Van Raalte: Handelingen, 17/1/13. Vragen: J. de Meij aan b., Vlissingen 24/2/13 in: GAV ingekomen brieven burgemeester 1913. Motie: Handelingen, 7/3/13; GAV 490, 7/3/13.
609. Ja-broers: B, 4/5/12. AR Prop. blad (van 30/12/12): B, 11/1/13. Sabelselepers: B, 13/9/13.
610. Baanbreker: P.K. Peerlkamp en L. Onderdijk aan PB, Middelburg 20/2/12 in: archief-SDAP Federatie Zeeland 1912; B, 31/12/10 en 4/5/12; In 1913 werden 16.000 manifesten verspreid, 14.500 in verband met de verkiezingen dat jaar (raad, provinciale staten, tweede kamer). Aan verkiezingspropaganda werd dat jaar fl. 207,93 uitgegeven tegen fl. 31,28 voor andere propaganda. Tot eind september werd fl. 167,57 aan contributie ontvangen: jaarverslag 1/1-31/12/13 in: archief-SDAP correspondentie afdeling-Vlissingen PB. In het najaar van 1912 werd opnieuw de propagandafietsclub ('Het roode achterlicht') opgericht door C. Berwald en J.A. Pieterse van Wijck, inmiddels weer opgenomen in de gelederen: B, 26/10/12. Kiezersweek, organisatie en belang ervan: id., 21/10/11, 1, 8 en 15/2 en 6/12/13. Ledenwinst, abonnees: jaarverslag 1/1 31/12/13 in: archief-SDAP correspondentie afdeling-Vlissingen -PB.
611. Onderwijzers: Sturm nam al in 1912 aan partijactiviteiten deel. De Meij verklaarde echter in maart 1913: 'In Vlissingen is geen enkele onderwijzer lid van de Sociaal-Democratische [Arbeiders?] Partij': Handelingen, 7/3/13. Oprichting BvNO-afd. Vlissingen: MC, 15/3 en 8/4/92. B, 7/12/12 (onderwijzer gaat cursus geven voor VBB); kandidaatstelling voor Provinciale Staten in 1913 in: GAV 2025 (voor naam Sturm). In 1908 werd gepoogd om de voorzitter van de afdeling van de BvNO, P.L. van Ravesteijn te ontslaan om zijn vakbondsactiviteiten: hoofd school E (Frijling) aan b&w, Vlissingen 16/8/09 in: GAV 1166; cie van toezicht op het l.o. aan b&w, Vlissingen 3/9/09 in: GAV 1167; GAV 555, 7/9/09; arrondissementsschoolopziener aan b&w, Middelburg 25/10/09 in: GAV 1167. Geven van inlichtingen over politieke voorkeur onderwijzers: b. van 's Heer Arendskerke aan b., 's Heer Arendskerke 29/6/09 in: GAV 1233 (aangehecht advies J.E. v.d. Slikke). Afwijzing om politieke voorkeur: Hoofd school C aan b&w, Vlissingen 27/12/10 in: GAV 1170; id., id. 9/2/11 in: GAV 1171; VC, 5/3/14. C.L. van de Weijer: GAV 554, 29/10/97 en cvp aan b&w, Vlissingen 20/6/99 in: GAV 1142. Zijn activiteiten voor rationalistisch onderwijs: A, 5/5/06; VS, 2/11/10 en 22/4/11. Vertaler: *Vrijdenker*, 14/3, 2 en 16/5/25 (gedichten Oskar Kanehl).
612. In Middelburg werd de vrouwendag voor het eerst in 1912 gevierd (op 12 mei). Ook de Vlissingse SDVC zou in de organisatie betrokken zijn: B, 18/5/12. Bestuur SDVC-Vlissingen: id., 13/7/12. Mevr. Lindeijer: id., 19/11/12. Vergadering bij Berwald: id., 12/4/13. Vrouwendag: VC, 9/3/14. Brief De Meij: id., 30/3/14. De Meij vertolkte het partijstandpunt. Het ging om de vraag of getekend mocht worden op een petitie van de 'Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht', die sinds 1905 ook in Vlissingen een actieve afdeling had (geleid door mej. Gasille en mej. Ketting) van op de VDB georiënteerde dames. Zie in het algemeen: Joyce Outshoorn, *Vrouwenemancipatie*, 60.
613. Oude SDAP-er: interview 1, 14/12/79. Centrumpositie, ministers: B, 26/7 en 1/11/13 (zie ook:

F.H. Sp
deling-
Over de
614. Eerste
gram),
nis). In
(Indië).
sig, Die
ren von
Voor ee
klassen
sleden r
615. Vreemd
merlede
30/11/1
616. AR-kie
SDAP
617. AR Pro
Vey Me
18/6/12
618. Bij de s
Vrij-Lil
28/10/0
Vrijz. p
prop. c
619. Vergad
hel) en
minees
620. Openb
De kat
terpella
621. Schunn
dit geh
id., 1/7
622. Gegeve
SDAP
623. Vrijz. p
bond g
B, 25/1
en 31/1
'blijven
624. Enka: i
625. Algem
groepe
stelt.
626. Afsche
Middel
keling
stond i
ker, 1/
Sterkte
Metaal
627. Oprich
(later V
oen: '2
in: GA

- F.H. Springer aan F.M. Wibaut, Vlissingen 15 en 17/10/13 in: archief-Wibaut 33). Jaarverslag afdeling-Middelburg 1/1 31/12/13 in: archief-SDAP correspondentie afdeling-Middelburg PB. Over de verhouding Middelburg-Vlissingen: interview 1, 26/4/84.
614. Eerste cursus Lindeijer: *B*, 21/10 en 18/11/11 (werklozenverzekering), 17/2 (ontwerp-program), 11/5/12 (gemeentepolitiek), 8/2/12 (over militarisme en over parlementaire geschiedenis). Inleidingen na vergaderingen: *B*, 27/9/12, 11/10 (sociale hervormingen) en 29/11/13 (Indië). Cursus-De Baare: *B*, 11/4/14. Funktionarissenscholing: Michielse, vorming, 25; H. Reisig, *Die Rolle der Bildung für die Befreiung des Proletariats*. (1932, 1933 gedrukt als: *Die Lehren vom politischen Sinn der Arbeiterbildung*), 144 (geciteerd in: Feidel-Mertz, *Ideologie*, 73). Voor een uiteenzetting van het onderscheid tussen functionarissenscholing en scholing voor de klassenstrijd: id., 68-98. Maas (Nijmegen, 82) verbindt de scholing van SDAP-partij en -raadsliden met hun optreden in de raad.
615. Vreemde eend: interview 1, 26/4/84. Brander: *VC*, 6/5/12. Verantwoording: id., 7/11/12. Kamerleden: id., 8/2/12. Aandacht houden: F.H. Springer aan J.G. van Kuijkhof, Vlissingen 30/11/13 in: archief-SDAP correspondentie afdeling-Vlissingen PB.
616. AR-kiezers: *VC*, 15/2/11; *B*, 3/2/12. R.K. Vakbeweging: *Metaalbewerker St Eloy*, 9/11/12. SDAP kiezersweek: *B*, 22/2/13.
617. AR Prop. Blad: *B*, 27/2/09. Drukker was waarschijnlijk De Vey Mestdagh: GAV, archief-De Vey Mestdagh kasboeken onder: 30/6/09 en 30/11/10. Motor: *VC*, 10/6/12 (hoofdart.), 14 t/m 18/6/12 (discussie); Cursusvergaderingen: id., 28/2/12 (over tariefwet).
618. Bij de scheiding gingen 29 leden van het oude 'Algemeen Belang' naar de VDB en 43 naar de Vrij-Liberalen: id., 14/10/08. De VDB-afdeling werd vervolgens met 47 leden opgericht: id., 28/10/08. Rottier: id., 16, 17, 21 en 22/7/09. Steun Adriaanse: id., 4/6/10. Brander: id., 6/5/12. Vrijz. prop. club: id., 14/10/12. Concentratie: id., 11 en 13/11/12 en 17/1/13. Bestuur vrijz. prop. commissie: id., 7/2/13.
619. Vergadering met vrouwen: id., 4/2/13. Debatvergaderingen: id., 28/3 (debat met ARP'er Vegthel) en 10/6/13 (met Blum). BvNO: id., 3, 5, en 8/5/13. Protestantse kiezers: id., 16/6/13. Dominees: id., 24/6/13. Aanbeveling: id., 16/6/13.
620. Openb. vergadering: *B*, 22/3/13. Meeting: id., 14 en 21/6/13. Uitslag verkiezingen: *VC*, 26/6/13. De katholieke scholen hadden zelfs gebeden voor een goede uitslag: *Handelingen*, 7/3/13 (interpellatie-De Meij).
621. Schunnig: *VC*, 23, 24, 27/6, 19, 21 en 29/7 en 2/8/13. Van Nieuwkuijk speelde een dubbelrol in dit geheel, enerzijds zijn onderwijzers veroordelend, anderzijds hen steunend. Voor de uitslag: id., 1/7/13. Kiezers waren zelfs per auto naar de stembus gebracht. Reformjood: id., 4/7/13.
622. Gegevens Lindeijer: id., 5/7/13; *B*, 12/7/13; *VC*, 12 en 16/7/13. Zie voor de analyse van de SDAP-ers ook De Meij's opmerkingen in *B*, 16/8/13.
623. Vrijz. prop. blad: id., 12/4, 23/8 en 27/9/13. Oprichting Bond v. Vrijzinnigen: *VC*, 14/10/13. De bond groeide snel van 35 naar 85 leden. De contributie bedroeg slechts een dubbeltje per jaar: *B*, 25/10 en 22/11/13. Lindeijer verdedigde tegen Brander nog de 'Verelendungstheorie': id., 24 en 31/1, 7 en 28/2/14 (na lezing van een artikel van Wibaut draaide hij bij naar Verelendung als 'blijvende armoede'). Vrijzinnige jongel. bond: *VC*, 19/1/14. Tien gulden: id., 6/1/14.
624. Enka: id., 11 en 13/2/14 en *B*, 21/2/14. Albarda: *VC*, 7/4/14.
625. Algemeen kiesrecht: *B*, 7/6/13. Kleine burgerij: het steun zoeken door de SDAP bij andere groepen dan arbeiders moet vroeger gedateerd worden dan Cohen (Vernieuwing, 179) voorstelt.
626. Afscheiding: *B*, 8/3/13; De Jong, Plaats, 120. Leden 1912: P.K. Peerlkamp/L. Onderdijk aan PB, Middelburg 20/2/12 in: archief-SDAP, correspondentie Federatie-Zeeland PB, 1912. Ontwikkeling vakbeweging: Lindeijer, *Terreinkennis*, 414; *B*, 19/4/13. Qua aantal vakverenigingsleden stond Zeeland in 1913 onderaan in Nederland: id., 1/11/13. Ledentallen ANMB: *Metaalbewerker*, 1/7/11, 1/7/12 en 1/1/14. Actie: id., 4/1, 12/7, 13/9/13, 3/1, 4/7 en 15/9/14; *B*, 31/12/13. Sterkte scheepsbouw 1911: De Kok, *Koninklijke Weg*, 1911. Een exemplaar van *De Zeerwsche Metaalbewerker* bevindt zich in: archief-KMS, pamflettencollectie.
627. Oprichting schildersvereniging: *Schilder*, 21/10, 2, 16 en 30/12/11. A. Beun uit Middelburg (later Vlissingen) scheen zich bijzonder ingespannen te hebben. *B*, 27/1 en 17/2/12. Niet meedoen: 'Nederlandsche Schildersgezellenbond' afdeling-Vlissingen aan GWF, Vlissingen 2/9/12 in: GAV, archief-GWF. Dat de verhouding met de SDAP-afdeling zeker niet erg goed was, al

- was het SDAP-lid A. van Calmthout soms secretaris van de schilders, blijkt ook uit een reactie van Lindeijer op een verzoek van de schilders inzake 'de bepalingen' (Ned. Schildersgezellenbond afd.-Vlissingen aan raad, Vlissingen 3/2/13 in: GAV 1175) in: *B*, 15/2/13. Timmerlieden: id., 23/12/11; *VC*, 12/2/12; *B*, 17/10/12; gemeenteverslag 1915, verslag GWF.
628. Sigarenmakers: *B*, 10/1/14. Transport: id., 1/5/14. PTT, id., 23/5/14. Typo's: id., 14/7/14. Omvang van deze afdelingen: gemeenteverslag 1915, verslag GWF. Pogingen transportarbeiders: *B*, 22/2 en 1/3/13; *VC*, 23 en 28/4/14; *B*, 1 en 23/5/14. Volharding: id., 10 en 31/12/13, 7/3/14; gemeenteverslag 1915, verslag GWF.
629. VBB: VBB, 3/7/14. Ik dank de secretaris van de FNV te Vlissingen, A. van Belzen, voor inzage van dit boek. Gegevens König: Bevolkingsregister. Citaat Lindeijer: *B*, 4/7/14.
630. Ordinair: aanhaling door Lindeijer uit een ARP-manifest: *VC*, 1/1/12. Feestavond AR-Prop. club: id., 1/11/11.
631. Citaat: id., 1/1/12. Wekelijks: *B*, 31/12/10, 4/11/11. Bestrijding SDAP en liberalen: id., 9/12/11, 6/1/12 en 8/2/13. Gratis verspreiding: id., 15/2/13. Indianenverhalen: id., 31/12/10 en 4/11/11 (over een plaatsje 'Liberaal' in New Mexico dat gesticht door vrijdenkers een grote warboel was geworden; in november herroepen als onwaar). Landarbeid: id., 17/8/12.
632. Kloosterman: *VC*, 25 en 30/12/11; *T*, 6/1/12. Het conservatisme van de CNWB-afdeling: id., 6/8/10. Chr. bureau: *B*, 17/12/10; *VC*, 7/10, 15/11/11, 5/7/13. Eerste verslag bureau: id., 25/1/13. Zie voor de activiteiten ook: gemeenteverslag 1914 en *B*, 11/4/14.
633. PTT: *VC*, 7/8/09, 15 en 16/3/10. Ledentallen chr. metaalbew.: cyp aan b., Vlissingen 27/11/11 in: GAV 1235; gemeenteverslag 1913, verslag GWF. Wattel: *Patrimonium*, 30/4/14. Ledentallen 'Patrimonium': *VC*, 7/3/10; *Patrimonium*, 10/3/10; *VC*, 6/3/11. Arbeidscontract: *Patrimonium*, 2/6/10. Steungelden: id., 22/9/10, 28/11/12. Torpedojagers: *VC*, 6/1/10. Bijslag: *Patrimonium*, 2/11/11 en *B*, 11/11/11.
634. Huismanskiesrecht: *VC*, 21/2/10 en *Patrimonium*, 2/6/10. Motie: *VC*, 29/6 en 5/7/12; *Patrimonium*, 11/7, 1/8, 5/9 en 3/10/12. Rapport: *De Zeeuw*, 4 en 6/1/13 (zie ook: Altena, Gerechtigheid).
635. Stuurman, Verzuiling, 175-6, noemt Hogerzeil interconfessioneel. Ik betwijfel zeer of hij, zoals Stuurman lijkt te bedoelen, ook samengaan met katholieken in één organisatie voorstond. Zie ook: Kruithof, Trouw, 363. In de *Chr. Metaalbewerker*, 1/10/08, wordt uitsluitend samenwerking van 'Patrimonium' en CNWB genoemd. Het beroep op Hogerzeil: *VC*, 7 en 28/1/10. Lucas 9:18-26: De laatste drie verzen in de Nieuwe Vertaling: 'Hij zeide tot allen: Indien iemand achter Mij wil komen, die verloochene zichzelf en neme dagelijks zijn kruis op en volge Mij. Want ieder, die zijn leven zal willen behouden, die zal het verliezen; maar ieder, die zijn leven verloren heeft om Mijnen wil, die zal het behouden. Want wat baat het een mens, als hij de gehele wereld wint, maar zichzelf verliest of zelf schade lijdt?' Het omgekeerde van de twee voorlaatste zinnen van het Communistisch Manifest. Meer samenwerking tussen 'Patrimonium' en CNWB: *Patrimonium* 13/10/10 en *VC*, 29/10/10. Cursussen: id., 19/9, 12 en 13/10/10; *B*, 15/10/10; *Patrimonium*, 24/11/10, *VC*, 25/1, 6/2 en 15/11/11 en 17/2/12. Pleidooi Hogerzeil voor meer samenwerking: *Patrimonium*, 23 en 30/10/13. Discussie daarover: id., 11 en 25/12/13 en 1/1/14.
636. Staat van dienst: Hogerzeil was penningmeester van het 'Christelijk Arbeids-Secretariaat' geweest en speelde ook een rol in de totstandkoming van het CNV: Stuurman, Verzuiling, 175-6. Openluchtbijeenkomsten: *VC*, 31/5/11, 30/5/12 en 3/6/14; *Patrimonium*, 18/6/14. ARP-activiteiten Hogerzeil: *VC*, 1/3 en *B*, 29/3/13.
637. Toynbeevereniging: *VC*, 12/12/10, 16/1, 16/8, 9 en 11/12/11, 31/1, 1/2, 27/8, 30/11/12, 27/11/13. CHU: Chr. Hist. kiesvereniging afd.-Vlissingen aan raad, Vlissingen oktober 1908 in: GAV 1163; *VC*, 10/5/09.
638. Wens afdeling: *Patrimonium*, 26/7/06. Verg. met Hogerzeil: *VC*, 14/12/10; *B*, 17/12/10; *VC*, 21/1/11. Concrete plannen: 'Gemeenschappelijk Belang' aan raad in: GAV 695, 2/2/12; Handelingen, 16/2/12. Commentaar AR-Prop. blad: *B*, 16/3/12. Verdere behandeling: Handelingen en GAV 488, 12/4/12; Handelingen, 20/12/12; gemeentebouwmeester aan b&w, Vlissingen 27/12/12 (met situatieschets) in: GAV 1174; Handelingen, 17/1 en 7/3/13. Hogerzeil richtte ook woningbouwverenigingen in Westkapelle en Serooskerke op: *VC*, 9/3 en 23/12/12.
639. Plan-Hogerzeil: *Patrimonium*, 23/3 t/m 20/4 (citaten: 23/3 en 6/4), 4/5/11 en 25/4/12. Vlissingse bank: *VC*, 28/10, 1/11 en 3/12/13. Statuten en oprichters: *VC*, 15/1/14. Jaarverslagen: *VC*,

29/
Vol
wer
640. Vo
641. Bel
642. 26/
wo
643. Wa
DN
del
644. Op
Le
Vo
PT
645. Al
6/6
646. Vi
17/
ov
ing
647. Ma
648. Ge
en
A
V
gir
lij
nie
to
H
ge
11
649. SE
21
st
bu
17
650. O
21
SI
id
Z
sa
651. G
[r
23
in
(b
te
en
(2
se
st
se
in
d

- 29/5/15 en 4/5/16.
640. Volkswasserij: VC, 6/10 en 20/12/13 en 17/6/16 (beschrijving). In 1918 moest de waterij de werkzaamheden staken: GAV 4690, 20/3/18. Mededeling C.A. v.d. Velde, 14/11/80.
641. Voorstel Hogerzeil: Notulen kerkeraad 3/5/11 in: GAV, archief N.H. Kerk, 318.
642. Belangen opkomen: *Patrimonium*, 22/2/06. Leden Middelburg: id., 13/1 (98, 17 begunstigers), 26/5/10 (bedankjes), 19/1/11 (interne strijd), 18/1/12 (142 leden incl. begunstigers). Vertegenwoordiging: id., 1/5/13. Pinksteren: id., 18/6/14.
643. *Walchersche Courant, Antirevolutionair Weekblad voor Walcheren*, 5/10/06 en 26/4/07 in: DNP, archief-Dommissie 19. AR-Prop. blad in Middelburg: B, 23/3/12. Chr. Best.Bond in Middelburg: B, 30/5/14.
644. Opkrabbelen: *Volksbanier*, 19/7, 2/8 en 4/10/06. Bestuurder: id., 10/6/09. Zwakte: id., 25/9/13. Ledentallen 'St Eloy': Gemeenteverlagen 1912 en 1913, verslag GWF. Weinig actieve leden: *Volksbanier*, 2/3/11. Baanbreken: *Metaalbewerker St Eloy*, 11/5/12. Huisbezoek: id., 1/11/13. PTT: VC, 10/7/13. Zeelieden: B, 3/8/12. Bootwerkers: *Volksbanier*, 30/1/14.
645. Algemeen: Schutijser, Parochie, 132-3 en 144-6. Ziekenhuis: GAV 555, 4/2 en 24/3/10; VC, 6/6/21 (ingezonden brief J.J. Klijberg). St Elizabethver.: GAV 697, 4/2/14 (brief 117).
646. Vier verenigingen: Schutijser, 133. Katholiekendag: VC, 13/1, 22/3 en 4/6/13; *Volksbanier*, 17/4/13. Klachten: VC, 20/12/08 en 17/12/09; J.J. Klijberg aan b&w, Vlissingen 9/2/14 (klacht over politiek optreden van de vrijzinnig-democratische HBS-leraren Brander en Veenstra) in: ingekomen brieven b&w 1914. Aquino: VC, 28/9/12.
647. Manse: id., 18/2/13.
648. Geboorte Juliana: id., 30/4, 4/5 e.v. (klachten), 17/5/09. Oprichting Oranjebond: id., 5/6, 31/8 en 10/9/09. Opwekking lid te worden: id., 18/9/09. Feest Juliana 1910: id., 9/3/10; hoofd school A (Landsman) aan b&w, Vlissingen 18/3 en 7/4/10 (weerspannige onderwijzers) in: GAV 1168; VC 2/5/10. Zwakke ontwikkeling Oranjebond: id., 29/3/11, 22/4/12 en 30/12/13. Buurtverenigingen: id., 8/10/07, 28/8/08, 11/4, 4/5, 7 en 9/5/10, 20/4, 3/8, 7/8, 14/8, 11/9/11. Onafhankelijkheidsfeest: id., 25 en 28/10/12, 18/2, 20 en 21/3 en 2/4 (Eilandvereniging) en 22/4/13 (ver. nieuwe stad); B, 31/5/13 (rol bazen); Handelingen, 17/1 (Van Hal over onafhankelijkheid); zie tot regeling der feestelijkheden aan raad, Vlissingen 18/2/13 (verzoek subsidie) in: GAV 1175; Handelingen, 18/4/13 (afwijzing); VC, 22 t/m 26/4/13 (reacties); Oranjebond aan raad, Vlissingen [ing. 23/5/13 met bijlage: buurtverenigingen aan raad] (verzoek besluit te herzien) in: GAV 1475; Handelingen, 30/5/13 (herziening); VC, 8 en 11/8/13 (verslag).
649. SDAP-Vlissingen over Wijnkoop c.s.: B, 29/10/07 (Leeuwenburg; zie ook: A.P. Leeuwenburg aan P.J. Troelstra, Vlissingen 5/5/08 ('de karwats' over de Tribunerredacteuren) in: archief-Troelstra 61), 18/4/08 (steun voorstel PB tegen *De Tribune*); G.W. Sannes aan F.M. Wibaut, Middelburg 17/2/09 in: archief-Wibaut 32; B, 20/2/09. Comité: VC, 20/2, 17/3, 20/4/09; *Tribune*, 17/4/09. Pieterse v. W.: B, 15/5/09.
650. Oprichting SDAP-afdeling: *Tribune*, 25/12/09; B, 8/1/10; *Tribune*, 29/1 en 12/2/10; VC, 21/1/10; B, 29/1/10 (debat Wijnkoop); id., 19/2 (oprichting) en 12/3/10 (overgang leden naar SDP); VC, 10/3/10; *Tribune*, 26/3/10. Gorters cursusvergaderingen: B, 23 en 30/4/10. Goeman: id., 9/9/11. Wasch: *Tribune*, 14 en 21/5/10. Wasch bedankte in maart 1911 als lid: id., 23/3/11. Zijn dichterlijke schrijfsels: id., 'en daardoor bij het klasse-bewuste, strijdende, saamdachtige en saamdadige internationale proletariaat'.
651. Geldbedragen: id., 9, 16 en 23/7, 6 en 20/8/10. Benoeming: G. Mannoury aan b&w, Helmond [mei 1910] (met bijlagen) in: GAV 1168; zie. van toezicht op het m.o. aan b&w, Vlissingen 25/5/10 (voordracht) in: GAV 1169; b&w aan zie. v. toezicht m.o., Vlissingen 28/5/10 [minuut] in: GAV 1334; GAV 693, 15/7/10 (Mannoury toegevoegd); GAV 555 en Handelingen, 22/7/10 (benoeming); GAV 555, 21/10/10 (houding ARP). Pannekoek: diens Herinneringen, 210. Verlaten SDAP: G. Mannoury aan P.J. Troelstra, Helmond 15/2/09 in: archief-Troelstra 62; 'Middel en Doel': *Tribune*, 20/2/09. Kritiek op beperkte vrijheid van meningsuiting in SDP: id., 30/3/09 (zie ook: G. Mannoury aan P.J. Troelstra, Vlissingen 6/4/12 in: archief-Troelstra 62 en: rondschrijven aan afdelingen SDP, Vlissingen 12/2/11 in: archief-Mannoury 13: krachtens haar ontstaansgeschiedenis is de SDP verplicht een democratische strijdwijze te hanteren, vrij van persoonlijke aanvallen). Godsdienst en school: *Tribune*, 21/5/10 (Vgl. de opvatting van Wijnkoop in: Mellink, Persoonlijke herinneringen, 63-4.; zie ook Mannoury's opvattingen over godsdienst in: *Tribune*, 27/1/12: 'Wijsgerige of godsdienstige stelsels zijn vormen, waardoor het men-

selik denken het menselijk willen op algemene wijze tracht uit te drukken.' En: Cornelissen c.s., rooie rakkers, 301.)

652. Hh. reglement: *Tribune*, 1/10/10 (Dit reglement zelf d.d. 21/9/10 in: archief-Mannoury, 13). Cursus: *B*, 8, 15 en 22/10 en 5/11/10. Vragen: GAV 555, 14/10/10.
653. Kiesrecht, volkspetitionnement: *Tribune*, 26/11 en 10/12/10; *B*, 12/11/10. Debat geweigerd: id., 18/3/11; *Tribune*, 25/3/11; *B*, 6/5/11 (debat met Lindeijer); *VC*, 17/10/11 en *B*, 21/10/11 (weigerend debat door Sannes over democratie in SDAP). Anarchisten geen plezier doen: id., 6/4/12. Ledentallen: *T*, 6/5 en 14/10/11 en 27/4/12. Cursusvergaderingen: id., 29/7, 14 en 28/10/11. Adres: *VC*, 29/7/11; *T* en *B*, 5/8/11; gedeputeerde staten aan b&w, Middelburg 4-10/8/11 in: GAV 1172; b&w aan gedeputeerde staten, Vlissingen 14/8/11 [minuut] in: GAV 1335.
654. Verlenging aanstelling Mannoury: zie v. toezicht m.o. aan b&w, Vlissingen 6/5/11 in: GAV ing. stukken b&w 1911; GAV 555, 30/6/11. Weren socialisten en vakbondsmensen: *B*, 19/8/11 en *VC*, 21 en 22/8/11; *B*, 26/8/11. Longkwaal: G. Mannoury aan P.J. Troelstra, Vlissingen 23/4/12 in: archief-Troelstra 62. Opheffing afdeling: *Tribune*, 22/6 en *B*, 29/6/12. Vaste aanstelling: Handelingen, 23/8/12. In een open brief aan Tichelman (*VC*, 27/8/12) schreef Mannoury, dat hij zich door ontslag of tijdelijk dienstverband niet de mond had laten snoeren. Overigens gold als argument om Mannoury te behouden ook zijn benoeming in de commissie die jongelui moest examineren voor aspirant-administrateur bij de marine. Een merkwaardig baantje voor een radicale sociaal-democraat, die toch ook antimilitarist zou moeten zijn. Handelsavondschool: Handelingen, 2/9/13. Vergaderingen: *VC*, 20/6/13 en 22/1/14; *Tribune*, 24 en 28/1/14. Aan Troelstra: G. Mannoury aan P.J. Troelstra, Vlissingen 9/8/13 in: archief-Troelstra 62.
655. Contributies gec. vakvereniging in: *A* (fragmentarisch). Hof: *T*, 28/9/12. Jaarboekjes: *Metaalarbeider*, 6/4/12, 18/1 en 10/5/13, 25/4/14. Rust en angst: GAV 4689, 9/2 en 9/3/10.
656. Werkgelegenheidsgevens: GAV 4689, 1910-14. Schotel & Van Loon: *VC*, 14/12/10 en 22/5/11. Oprichting metselaarsvereniging: *T*, 6 en 20/5/11. Beroepsbewustzijn in de Vlissingse bouwvakken: GAV 4689, 1 en 3/6, 15/8/10 en 3/3/13. Landelijke Federatie: Gedenkboekje Bouwvak, 7.
657. Staking: *T*, 8/7/11; *VC*, 25/7 3/8/11; *T*, 29/7 en 5/8/11; *A*, 2/8/11; GAV 4689, 2/8/11; *B*, 21/10/11. Verloop metselaarsvereniging: archief-LFvB 01. Gerard Angenent vertrok in oktober definitief naar Amsterdam. Daar bleef hij zeer actief in de vrij-socialistische beweging. Hij was in 1915 een van de oprichters van de 'Landelijke Federatie van Revolutionaire Socialisten', in 1916 voorzitter van de 'Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders' en nam voorts in het Amsterdamse PAS bestuursfuncties waar. Steun bij stakingen: timmerlieden-weerstandskas 'Onderlinge Hulp' aan GWF, Vlissingen [?]/10/12, 5/5, [?]/6, 11/7/13 in: GAV, archief-GWF. Adres: J. Post c.s. aan raad, Vlissingen [ingekomen 15/2/13] (verzoek gevarengeld) in: GAV 1175.
658. Ledental ANZB: Contributie-afdrachten in *A*. Aanloop en staking: *VC*, 24/12/10; *T*, 27/5/11; *B*, 24/6/11; *VC*, 17, 20, 22 en 26/6/11; *T*, 24/6, 1 en 8/7 en 7/10/11 (de ANZB-afdeling die had verklaard wekelijks 25 gulden uit te zullen trekken, moest dit bedrag al na twee weken vermindern tot tien gulden. Dat hield ze vol tot het eind van de staking); *A*, 1/7 tot 20/9/11 (steun).
659. Lonen en arbeidsvoorwaarden: *VC*, 11/4, 4 en 27/6 en 28/7/13. Goetgeluk en Proost: KMS-personeelsarchief. Komst Kornmann: *VS*, 27/5/14. Bramstaglooper: *A*, 13/10/13. In 1915 schreef hij: Avonturen eener[?] Zeeman.
660. Smeenk: *VC*, 27/11/12. Samson: *B*, 5/4/13. Oordeel over gemeentelijke duurtceie: *T*, 11/11/11. Landelijk agitatiecomité: *A*, 6/12/11. Plaatselijk comité: *VC*, 9/1/12 en *A*, 13/1/12. Kritiek SDAP: *B*, 13/1 en 10/2/12. Voorstellen: manifest d.d. [?]/1/12 in: archief-Mannoury 13; *VC*, 7/2 en *A*, 11/2/12 (vergadering); *VC*, 5/2/12 (adres plaatselijk agitatiecomité); *B*, 27/4/12 (advies gemeentelijke duurtceie). Kritiek op Lindeijer: *T*, 30/7/10. S.D.A.P.sch: id., 24/7/09. Stembus: id., 31/7/09. Reacties: id., 21/8 (kritiek Havers), 4/9/09 (id. J.W. Smit (Agitator)), 25/6/10 (steun Hooze). Vrij-socialistische propaganda in Vlissingen: *B*, 26/8/11, 11/5, 8, 15 en 22/6/12; *T*, 8/6/12.
661. Debat Bouwman: *A*, 18/3/14. Schetsjes 'Bramstaglooper' in: *T*, 24/1/14 e.v.; *VS*, 29/4 en 3/6/14. Kantoor: *T*, 7/3/14. Ledental: id., 25/4/14. Propagandist 'Volharding': id., 20/6/14. Havenarbeiders: id., 23/5 en 6/6/14; *B*, 30/5/14; *VS*, 27/5/14 (pontonwerkers).
662. Ledental PAS: *A*, 8/7/14. Vrije groep: *VS*, 9/5/14. DN-fonds: id., 8/7 en 12/8/14. Op 5 augustus

- werd een Mariniss Kornman brieven b
663. Toename kers), 23 B, 30/5/
664. Bijdrage
665. V.d. Wal
666. Meivieri 30/8/05.
667. Admiraal poogd d tiefvoor [minuut] de veren Frits) en
668. Voorstel naar een
669. id., 19/7 21/1/08.
670. Kamstra Johan Fr
671. Uitvoeri hoging e
672. Oproep 25/4/08. neelstuk
673. Verzet: r lecteopb Vlissing Volksba
674. Opricht gen 3/5 26/9/03
675. Heropri 4/5/06 (opricht (IAMV) 'Apollo'
676. Heropri Vlissing (cantate le intern 14/2/08.
677. Eerste c Jonge: ic de opric hierop w
678. Aanstell kantoor de Sand Boekho singen 2
679. Opricht treden i

- werd een apart subfonds opgericht om geld in te zamelen voor Nieuwenhuis, bestaande uit: Marinissen (penningmeester), Joosse, Jacob Weijermans, Gabriëls en B.S. de Jong. Vertrek Kornmann: J.C.C. Kornmann aan J.L. de Back, [Rotterdam, juli 1914] in: GAV, ingekomen brieven b&w 1914. Joosse: *T*, 18/7/14. Hofman: *VS*, 8/7/14.
663. Toename schelden Lindeijer: *T*, 6/6/14; *B*, 17/1 (veldwinnende denkbeelden), 8/5 (grappenmakers), 23/5 (verwildering), 30/5/14 (staken). Lindeijer poogde ook het PAS verdacht te maken: *B*, 30/5/14; *T*, 6/6/14; *B*, 20/6/14; *T* en *B*, 27/6/14.
664. Bijdrage in kosten: *A*, 19/9/08.
665. V.d. Wal, Arbeidersevangelië, 14.
666. Meiviering: *V*, 4/5/98. 'Oefening baart Kunst': GAV, archief-De Vey Mestdagh, kasboek 30/8/05. 'Thalia': *VC* en *V*, 16/4/97; *VC*, 27/1/99 en 20/3/00. 'Momus': id., 28/4/97.
667. Admiraal De Ruijter: *VC*, 7/3/99. Meiviering: *V*, 4/5/00. In Altena, Cycle, 88-90, heb ik gepoogd de inhoud van de toneelstukken die UhV-VhV speelde te analyseren als representatief voor het denken van de vrije socialist. Leden: B. aan A. van Waasdijk, Vlissingen 11/5/08 [minuut] in: GAV 1371; *T*, 18/11/11 en 4/5/12 (id., 8/3/13 noemt Corn. Sinke als secretaris van de vereniging). id., 21/2/14 geeft als bestuur: L.P. van Oorschot, M. de Kaart (een zoon van Frits) en J.v. Steveninck.
668. Voorstelling: id., 14/2 en 7/3/03; *V*, 6/3/03. Drie weken later werden de soldaten gedwongen naar een zeer brave toneeluitvoering te gaan: *V*, 27/3/03.
669. id., 19/7/04 (verantwoording). Uiteenvallen en heroprichting: *T*, 22/10 en 5/11/04. Loven: *VC*, 21/1/08.
670. Kamstra: *T*, 10/12/04 en 4/3/05. Voor de bedoeling van Kamstra's stukken: de inleiding van Johan Frieswijk bij de herdruk van 'De sosejalen komen' (1975).
671. Uitvoeringen in Middelburg: *B*, 4/11/05 en *T*, 15/12/06. Toncel in Middelburg: *T*, 3/1/03. Verhoging entree: id., 18/3 en 7/10/05. Oordeel *VC*: *VC*, 21/1/08. Omzet bar: *T*, 18/3/05.
672. Oproep nieuwe federatie: id., 3/3/06 en *VS*, 6/3/06. 'Kleine Menschen': *T*, 11/4/08. Selim: id., 25/4/08. Collecte: id., 28/10/05. Fl. 25: id., 3/2/06. Verschil: id., 26/2/10. De uitleg van een toneelstuk: id., 15/3/13: Van Oorschot verbond 'Offers' met de oorlog in de Balkan.
673. Verzet: notulen bijzondere kerkeraad 5/2/00 in: GAV, archief N.H. Kerk 315. Noteringen collecteopbrengsten in: GAV, archief N.H. Diaconie 41. Allerzielen: 'R.K. Volksbond' afdeling-Vlissingen aan b, Vlissingen 21/12/11 in: GAV 1235. Weigering *VC*: *T*, 30/12/11. Vuile film: *Volksbanier*, 8/2/12.
674. Oprichting 'Zingen en Strijden': *B*, 26/10/01. Hulp 'Volksstem': J.A. Stecher aan b&w, Vlissingen 3/5/00 in: GAV 1145. Zingen op manifestatie in Middelburg: *T*, 24/5/02. Leden: id., 26/9/03 en 21/3/08. Liederen: *V*, 26/11/02.
675. Heroprichting: *T*, 30/4/04. Drank: *B*, 27/8, 3 en 10/9/04; *T*, 3 en 10/9/04. Laatste optreden: *V*, 4/5/06 (in *T*, 19/8/05 echter al voor een oproep voor nieuwe leden). Apollo: *T*, 14/5 en 4/6/04 (oprichting, eerste bestuur), 9/9/05 (tweede bestuur); *A*, 16/12/05 (verantwoording); *T*, 14/10 (IAMV), 16/12/05 (uitvoering). Ook in Amsterdam bestond een vrij-socialistisch vrouwenkoor 'Apollo': *VS*, 18/2/03.
676. Heroprichtingen: *T*, 26/5 en 2/6/06. De Volksstem: *B*, 26/5/06. Borgman: O. Borgman aan b., Vlissingen 19/7/04 in: GAV 1228 (vestiging); *VC*, 29/8/04 (verkoop oranjeliederen), 13/5/09 (cantate 'Neêrlands Hoop') en 28/2/10 (Julianamars); in de negentiger jaren had Borgman enkele internationale prijzen gewonnen: *MC*, 2/11/97. Socialistenmars: *T*, 8/9/06. Nieuw koor: *V*, 14/2/08. Opheffing: *T*, 14/8/09.
677. Eerste optreden 'Oefening': *V*, 5/5/99. Van Zwet: id., 22/3/01. Enschede: *T*, 26/4/02. C. de Jonge: id., 21/6/02. De Voogd: id., 13/9/02. Een levendige beschrijving van de moeilijkheden bij de oprichting van een socialistenorkest: [An., Eeklo. Ik dank de heer J.L. van Leeuwen, die me hierop wees.
678. Aanstelling Den Boer: *VC*, 27/9/04. Den Boer was voorzitter van de vereniging van winkel- en kantoorpersoneel die in 1907 ijverde voor vervroegde winkelsluiting: id., 5/7/07. Invloed Van de Sande: *T*, 7/1/05 en gemeentebouwmeester aan b&w, Vlissingen 11/5/06 in: GAV 1157. Van Boekhout: *VC*, 6/7/08. Oranjeboom: *T*, 12/3/10. Uiteenvallen: A.J.F. den Boer aan b&w, Vlissingen 28/5/10 in: GAV 1169.
679. Oprichting 'De Proletaar': *T*, 23/6/06. Enkel arbeiders: id., 11/8/06. Meiviering: *V*, 3/5/07. Optreden in Zeeland: *T*, 2/11/07 (Middelburg) en 15/6/08 (Terneuzen). Banier: *V*, 5/5/08. Zuid-

- zande: *T*, 21/8/09. Meiviering 1911: id., 13/5/11. Heroprichting: id., 23/5/14.
680. De catalogus is in: De Hondt, Catalogus, 50-1. Over Büchner, Bölsche en Corvin: Lucas, Scheitern, 72-7 (Büchner), 112-26 (Corvin), 133-7 (Bölsche).
681. Ledental 1912 was 65: 'Dageraads Jaarboekje 1913' in: archief-Dageraad, 6.0.33.
682. Nieuwe gezichten: *T*, 14/1/11. Van Veen: *VC*, 20 en *T*, 24/1/14. Voor Van Vorst en de godsdienst: Perry, Kinine, 202-8.
683. Mededeling Jo van de Berg, 28/8/84. Zie ook de opmerkingen van Lucas over het wetenschappelijk gehalte van bv. Corvin: Lucas, Scheitern, 112-26.
684. Verderfelijke beginselen: *Volksbanier*, 4/4/12. 'Naar het Licht': *T*, 16/8/12. Vergadering: *B*, 20/4/12; *VC* 20/4/12. Bedankjes: Dageraad-Vlissingen aan kerkeraad, Vlissingen 24/4/12 in: GAV, archief N.H. Kerk 388. Id., Vlissingen 25/4/12 ibid. Uiteindelijk lieten zich 69 mensen via 'De Dageraad' (Lodewijk Mieremet regelde dat) uitschrijven: schriftelijke kerkvisitatie in notulen kerkeraad 14/4/13 in: GAV, archief N.H. Kerk 318. De volledige lijst afschrijvingen in: notulen bijzondere kerkeraad 25/3(?)12 in: GAV, archief N.H. Kerk 317. Comité: *B*, 27/4/12. Vergadering Protestantenvond: *VC*, 10/5/12. Terugkeren: Notulen bijzondere kerkeraad 29/3, 22/4 en 25/5/15 in: GAV, archief N.H. Kerk 317. De familiale tegenstand, vaak van de echtgenote, leid ik af uit het feit dat een aantal mannen zichzelf en hun minderjarige kinderen liet uitschrijven. Onder degenen die terugkeerden in de kerk was ook de vrouw van Piet van der Klift. Poerstamper: *VS*, 20/5/11.
685. Adres: F.W. Perwez c.s. aan b&w, Vlissingen 2/5/11 en c.v.p. aan b&w, Vlissingen 11/5/11 in: GAV ingekomen stukken b&w 1911. Vgl. *T*, 20/5/11: de correspondent kende iemand die zijn vrouw eens pillen en Haarlemmer olie liet bestellen voor een abortus en vroeg of Lubsen (de broer) hem ook kende.
686. Weigering advertentie: *T*, 1/3/13. In Middelburg werd, na Vlissingen, in november 1912 een afdeling van de NMB opgericht. 28 Mensen traden toe: *MC*, 13/11/12. Bimmel: *B*, 21/7/06. De Lange: *T*, 14/6/02.
687. Kindermeifeest: id., 18/1 (ouders beginnen met sparen) en 8/2/08; *V*, 6/5/08. Er is vervolgens nog gesproken over de oprichting van een permanent kinderkoor, maar daar is het niet van gekomen: *T*, 9 en 30/5/08. Marinissen: id., 13/5/11. Kindermeifeesten: id., 11/5/12, 10/5/13 en 9/5/14. Op het feest van 1912 trad voor het eerst Bram van Steveninck op met Teun Boots 'De Stem der Vrijheidsmaagd', ook geen voor kinderen bevattelijk gedicht. In de twintiger jaren was deze Bram van Steveninck een verdienstelijk lid van UhV-VhV. In Heijermans' 'De opgaande zon' speelde hij Mathijs de Sterke. Zie: Peskens, Coleta, 125. Zie voor Driehuis: Van de Merwe, Kanalie, 358-61. In 1914 werd voor het eerst ook een wandeltocht voor de kinderen georganiseerd: *T*, 9/5/14.
688. Mededeling Jo van de Berg, 28/8/84. Voor een Zeeuwse impressie van opvoeding in een burgerlijk gezin: *MC*, 30/3/96.
689. Oprichting: *T*, 19/5/06; *B*, 26/5, 2/6 (doelstelling) en 9/6/06 (naam). Ledenwinst: id., 15/9/06, 9/2 en 9/3/07. Het bestuur bestond uit: M.W. Kruize (voorz.); J.A. Pieterse van Wijck (secr.); W. van Broekhoven (pen.); Ch. Dissen en W.F. Helm (commissarissen). Voor de damesleden was de penningmeesteresse mevr. Pieterse van Wijck. Vacatures: id., 5/1 en 11/5/07 (aanvulling). Calatz-Borgman: id., 18/5/07. Subsidie uit Middelburg, die te laat kwam: id., 1/6/07.
690. Oproep: *B*, 2/12/11. Oprichting: *VC*, 15/1/12 (bestuur: Pieterse van Wijck (voorz.), C.J. Lameijn (secr.); W. Lissenburg (pen.). J. Peters (commissaris)). De Waal: *B*, 27/1 en 3/8/12. Bekker: id., 10/8/12. Van Beers: *VC*, 12/11/12. Calatz: id., 7/5/12. Ledentallen, subsidie: id., 7/5, 12/11/12, 20 en 27/1/13. Bond: *B*, 29/10/12. Donatie: Van Leeuwen, I, 61.
691. Uitvoeringen: *VC*, 7/5/12 en *B*, 18/5/12; *VC*, 12/11/12. Juffer: *T*, 30/11 en 7 en 14/12/12 (discussie). Pieterse v. W. werd als voorzitter in 1913 vervangen door König: *B*, 15/3/13.
692. Toneel: *B*, 26/1 en 11/5/07, 9/5/08. 'Excelsior': id., 9/9/11 en 7/6/13. Opvoeringen 1912: *T*, 30/11, 7 en 14/12/12; *B*, 16/11/12.
693. Kinderclubjes (tegen Toynbee-vereniging waarschijnlijk): *B*, 4/11/11. Sinterklaasfeesten: id., 9/12/11, 13/12/13. Oranjeveest: id., 13/9/13.
694. Het mesten van dieren (varkens): talloze aanvragen in GAV 1086-1145. Tuinen o.m.: 'Overzicht van zoogenaamde sociale instellingen' (nov. 1911) in: archief-KMS map 1911-13. Nabouwen: *VC* 2/8/07, 9/12/08, 18/9/09 over Casper Mulder 'een gewoon sjouwerman' op 'de Schelde', die ook heel wat nachtrust aan zijn hobby (en aanvullende broodwinning want de modellen wer-

den ver
en jaar
Zie bv.
medede
singen
las ook
baut. N
Louwer
695. Oprich
zover b
geen ui
ben geg
696. Oprich
chief-O
gen' (no
697. Kritiek
den, ge
en 5/9/
Oproep
einde z
fel verb
ninklijk
698. De led
b&w, V
waaron
bestuur
gen, no
699. Bezoek
De Ho
700. 'Door
staan').
701. 'St Cae
'Leo-v
Volksb
5/12/01
10/6/05
702. Subsidie
28/6/10
turner
Vincen
(notule
Afbreu
mocraa
nisse: V
703. Fronto
14/6/81
tenzij a
704. Bescha
len R.K
705. Erbarne
10/12/0
bestuur
706. Feestav
Nieuw
707. Ik base
vormde

- den verkocht) spendeerde. Krantlezen: mededeling Jo v.d. Berg, 28/8/84. Ook in Almanakken en jaarboekjes van vakbonden stonden, naast literaire stukjes, soms zeer technische opstellen. Zie bv. 'Jaarboekje van de Algemeene Metaalbewerkerbond in Nederland 1903'. Mieremet: mededeling Dirk Romijn, 13/11/80. Jan Post: mededeling Th. Post, 16/1/86. Ook de uit Vlissingen afkomstige anarchistische vormer Toon Poerstamper had deze geschiedenis gelezen. Hij las ook Nietzsche: VS, 20/5/11. Bimmel: zijn correspondentie met F.M. Wibaut in: archief-Wibaut. Nutsbibliotheek: VC, 24/2/97 (ook melding dat een kindervriend (mogelijk de schrijver P. Louwerse) 130 boeken had geschonken). Orde: Gemeenteverslag 1905, 73.
695. Oprichting en schenkingen: B, 15/9, 6, 13 en 27/10/06. De Hondt, Catalogus, 49-50. Voor zover bij zo schaarse gegevens een vergelijking gerechtvaardigd is, lijkt Vlissingen overigens geen uitzondering te maken op het beeld dat Dieter Langewiesche en Klaus Schönhoven hebben gegeven in: Arbeiterbibliotheken, 185-6 en 198-9.
696. Oprichting: notulenboek bestuur Openbare Leeszaal en Bibliotheek, notitie 28/1/12 in: archief-Openbare Bibliotheek Vlissingen. KMS: 'Overzicht van zoogenaamde sociale instellingen' (november 1911) in: archief-KMS, map 1911-1913.
697. Kritiek: B, 9 en 16/12/11. 'staan tegenover': id., 2/3/12. Subsidie: Handelingen, 25/10/12. Bladen, geschokt vertrouwen: B, 1/2/13; notulen dagelijks bestuur 18/1 en algemeen bestuur 6/2 en 5/9/13 in: archief-Openbare Bibliotheek Vlissingen notulenboek 1. Bruikleen: B, 8/3/13. Oproepen: id., 27/9/13 en 4/4/14. Later moet aan de partijdigheid in de keuze van bladen een einde zijn gekomen. In 1934 werden althans als revolutionaire bladen onder meer van de leestafel verbannen: *De Notenkraker, De Arbeid, De Wapens Neder en De Vrijdenker*: De Kok, Koninklijke Weg, 221.
698. De ledenlijst van de vereniging: bijlage bij adres 'vereniging voor de openbare leeszaal' aan b&w, Vlissingen [ingekomen 17/10/12] in: GAV 1174. Op dat moment waren 214 mensen lid, waaronder minstens 12 vrije socialist en 14 sociaal-democraten. Weigeren 'De Dageraad' in bestuur: notulen algemene ledenvergadering 7/4/13 in: archief-Openbare Bibliotheek Vlissingen, notulenboek 1.
699. Bezoek: gemeenteverslag 1913. Lenen: kasboek I in: archief-Openbare Bibliotheek Vlissingen. De Hondt: notulen dagelijks bestuur 5/11/26 ibid.
700. 'Door Oefening Uitspanning': VC, 28/2/05 (geen beste uitvoering) en 28/1/21 (25-jarig bestaan). Mannenkoor: id., 29/1/12. Postfanfare: id., 3/10/27. Oordeel: 2/5/13.
701. 'St Caecilia' aan raad, Vlissingen 14/5/12 in: GAV 1173 (voor de namen van leden en bestuur). 'Leo-vereniging' en citaat: VC, 13/1/04. Oratorium: id., 11/11/04 en 18/1/05. Hermenigild: *Volksbanier*, 15/11/00. 'Goede' stukken: id., 17/1/01 (verzoek F. de Reeper). Kluchten: id., 5/12/01 en 21/8/02. Verdwijnen en heroprichting: id., 11/2/04 en 25/1/06. Recensies: id., 10/6/09, 14/4, 23/6 en 27/10/10, 16/2, 4/5 (pastoor) en 2/11/11, 30/5/12 en 6/2/13.
702. Subsidie: *Volksbanier*, 8/2/12. R.K. gymnastiekvereniging 'St Quadratus' aan b&w, Vlissingen 28/6/10 in: GAV 1169. Het clubblad van de vereniging bevatte de regels: 'Waar turner werkt en turner licht / Moet orde en tucht hem sieren.' VC, 28/4/13. Later heette de vereniging 'Sparta'. Vincentiusbibliotheek: id., 29/8/80. Gegevens over het boekenbestand in: GAV archief V&P 1 (notulen 18 en 25/9/81, 26/2, 4 en 11/7, 14/11/82, 29/1, 13/6 en 1/7/84, 10/2, 23/3 en 29/12/85). Afbreuk: Id., 2, notulen 12/12/90. Ongevraagd uitleen: id., 5, 29/7/04 (aan latere sociaal-democraat Cleemputte) en 19/5/05 (aan I. Corthals). Fusie: id., 6, 21/10, 11, 18 en 25/11/10. Teunis: *Volksbanier*, 25/11/09. Weinigen lid: id., 16/11/11.
703. Frontorganisatie (mijn term): notulen 17/6/10 in: GAV, archief V&P, 6. Doelstellingen: notulen 14/6/81 id., 1. Voordelen: notulen 5/8/84 ibid. (zie ook: notulen 18/2/21 id., 8). Het volgende is, tenzij anders aangegeven, gebaseerd op de notulenboeken van de vereniging.
704. Beschaven: Stuurman, Verzuiling, hoofdstuk V. Buissing: *Volksbanier*, 21/2/07. Pastoor: notulen R.K. vereniging 'St Martinus' te Souburg, 25/5/13 in: GAV, archief R.K. Kerk, 2.414.24.
705. Erbarmelijk: Cie v. toezicht op het lager onderwijs aan bestuur R.K. scholen, Vlissingen 10/12/01 in: GAV, archief R.K. Kerk 3.422.41. Grens overschreden: R.G. van Nieuwkuijk aan bestuur R.K. MULO, Vlissingen 21/10/12 ibid.
706. Feestavond CMB: *Chr. Metaalbewerker*, juni 1905. Gezamenlijke avond: VC, 5/8/13. Fanfare: *Nieuwe Vlissingse Courant* (op GAV), 20/8/10. Bibliotheek: VC, 3/9/03.
707. Ik baseer me voor het volgende, tenzij anders aangegeven, op de notulenboeken van de Hervormde Diakonie in: GAV, archief N.H. Diakonie.

708. Lijst: diakonie aan bijzondere kerkeraad, Vlissingen 12/2/01 [afschrift] in: GAV, archief N.H. Diakonie 73a. Uitzondering: notulen kerkeraad 30/3/03 in: GAV, archief N.H. Kerk 316. Op deze ongelijke behandeling kwam geen protest, wel wanneer enige bedeedden op zondag handel mochten drijven. Twee weduwen werden aangeklaagd: *'Dat er zooveel menschen zijn waar zoo naauwkeurig op gelet wordt, wegens hun verplichting om ter kerk te komen, terwijl de erboven bedoelde nooit te kerk komen, want zij is meer socialist als cristen dat zij beter vloeken kan als bidden.'* 'Eenige hooge getuige der Palingstraat' aan diakonie, Vlissingen 5/11/00 in: GAV, archief N.H. diakonie 73a.
709. Doop: notulen bijzondere kerkeraad 29/12/97, 29/4 en 24/6/01 in: GAV, archief N.H. Kerk 315. Kapel en predikant: notulen diakonie 12/4 en 31/5/11 in: GAV, archief N.H. Diakonie 40. Het plan van Hogerzeil behelsde vijf punten: 1. de stad verdeeld in vier i.p.v. drie wijken; 2. iedere wijk een wijkcomité (wijkpredikant, 2 ouderlingen, 1 of meer diakenen); 3. wijkcomités vergaderen minstens viermaal per jaar; 4. opdracht: geestelijke verzorging der wijk, voorlichting kerkeraad en diakonie; 5. wijkcomité kan wijkvereniging oprichten bestaande uit de gemeentelieden in die wijk om het wijkcomité weer te helpen: notulen kerkeraad 12/6/12 in: GAV, archief N.H. Kerk 318.
710. Cie staatsenquête 1890, I, vraag 332. Gegevens Raamsdonk: 'Staat van huurwaarde der Localen, in gebruik tot den verkoop van sterken drank in 't klein, der gemeente Vlissingen. Dienstjaar 1890/91.' Vlissingen, 18/4/90 in: GAV 1119. Dronken agenten: cvp aan b., Vlissingen 2/2/76 in: GAV 1200 (agent bijt collega in hand); id, Vlissingen 22/12/77 in: GAV 1201 (agent zet kroeg op stelten). Dronkenschap onder agenten kwam ook later nog geregeld voor. Eén van hen heette niet voor niets 'biertonnetje'. Schutters: MC, 5/6/76. Schrobden: mededeling Jo v.d. Berg, 28/8/84.
711. Maandaghouden: VC, 2 en 5/11/76; GAV 520, 11/11/78 (uitbreiding politieverordening). Toename drankmisbruik: b&w aan 'commissie uit geneeskundige raad van Amsterdam, belast met het onderzoek naar de omvang van het misbruik van sterken drank etc.', Vlissingen 30 [?]/4/79 [afschrift] in: GAV 1452. Geen beperking kroegen: b. aan burgemeester v. Nijkerk, Vlissingen 30/12/79 [afschrift] in: GAV 1493. Drie gemeentes: VC, 13/3/81. Vergunningenrecht: GAV 521, 12/8, 23/9 en 25/11/81. Cie. staatsenquête 1890, I, vraag 332.
712. Gegeven 1878: VC, 13/10/78; 1914: gemeenteverslag 1914. Korte inhoud van de drankwet: Proost, Weg en Werk, 57-8. Bijverdienste bv.: J.G. Krommüller aan b&w, Vlissingen 22/7/93 in: GAV 1127. In de bouwvakken hadden ook enkele patroons een drankvergunning: D. Bijl en J. Warren.
713. Vergunningen: gemeenteverslagen 1910-4. Accijnsgegevens: gemeenteverslagen. Landelijke trend: CBS, Zestig jaren, 116 (laatste kolom). Beschikbaar gekomen gedistilleerd liep landelijk terug van 8.2 liter per hoofd van de bevolking in 1900 tot 5 liter in 1917. De Vlissingse cijfers zijn resp. 7.24 en 3.36. Bier: MC, 5/12/98; controleur plaatselijke belastingen aan b., Vlissingen 1/12/05 in: GAV 1229 (bier i.p.v. jenever). De gemeenteverslagen delen na 1901 geen aantallen drankwetovertreden meer mee. Het wel meegedeelde aantal dronken lieden dat in arrest zat wisselt nogal. Na 1910 loopt het weer op, met een toppunt in 1913 van 112 arrestanten. Misschien is dat getal veroorzaakt door de feesten dat jaar.
714. Theorie (recent): Wielsma, Alcohol Abuse, 127. Reulecke, blaue Montag, 213, legt een grover verband met de opkomst van de industriële produktie in het algemeen. Gearresteerden: GAV, Politiearchief, brievenboek en processen-verbaal 1901.
715. Belangstelling: T, 1/10/04. Verbod: GAV 520, 13/7/78. Vervroegde sluiting kroegen: Kerkeraad N.H. gemeente aan raad, Vlissingen, 6/3/05 in: GAV 1155.
716. Vervroegde sluiting: Chr. Hunnigher en J.F. Schmelzer aan b&w, Vlissingen 13/6/00 in: GAV 1145. Kroeghouders: notulen bijzondere kerkeraad 30/3/03 in: GAV, archief N.H. Kerk 317. Anti-kermisvergadering: VC, 15/7/98. In Middelburg werd een NCGOV-afdeling in 1894 opgericht: MC, 10/9/94. Verversingstenten: bestuur NCGOV-Vlissingen aan b&w, Vlissingen 13/8/98 in: GAV 1140; id., id. [ing. 23/2/01] in: GAV 1147; id., id. 21/4/02 in: GAV 1149. 'Elim': cvp aan b., Vlissingen 16/7/01 in: GAV 1225. Ledental 1901: cvp aan b., Vlissingen 16/7/01 in: GAV 1225. Vertrek Hunnigher: VC, 9/7/04. Ledentalen: id., 13/3/12 en 11/3/13. Kindervereniging: Mej. M.H. Baert aan b&w, Vlissingen 6/6/12 en cvp aan b&w, Vlissingen 14/6/12 in: GAV 1173. Blauwe week: VC, 18/11/12. Dat de leden hervormd zouden zijn, leid ik af uit de namen die van de bestuurders bekend zijn. Eerst na de Eerste Wereldoorlog zou ook

- een gereformeerde geheelonthoudersvereniging worden gesticht.
717. Oprichting Volksbondafd.: VC, 25/2/01 (eerste poging), 9/4/03. Bijna opgeheven: id., 19/3/08. Toename ledental: id., 21/7/09 en 31/3/11. Propaganda: id., 20/3/12; P. Landsman (secretaris) aan b&w, Vlissingen 28/11/13 in: GAV ingekomen brieven b&w 1913.
 718. Verordening: VC, 23/11/96 (advertentie J. de Vuijst). Peerlkamp en anti-alcohol: T, 1/10/04 en 8/9/06 (zie echter ook Wehrens in: id., 8/8/14: niet iedereen in Vlissingen vindt dat de strijd voor socialisme die voor geheelonthouding nodig heeft). Joosse: J.J. Joosse aan C.A. de Klerk, Vlissingen 27/4/32 in: archief-LFvB, 68. Vegetariërs: mededeling Dirk Romijn, 25/4/80.
 719. Oprichting NV: B, 3/8/12. Besturen: VC, 4/1 en 4/10/13.
 720. Borreltje: *Volksbanier*, 3/7/96. Volkspetitionnement: Proost, Weg en Werk, 95-6; VC, 20/10, 26/11, 9/12/13, 10/1, 6 en 7/2 (discussie), 26/3/14. Het Middelburgse comité was eveneens federatief samengesteld. In de persoon van J.J. van Aartsen zat daar wel een vrije socialist in: B, 24/1/14.
 721. B, 21/6/02.
 722. Over geruchten: Kapferer, Rumeurs, 73-4.
 723. Voor de noodzaak de organisatie aan te passen aan de wereld waarin men werkt o.m.: Lipset, *Political Man*, 387-394. Lipset baseert zich sterk op Robert Michels.
 724. Von der Dunk, Nederland, 52.
 725. VC, 22/8/10. Vgl. Te Lintum, Eeuw, 186: door de bewapeningswedloop en de vorming van allianties is de verantwoordelijkheid voor een Europese oorlog nog overstelpender geworden. De toestand lijkt gevaarlijk maar heeft het voordeel gegeven, 'dat [zij] als 't ware homeopathisch den lust tot oorlog voeren heeft helpen verdrijven'.
 726. Oorlogsdreiging en mobilisatie: VC, 28, 30 en 31/7/14. Werkloosheid: gemeenteverslag 1914, 1-2; VC, 30/1/15. Dienstboden: GAV, 4689, 2/9/14 (klacht Geers dat zijn dochter ontslagen werd). EHBO: VC, 11/12/13, 7 en 10/8/14. Overzicht activiteiten gemeentebestuur: b&w aan cdk, Vlissingen 7/8/14 [minuut] in: GAV uitgaande brieven b&w 1914. Roode Kruis: VC, 3, 4, 6 en 7/8/14. Pl. Steuncomité: VC, 6, 8, 18/8/14 en 1 en 2/6/15. 'Onze Vloot' zamelde versnaperingen in voor het leger: id., 17/8/14. De openbare leeszaal zamelde boeken in om uit te lenen aan de soldaten: id., 27/8/14.
 727. Eerste vluchtelingen: VC, 3, 10/9/14. Damescomité: cvp aan b., Vlissingen 11/9/14 in: GAV ingek. brieven burgemeester 1914. Vlissingen verzamelpunt: cdk aan b., Middelburg 9/9/14 ibid. Tweede stroom vluchtelingen: VC, 3, 6, 7, 9, 10, 12, 14, 15, 17/10/14; T, 17/10/14. Hulpbrigade: G. Mannoury aan b&w, Vlissingen 23/11/14 in: GAV ingebrieven b&w 1914; VC, 15, 16 en 22/10/14 en 27/6/17 (opheffing). Keuken: VC, 15 (oproep 'Motor'), 26 en 31/10, 3, 9 en 12/11/14 (oprichting voortbordurend op een plan-Hogerzeil van voor de oorlog. Keuken in zaal van 'Mosterdzaad' in Noordstraat), 24/3/15 (opheffing, gebrek aan belangstelling. De prijzen lagen te hoog: B, 21/11/14).
 728. Teruggaan: VC, 19/10/14. Aantallen blijvende: id., 24/10/14; cvp aan b., Vlissingen 12/11/14 in: ingek. brieven burgemeester 1914; VC, 23/11/10; b. aan mr J.F. van Deirse, Vlissingen 16/12/14 [minuut] in: GAV uitg. brieven burgemeester 1914; VC, 18 en 24/12/10 (nieuwe loods), 16 en 22/2, 26 en 30/4/15. Opvangkampen: Handelingen 11/2/16 (kritiek van Pieterse van Wijck in: VC, 17/2/15). Pantoffelfabriek: VC, 9/11/15. Een geval van tyfus: id., 11/12/14. Criminaliteit: id., 16/1/15. Zie ook: cvp aan b., Vlissingen 18/8/14 (inliggend briefje aan Van Deirse, d.d. 15-20/11/14) in: GAV ingek. brieven burgemeester 1914.
 729. Afpersen: VC, 8/9/14. Huisvesting: gezondheidszie aan b&w, Vlissingen 15/12/14 in: GAV ingek. brieven b&w 1914.
 730. Nationaal prijsbeleid: minister van binnenlandse zaken aan b., Den Haag 2/8/14 in: GAV 1643 (aanschrijving op de prijzen te letten); circulaire minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, Den Haag 4/8/14 in: id. ingek. brieven burgemeester 1914 (ministeriële maximumprijzen). Prijzen b.: diverse winkeliers aan b., Vlissingen 22/8/14 in: GAV 1643 (antwoord d.d. 12/9/14 [minuut] in: uitgaande brieven burgemeester 1914 (verhoging prijzen)); B, 31/10/14 (maximumprijzen). Meelinkoop: GAV 556, 1/9 en 9/10/14 (beleid t.a.v. bakkers). Klachten: VC, 17/6 en 26/7/15.
 731. Staat van oorlog en beleg: VC, 11 en 12/8 en 9/9/14. Carnaval en kermis: id., 22/1 en 8/4/15. Vergadering Lindeijer: B, 12/12/14. Beperkende voorwaarden: id., 27/3 en 11/12/15; L. Onderdijk aan PB, Middelburg 21/5/17 in: archief-SDAP, correspondentie afd. Middelburg PB. Sam-

- son: *T*, 4/12/15 (over Samson en de oorlog: Uittenhout, Samson, 19-21.). Verbod meivergaderingen: *T*, 29/4/16; *VC*, 21/4/16. Censuur: *VC*, 19 en 20/1/15. *Volkswil*: id., 21/1/15. Persbreiding: *B*, 20/3/15. Moeilijkheden in Vlissingen: *T*, 12/6/15.
732. Conclusies Lindeijer: *B*, 1, 8 en 22/8/14. Duitse censuur: id., 29/8/14. Russen: id., 5/9/14. Liebknecht: id., 19/12/14.
733. Beperkingen redacteurs: Troelstra, Branding, 312-313. Oorlogskredieten: *B*, 21/11/14. Mobilisatiekredieten: id., 19/9/14. Kuiper: id., 31/10/14 (Lindeijer was later tegenstander van het bekende dienstweigeringsmanifest: id., 30/10/15). Godsvrede: id., 15/8 en 19/12/14. NAOR: id., 10/4, 26/5, 24 en 31/7/15 (discussie met De Meij). Voor NAOR-afdeling Vlissingen ook: *VC*, 12/3, 10, 12 en 13/7/15 (oprichting), 14/4/16 (vergadering met SDAP-er J.A. v. Rosenveldt, waar K. Visser jr de kritiek van Lindeijer op de NAOR naar voren bracht). Voor de opvattingen van Troelstra diens Wereldoorlog, 99 e.v. Voor de discussies in de SDAP voorts (waar ook het onderscheid tussen radicale en gematigde oppositie): Van Dongen, Zimmerwald.
734. Discussies Vlissingen: *B*, 15, 22 en 29/8, 5/9/14. Middelburg: id., 7 en 14/11/14. Zie ook W.P. Cornelissen aan PB, Middelburg 7/9/14 in: archief-SDAP correspondentie afd. Middelburg PB. *B*, 3/4/15.
735. Organisatie: *B*, 15 en 29/8/14. François: id., 5/9/14 (zie ook: id., 3/10/14).
736. Verzoek: *VC*, 10, 13/8/14. Op de hoogte brengen: id., 29/8/14. Steun: id., 1/9/14. Oordeel Lindeijer: *B*, 14/11/14.
737. Gelden comité: *VC*, 1 en 2/6/15. Opname sociaal-democraten: *B*, 21/11/14, 9 en 23/1, 4 en 19/6/15; *VC*, 15/6/15. De controversen verdwenen na opname van Van der Peijl. Daarvan was het stopzetten van steun aan gemobiliseerden mede de oorzaak. Het KNS had het comité daartoe gedwongen (*B*, 7/8/15 en *VC*, 18/9/15). De hele oorlog door heeft het comité zich vervolgens geconcentreerd op hulp aan werklozen. Met name in en na 1917 kwam het geld tekort. Wekelijks was fl. 100,- nodig, doch er kwam doorgaans fl. 80,- tot fl. 90,- binnen (*VC*, 15/2/17).
738. Financiële moeilijkheden gezinnen: GAV ingekomen brieven b&w 1914. Actie SDAP: *B*, 31/10, 14 en 28/11/14; *VC*, 2 en 3/12/14; *B*, 5 en 12/12/14 en 6/2/15 (budget König). Verwijten: G.F. Lindeijer aan b&w, Vlissingen 19/12/14 in: GAV ingek. brieven b&w 1914 (Een onderzoek door de b. (ondervraging van 9 klagende vrouwen) wees uit dat maar 1 vrouw haar klacht handhaafde: *VC*, 5/2/15 (reactie Lindeijer: id., 9/2/15)). Actie januari 1915: id., 19/1/15; *B*, 23/1, 6 en 13/2/15. Verdere bemoeienissen Lindeijer: *VC*, 14/1/16; *B*, 19/5 en 9/6/17; *VC*, 6/10/17.
739. Commissies: *B*, 5/9/14. Protest De Meij: Handelingen 9/10/14; *B*, 17/10/14 (zuur commentaar over houding 'kleinzielige en bekrompen burgermannetjes' in de raad). Handelingen, 10/12/14 (De Meij neemt een benoeming niet aan en Lindeijer wordt gekozen in de veilingcommissie). Kort tevoren had Lindeijer zelf de godsvrede getorpedeerd door toch (korte) opmerkingen te plaatsen bij de begroting, die M. Laernoës liever niet had willen bespreken wegens de omstandigheden: Handelingen 30/10 en *B*, 7/11/14. Aanbod en verkiezingen: *VC*, 12, 19, 22 en 24/6, 10 (uitslag 1e ronde) en 23/7/15 (2e ronde). Verkiezing Duijm: id., 14 en 24/8/15.
740. Wethoudersbenoeming en commissies: *B*, 28/8/15; Handelingen, 7/9/15.
741. Kritiek prijsbeleid: *B*, 10/10/14; Handelingen 25/3/15. Adressen VBB: *VC*, 15 en 29/4/15. Goedkoop meel en brood: *VC*, 3/5/15. Uitvoering: Handelingen 7 en 27/5/15. Middelburg en Souburg: *B*, 22/5 en *VC*, 10 en 11/6/15. Prijzen en winsten: Handelingen, 27/7/15.
742. Beleid Van Doorn en kritiek: GAV 556, 6/8/15; *VC*, 9/10/15; *B*, 23/10/15; *VC*, 12/11/15 (varkensvlees); *B*, 14/8/15 (maximumprijzen); Handelingen 27/8/15, *B*, 11 en 18/9/15, Handelingen, 1/10/15 (goedkope levensmiddelen en steenkolen). Adres SDVC: *VC*, 28/10/15. Aandrang op commissie: id., 20/11/15; *B*, 20 en 27/11, 11/12/15; Handelingen 17/12/15 (mededeling Staverman over prijsstijgingen).
743. Bouwman, Landbouw, 309; Hoge prijzen: *T*, 20/5/16; *VC*, 23/5/16; *B*, 27/5/16; Handelingen 15/6/16. Klachten: *VC*, 10, 12/6 en *B*, 17/6/16. Zie voor klachten uit onverdachte hoek over de burgemeester ook: C. Dommissie C.Mzn. aan C.P.I. Dommissie, Vlissingen 5/6/16 in: DNP, archief-Dommissie 10. Een 'kop' was ongeveer een liter. Spoedvergadering: Handelingen, 6/7/16 (daar ook een opmerkelijke opsomming door Lindeijer van het falen van de burgemeester); *VC*, 4 en 5/7/16. Installatie commissie: *B*, 15 en 22/7/16.
744. Laernoës: *B*, 22/7/16. Handelaren en slecht functioneren cie: id., 29/7 en 2/9/16; *VC*, 22, 26 en 28/7/16. Duijm: *VC*, 15, 21 en 23/8/16; *B*, 19 en 26/8/16.
745. Levensmiddelenbedrijf: Handelingen, 6/10/16. Vis: *VC*, 27/10/16; *B*, 18 en 25/11/16. Een ver-

gelijkb
Contro
13/1, 1
746. Versle
VC, 20
747. Discus
tegen a
16 en 2
hadden
mingen
stemm
kiezing
gen 27
748. Diefst
VBB, 1
en Har
749. Klacht
derde
750. Centra
trik). M
23/3 (s
straat)
Vleess
id., 30
751. Onlus
en ver
Vlissin
752. Kolen
ders: i
dingsc
voor m
tie: VC
753. Gedich
meent
5/5/17
B, 6/1
gen, 2
754. Huur
kva-be
4695 (s
heer: E
singen
chelm
dames
26/4/1
755. V.d. Sa
756. Onder
lijke o
28/11/
van w
22/4/1
huish
757. Grond
758. Aan d
1915 k
'Donn

- gelijkbare verandering van houding (in de dertiger jaren) in: Hoekman c.s., Groningen, 195. Controlecie ChrPAS: VC en B, 25/11/16. Aanwijzing Den Haag, reactie Lindeijer: B, 23/12/16, 13/1, 10 en 24/2/17.
746. Verslechteringen: VC, 10/1 (aardappelen, brood) en 10/2/17 (cokes); B, 3/3/17 (licht). Kritiek: VC, 20/1 (Motor), 23/2 (Bodden) en 17/3/17 (verg. ChrPAS).
747. Discussie Lindeijer-Bodden: VC, 24, 27 en 28/2 en 2/3/17; B, 3, 10, 17 en 24/3/17. Verg. SDAP tegen aantijgingen: VC, 3/4/17. Instelling oorlogstuinjes: GAV 556, 23/3/17. Verkiezingen: B, 16 en 23/6, 14, 21 en 28/7, 4 en 18/8/17. Wethoudersbenoeming: id., 8/9/17. De confessionelen hadden er alles aangedaan verkiezing van Van Niftrik te voorkomen. Op de dag van de stemmingen waren alle bijzondere onderwijzers in touw, terwijl zelfs pastoor en kapelaan gingen stemmen: id., 15/9/17. Toen Van Niftrik verkozen was probeerden de confessionelen die verkiezing ongeldig te laten verklaren, omdat Van Niftrik gas leverde aan de gemeente: Handelingen 27/7 (243-257) en 4/9/17 (368 e.v.).
748. Diefstallen: VC, 28/10/17. Demonstratie: B, 15/9/17 (in Middelburg). Bespreking met b&w: VBB, 27/10/17. Adressen PAS: VC, 25/9/17; Handelingen 28/9/17 (aardappelen); VC, 3/11/17 en Handelingen 28/11/17 (petrolie).
749. Klachten Lindeijer: B, 24/11, 1/12 en Handelingen, 20/12/17. Optreden Van Niftrik en veranderde houding Lindeijer: B, 5 en 12/1 en 9/2/18. Adressen CBB en PAS: VC, 19/1 en 2/2/18.
750. Centrale keuken: VC, 26/3 en 7/6/17; B, 5 en 12/5/17; T, 23/6/17 (eerste initiatief van Van Niftrik). Nieuwe keuken: Handelingen, 24/8, 4 en 28/9 en 28/11/17. Eerste klachten: T, 16/2/18; B, 23/3 (aanmoediging ter gelegenheid van opening nieuwe keuken bij veiling in Paul Krugerstraat), 18/5 (klachten min of meer gesteld) en 8/6/18; VC, 26/4/19 (aankondiging opheffing). Vleesschaarste: Handelingen, 8/3/18. Kattenslachterij: VC, 16/3/18. Vis: id., 15/4/18. Lansink: id., 30/3/18. Souburg: id., 5/4/18. Aardappelenrantsoen: id., 13/4/18. Vis: id., 15, 18, 19/4/18.
751. Onlusten: VC, 20 en T, 27/4/18. Broeien: Handelingen, 12/11/18, 552. Vergadering SDAP-VBB en verzoek: B, 27/4/18; Handelingen 26/4/18. E.L. Hensel was in april 1914 uit Groningen naar Vlissingen overgeplaatst: VC, 23/4/14.
752. Kolenprijzen: B, 27/4 en VC, 2/5/18. Op vingers tikken: B, 15/6/18. Vrouwen en havenarbeiders: id., 22/6/18. Roosendaal: VC, 8/7/18. Keuken: Handelingen, 14/6/18. Uitbreiding begeleidingscommissie: VC, 13/1/18 (verzoekschrift PAS, VBB en Vrouwenvereniging 'Vooruitgang' voor medezeggenschap vakbeweging); id., 6/7 en B, 20/1/18 (opname vakbonden). Demonstratie: VC, 13, 16, 17, B en T, 21/9/18.
753. Gedicht: J. de N[ooijer?]. in: T, 22/2/19. Voor de verdere moeilijkheden rond de distributie: gemeenteverslag 1918, verslag distributiebedrijf. Kritiek SDAP: Handelingen, 19/4/17 en B, 5/5/17. Kritiek ChrPAS en 'Motor': VC, 16, 19, 25 en 26/7 en 3/8/17. Uitbreiding commissie: B, 6/10/17. Optreden De Meij: Handelingen 20/12/17 en 25/1/18. Administrateur: Handelingen, 21/3/19, 183.
754. Huurcommissie: B, 9/6/16 (verzoek SDAP); Handelingen 11/8/17; B, 18/8/17; VC, 4/9/17; kva-bouwbedrijven aan kva-bouwbedrijven Rotterdam, Vlissingen 6/1/17 [afschrift] in: GAV 4695 (opdriven huren). Badbedrijf: Handelingen 20/4, 16/5 en 7/12/16. Woningen in eigen beheer: Handelingen, 8/3, 14/6, 26/7 en 7/8/18. Kindervoeding: BvNO-Vlissingen aan raad, Vlissingen 27/10/14 in: GAV ingek. brieven b&w 1914 (eerste verzoek subsidie te verhogen). Tichelman: Handelingen, 11/2/16. Eerste subsidie: Handelingen, 20/4/16 (fl. 297.73). Gegevens damescomité: B, 29/4/16. Verhoging subsidie: id., 22/12/17 (naar fl. 1500,-); Handelingen, 26/4/18 en B, 1/6/18 (doorgaan der kindervoeding).
755. V.d. Sande: GAV 4671, 7/5/15. Rem: GAV 4671, 22/10/18.
756. Onder druk en toegeven: GAV 4671, 24/11/15. Diverse belastingen gingen omhoog, de hoofdelijke omslag werd in 1916 herzien: VC, 28/9/16; B, 7, 21 en 28/10/16; Handelingen, 27 en 28/11/16. De belasting op gedistilleerd werd in 1917 voor het laatst geheven. Het verlies daarvan werd opgevangen doordat het rijk de HBS overnam: GAV 556, 8/3/18 en Handelingen, 22/4/18. In het algemeen: Handelingen 20/12/17 (Van Niftriks analyse van de gemeentelijke huishouding).
757. Grondpolitiek: Handelingen, 22/3, 26/7/18. Van Hal: Handelingen, 7/8/18.
758. Aan de wintercursussen werd onder meer meegewerkt door de historicus W.S. Unger, sinds 1915 leraar aan de HBS. Volksstem: B, 16/9 en 12/2/16 (kinderkoor). De VBB verhoogde het 'Donneteurschap' tot fl. 2.50 p.j.: VBB, 17/9/17. SDVC: B, 26/1 (vergadering met A. Ladenius,

- heroprichting), 16/3 en VC, 23/3/18 (vrouwendag). Ministerszetels: B, 26/1 en 2/2/18.
759. Ledental 1915: B, 31/10/14, 20/11/15. Ledental 1918: P.A. Praag, 'Verslag over den toestand en de werkzaamheden der afd. Vlissingen' [voortaan: verslag over de toestand], Vlissingen [ingekomen 5/10/18] in: archief-SDAP correspondentie afd. Vlissingen PB. Verkiezingen: B, 17/7/15; VC, 17/6/16.
760. Aforismen: *Tribune*, 11/8/14 ('Woorden'). Volksleger: G. Mannoury aan een partijgenoot in Amsterdam, Vlissingen 9/4/15 [minuut] in: archief-Mannoury 14 (zie ook: *Tribune*, 10/7/15).
761. Eerste commentaar: T, 1, 8, 15/8/15.
762. Cornelissen: T, 3/10/14. Gezien zijn memoires lijkt Cornelissen ook in Zeeland te zijn geweest: Cornelissen, Strijd, 457. Kropotkin: T, 12/5/15.
763. 'Notulen van het Plaatselijk Agitatie-Komitee tegen de oorlog te Vlissingen.' No. 1, inleidende opmerking, 5/10/14, 3/2 en 14/4/15 [voortaan: notulenboek 1] in: archief-Mannoury 14; VC, 1/10/14; A, 10/10/14 (program landelijk comité). Zie ook: Burger, Frontvorming, 23-7 en 29-31. Contributie en circulaire: notulenboek 1, 9/1 en 14/4/15 in: archief Mannoury, 14. Kritiek van Mannoury: VC, 23 en B, 28/11/14 (op Duys); A, 23/1/15 (op Eekhof). Marinissen: B, 15/1/16 (op Spiekman). Verbod vergadering: A, 6/2/15 (met Lansink sr; blijkens notulenboek 1, 23/1/15 (archief-Mannoury, 14) was ds A.A. van Schelven (de latere VU-historicus, gereformeerd predikant in Vlissingen op dat moment) uitgenodigd voor debat n.a.v. diens brochure 'Wordt niet verschrikt').
764. Zaak-Wehrens: T, 12/9, 3, 24 en 31/10, 7 en 14/11/14; VS, 4/11/14. Steun: notulenboek 1, 3/2 en 14/4/15 in: archief-Mannoury 14; A, 6 en 27/3/15. Achtergrond van de woede van De Lange waren naast mogelijke persoonlijke tegenstellingen, de zorg om *De Toekomst* te behouden. Wehrens is naar Den Haag gegaan, waar hij goede kennissen had. Hij werd er directeur van drukkerij 'Het Klaverblad': A, 25/6/21. Wageningers: T, 18/12/15; notulenboek 2, 6/10/15 in: Archief-Mannoury 14. VSV: VC, 29 en 31/1 en 1/2/16 (vergadering met Bertus Bouwman). PAS: id., 9/2/16 (adres voor goedkope steenkolen). Kritiseren: T, 14/10/16. Mannoury beperkte zich tot zijn hulpbrigade. In de zomer van 1917 vertrok hij naar Amsterdam waar hij professor in de wiskunde was geworden: Handelingen, 23/3/17.
765. Groei bonden: gemeenteverslagen 1913 1920. Nood- en verdere regelingen: De Jong, Plaats, 126-8; De Rooy, Werklozenzorg, 22-5; b&w aan bestuur GWF, Vlissingen 28/8/14 [minuut] in: GAV uitgaande brieven b&w 1914; GWF aan b&w, Vlissingen 15/9/14 ibid. ingekomen brieven b&w 1914; b&w aan minister Treub, Vlissingen 18/9/14 [minuut] ibid. uitgaande brieven b&w 1914; GAV 556, 1/9/14; Handelingen 9/10/14, 15/6/16 en 9/2/17. Per 1/1/18 werd het GWF opgeheven, zonder dat iets aan de subsidiëring van werkloosheidskassen veranderde.
766. Ik ga niet op de SMZ in, hoewel het gedenkboek van die maatschappij voor de oorlogsjaren wel enige aanvulling zou behoeven. Door het riskante beleid van de directie vergingen als gevolg van mijnen of torpedo's niet alleen schepen, maar verloor ook een aantal opvarenden het leven. Toen eind juli 1916 de 'Koningin Wilhelmina' op een mijn liep en een viertal stokers de dood vond, werd de dienst na twee weken weer hervat. Enkele machinisten, verschillende stokers en matrozen die weigerden aan te monsteren (onder hen met meer dan 20 dienstjaren), werden met een maand opzegtermijn ontslagen. Zelfs de *Vlissingse Courant* was dit te gortig: VC, 17/8/16. Eerst toen in juni 1918 de 'Koningin Regentes' getorpedeerd werd, waarbij opnieuw een aantal manschappen de dood vond, werd de dienst volledig gestaakt. Critieken tijd: 'R.K. Volksbond' - Vlissingen aan GWF, Vlissingen 22/8/14 in: GAV, archief-GWF. Schilders: 'Nederlandsche Schildersgezellenbond' afd. Vlissingen aan GWF, Vlissingen 24/8/14 ibid.. Timmerlieden: 'Onderlinge Hulp' aan GWF, Vlissingen 24/9/14 in: GAV, archief-GWF. Hulp VBB: B, 12/9/14. Gec. vakvereniging: 'Gecombineerde Vakvereniging' aan GWF, Vlissingen 26/4/15 ibid.; VC, 7/5/15 (statuten).
767. Noodmaatregelen: De Kok, Koninklijke Weg, 1914; VC, 7, 8/8, 8 en 22/9/14. Zie ook de kennisgevingen d.d. 8 en 15/8/14 in: archief-KMS kennisgevingenboek I. Ook de SMZ keerde het loon in fabrieksbonnen uit. Oprichting 'Scheldekas': circulaire aan ambtenaren, beambten, bazen en onderbazen, 10/9/14 in: archief-KMS map 1914-19; kennisgevingen 12/9 en 15/10/14 ibid. kennisgevingenboek I. Sorel schreef later dat de kern een werklozenkas poogde op te richten, die visie wordt niet gesteund door de bronnen: *Chr. Metaalbewerker*, 29/5/26. Protesten: B, 12 en 19/9/14; Timmerlieden werkloosheidsfonds 'Onderlinge Hulp' aan GWF, Vlissingen 9/9/14 in: archief GWF; *Patrimonium*, 22/10/14. Reglement: B, 24/10/14. Toelating tot GWF:

VC, 25/1/15
menten be
het doel o
8/11/17. I
lenboek A
in aanmer
was: KMS
tetoeslag
op de huis
768. Twee jan
AV I, 23/8
769. Stemming
genboek I
indruk ha
werker St
20/12/15.
beeld.
770. Aansluitin
GWF. Ges
deling in
Chr. Meta
771. Loonover
drie same
1, 8, 15/1
bonden [1
spraak me
makkelijk
772. Loonsver
in de afde
loon.
773. Ledental
werker, 1
sten ANM
ink, same
elders in
Koopman
mannen k
774. Dividend
zelfs daal
bonden: G
we loonsv
775. Zorgen: A
opruikers
776. KMS-per
deelte van
de admini
echter afg
jaar uitke
den dus n
meldingen
niet achte
namen ge
waren. D
ik niet ku
streedte a
in de verp

- VC, 25/1/15. In 1916 werd het lidmaatschap van het GWF om een meningsverschil over reglementen beëindigd: verslag werklozenkas in: gemeenteverslag 1916, O 3. Zie hiervoor en voor het doel om de geschoolde krachten te behouden ook de open brief van dr P. Merckens in: VC, 8/11/17. Duurtetoelag: Notulen vergadering directie met kern, 24/4/15 in: archief-KMS notulenboek AV I [voortaan: AV I plus datum]. Van de 90 bazen en ambtenaren die voor de toeslag in aanmerking kwamen weigerden 13 het aanbod, omdat een dergelijke toeslag hun eer te na was: KMS-archief, map 1914-19. Hoewel de kern zich belastte met de toekenning van de duurtetoelag vonden kennelijk toch onregelmatigheden plaats, zodat werklieden soms met elkaar op de vuist gingen: *Metaalarbeider*, 29/7/16.
768. Twee januari: AV I, 25/1 en 6/2/15. Duurtetoelag: AV I, 19/4/15. Weigering loonsverhoging: AV I, 23/8/15.
769. Stemming en wijziging contributie: Kennisgeving 21 en 29/9/15 in: archief-KMS kennisgevingenboek I. Pensioenfonds, werklozenkas of ziekenfonds: GAV 4689, 4/10/15 (waar men ook de indruk had dat het om de werklozenkas ging); *Metaalbewerker*, 25/9 en 16/10/15; *Metaalbewerker St Eloy*, 22/10, 13/11 en 11/12/15; *Metaalarbeider*, 11/12/15. Kleine vakbonden: AV I, 20/12/15. De Kok, Koninklijke Weg, 133-4 geeft door een verkeerde volgorde een onjuist beeld.
770. Aansluiting aan CMB: Hoofdbestuur CMB aan GWF, Amsterdam 19/1/16 in: GAV, archief GWF. Gecom. vakver.: *Metaalarbeider*, 25/12/15. De Federatie richtte terzelfdertijd ook een afdeling in Middelburg op: *Metaalarbeider*, 15/1/16. Later dat jaar volgde daar ook de CMB: *Chr. Metaalbewerker* 13/5 en 9/12/16 (14/10/16 oprichting afd. Souburg).
771. Loonoverleg: AV I, 5, 6, 14, 18, 19, 20 en 22/1/16; archief-KMS pamflettencollectie, manifest drie samenwerkende bonden [vóór 5/1/16] 'Vakorganisatie of fabriekskern?'; *Metaalarbeider*, 1, 8, 15/1/16; VC, 8 en 24/1/16; archief-KMS pamflettencollectie, manifesten samenwerkende bonden [15/1/16], [vóór 4/2/16] en 7/3/16; B, 29/1 en 12/2/16. De kern hield gewoonlijk ruggespraak met een geheel onvoorbereide arbeidersvertegenwoordiging. Op die manier was het gemakkelijker om besluiten door te drukken: AV I, 9/9/16.
772. Loonsverhoging en stemmingen: AV I, 23/2/16; *Metaalarbeider*, 4/3/16. Ten onrechte werden in de afdeling scheepsbouw bovendien de tarieven nog berekend naar de maatstaf van het oude loon.
773. Ledentallen bonden april 1916: gemeenteverslag 1916, verslag GWF. Eis en kritiek: *Metaalbewerker*, 18/12/15, 22 en 29/1/16 (V. d. Peijl). Pamflet: archief-KMS pamflettencollectie, manifesten ANMB [7/1/16] en 20/1/16. *Metaalbewerker* en *Metaalarbeider*, 12/2/16 (debat met Teesink, samenwerkingsaanbod Hooze). Overigens kwam het in Vlissingen niet tot excessen zoals elders in den lande. In Dordrecht stelde de ANMB bijvoorbeeld een ultimatum bij de firma Koopman waarna de andere bonden overgingen tot stakingsbreken. De Vlissingse Federatiemannen keurden dit ten zeerste af: *Metaalarbeider*, 13/5/16 (beschrijvingsbrief congres).
774. Dividend: T, 22/4/16. Lindeijer berekende in *De Baanbreker* dat het gemiddelde loon in 1915 zelfs daalde: B, 22/4/16. Verg. ANMB: *Metaalbewerker*, 9/9/16. Vergadering samenwerkende bonden: *Chr. Metaalbewerker*, 22/7/16. Eisen: VC, 19/7/16. Geschenken: AV I, 31/8/16. Nieuwe loonsverhoging: AV I, 16 en 31/8, 4 en 7/9/16. Verg. 25/8: *Chr. Metaalbewerker*, 2/9/16.
775. Zorgen: AV I, 30/9/16. Smit meende dat de toeloop naar de Federatie vooral kwam door die opruiers uit Amsterdam (Hooze): *Metaalarbeider*, 11/11/16.
776. KMS-personeelsarchief: de gegevens bevinden zich achterop de personeelskaarten in het gedeelte van het personeelsarchief uit 1916-1921. De gegevens zouden afkomstig kunnen zijn uit de administratie van de 'Scheldekas'. Uit de moeilijkheden in oktober 1917 (zie beneden) kan echter afgeleid worden dat de arbeiders zolang lid bleven van de 'Scheldekas' tot ze na een half jaar uitkeringsgerechtigd werden van de vakbondskassen. De aantekeningen op de kaarten zouden dus met een half jaar vervroegd moeten worden. Ze blijken echter gelijk op te lopen met de meldingen die de bonden zelf deden van ledenwinst. Het bedrijf moet dus op een andere manier achter de namen van de bondsleden gekomen zijn. Ik heb uit het personeelsarchief 1040 namen genomen van arbeiders die op enig moment in deze periode lid van een vakvereniging waren. Dat zijn niet alle namen van vakbondsleden: de namen beginnende met U,V,W,X,Y heb ik niet kunnen verwerken. De uitval als gevolg daarvan schat ik op ongeveer 10% (133 geregistreerde aanmeldingen voor de Federatie in september 1916 tegen de ruim 150 welke Jan Smit in de vergadering met de kern (AV I, 30/9/16) noemde). De gegevens achter op de persoon-

- skaarten geven geen volledig beeld van de ledenontwikkeling van de vakbonden. De 'gecombineerde vakvereniging' besloot in november 1916 dat de leden geen lid van het werklozenfonds hoefden te zijn (*Metaalarbeider*, 25/11/16). Referendum: *Metaalarbeider*, 1/9/17.
777. Werktijdverkorting: AV I, 20 en 22/12/16; AV II, 27/12/16; *Chr. Metaalbewerker*, 20/1/17; T, 13/1/17; archief-KMS pamflettencollectie, pamflet ANMB 11/1/17 (brief ook afgedrukt in: B, 13/1/17), pamflet samenwerkende bonden, 21/2/17; B, 3/3/17.
778. Materialennoed: VC, 21/10 en T, 2/12/16, GAV 556, 26/10/17 (uitvoerbeperking Duitsland). ANMB: B, 3/3/17; archief-KMS pamflettencollectie, pamflet samenwerkende bonden, 21/2/17. Oprichting permanente cie: *Chr. Metaalbewerker*, 31/3/17 (oprichting 21/3). Handen en voeten: AV II, 26/3/17. Geen dividend: *Chr. Metaalbewerker*, 7/4/17. *Metaalbewerker*, 19/5/17, berekende dat de winst van fl. 95000,- laag was uitgevallen door boekhoudkundige veranderingen. De volle afschrijving was op de winst- en verliesrekening gebracht: fl. 249.669,- tegen fl. 87.477,- het vorig jaar. Temidden van de weldaden voor haar werklieden vergat de werf bepaald zichzelf niet. Overigens liet KMS het niet bij werkloosheidssteun. De werf hielp de volkstuintjesvereniging 'Levenslust', bestuurd door G. de Bruijne en de vroegere vrij-socialistische voorman Willeboord Verhage, met het verkrijgen van grond voor oorlogstuintjes. (Handelingen, 6/10/16. Doorslag van het verzoek van de vereniging om grond voor oorlogstuintjes, d.d. 29/8/16 in: archief KMS map 1907-1911). In maart 1917 werden 1500 exemplaren van 'De voeding in het Arbeidsgezin. Nuttige wenken voor de Arbeidersvrouw.' van mevr. Wittop Koning onder de arbeiders verspreid. (Kennisgeving 9/3/17 in: archief-KMS kennisgevingenboek I).
779. Reactie bonden: *Metaalbewerker*, 7/4/17; dat de bonden een wenk van andere werkgevers, D. Goedkoop van de NSM, hadden gekregen leid ik af uit mededelingen van Elkerbout op de demonstratieve vergadering van 5 april: VC, 6/4/17.
780. Doorzetten actie en bijdraaien directie: *Metaalbewerker*, 21 en 28/4 en 19/5/17; AV II, 4/5/17; VC, 24/5/17. In de *Vlissingse Courant* kwam nog een discussie met een de directie zeer trouwe arbeider: VC, 26, 29 en 31/5, 9 en 11/6/17. *Gec. vakver.: Metaalarbeider*, 19/5 en 16/6/17: mochten er leden zijn die liever niet aan huis vertellen welk uurloon ze verdienen, dan moeten ze dat maar op de fabriek zeggen aan de bestuursleden of aan de bode.
781. Verdelen: zeer tot teleurstelling van Jan Smit, die zo nodig fl. 2000,- uit eigen zak wilde bijdragen. Bijlaard vond dat niet nodig: de arbeiders waren bewerkt door de bonden en 'bovendien zullen aan de goede bedoelingen van Dhr. Smit, zooals gewoonlijk, allerlei leelijke nevenbedoeelingen vastgeknopen worden': AV II, 24/9/17. Conceptreglement: *Metaalarbeider*, 27/1/17. Openbare vergaderingen: VC, 9/2/17; archief-KMS Pamflettencollectie, circulaire samenwerkende bonden, 15/2/17, en circulaire ANMB, 20/2/17; B, 17/2/17, VC, 23/2/17; *Chr. Metaalbewerker*, 3/3/17. Vergadering kern: *Metaalarbeider*, 12/5/17; AV II, 14/5/17; *Chr. Metaalbewerker*, 26/5/17. Geschenken: AV II, 20/6/17. Loonsverhoging: AV II, 16/7/17. Verdelen: *Metaalbewerker*, 22/9/17; VC, 1/10/17. De kern volgde een succesvolle verdragingsactiek voor de verdere afwikkeling. In december, toen de arbeiders wel wat anders aan hun hoofd hadden, hield de directie nogmaals een stemming nadat ze besloten had alsnog een gelijk bedrag te storten. Het voortbestaan van het fonds werd aangenomen. Voor een reglementscommissie en het latere bestuur kreeg Janus Marinissen ongeveer evenveel stemmen als Jaap van der Peijl, H.C.V. Sorel van de CMB zat daar steeds een stukje boven: Archief-KMS, mededeling directie nr. 4; AV II, 19/12/17; kennisgevingen 15/1 en 4/4/18 in: archief-KMS kennisgevingen I.
782. Loonsverhoging: AV II, 9/7/17. Vergadering waarin nogmaals de bonden als vertegenwoordigers van de arbeiders worden aangewezen: T, 4/8/17; VC, 6 en 7/8/17. Een motie van die strekking was voorgesteld door C.P. Sap, secretaris van de CMB. Hij mocht daarom van Jan Smit nooit meer terugkomen op de werf: personeelskaart C.P. Sap, KMS-personeelsarchief. Grieven: *Chr. Metaalbewerker*, 1/9/17. Gedrukte mededelingen: AV II, 5/10/17.
783. Steunregeling: Handelingen en GAV 556, 26/10/17; KMS-archief mededelingen directie nr 1 en 3. Moeilijkheden met bonden: *Chr. Metaalbewerker* 10 en 24/11/17; *Metaalbewerker*, 17/11/17; VC, 8 (open brief dr Merckens die de houding van 'de Schelde' zeer afkeurt), 10 (vergadering bonden) en 17/11/17 (verlichting regels bonden). 'De Schelde' keerde in 1918 6% dividend uit en betaalde de door de gemeente betaalde gelden (fl. 14373,24) terug: Handelingen, 26/7/18. Veranderde regeling: archief-KMS, mededelingen directie nr. 7. Steun gecomb. vakver.: Handelingen, 22/3/18.
784. Nolle: GAV 556, 8/3/18, AV II, 6/3/18, VC, 10/4/18 en Handelingen, 26/7/18. Werktijdverkor-

ting;
der;
785. Heer
tenco
786. Jong
brief
afdel
22/6
juni
de co
dams
waan
en 16
787. DN
mate
788. Voor
dum
in h
pleit
ves o
789. Bou
delin
aan
Wer
790. Loo
leen
Dirk
chie
apri
VC,
chie
791. Ver
792. Ver
Vlis
191
taan
793. Doe
NC
en 3
794. Op
15/5
795. Bel
B,
loon
796. Op
enk
12/5
26
797. Bes
798. 'St
bak
2/7
acti
jaar
tarl
799. Op

- ting: archief-KMS, mededelingen directie nr. 7. Reserve: VC, 3/5/18. Marinissen: *Metaalarbeider*, 3/8/18 en VC, 19/8/18.
785. Heere Zebaoth: *Patrimonium*, 8/6/16. Rivaliteit gec. vakver. en ANMB: archief-KMS pamflettencollectie, pamflet Federatie, 14/8/17 (de modernen zijn misleiders); *Metaalarbeider*, 1/12/17.
786. Jongerenorganisatie: *Metaalarbeider*, 28/10/16. Zie ook De Kok, Koninklijke Weg, 260 (de briefkaart met opmerking van Jan Smit heb ik in het archief-KMS niet teruggevonden). Grootte afdeling: contributie-afdrachten in *Metaalarbeider*. Hansweert: id., 23/6/17. Souburg: id., 22/6/18. Overigens was de Landelijke Federatie in vergelijking met de ANMB piepklein: in juni 1917 had ze 1311 leden en op 31/12/17 1432: *Metaalarbeider*, 30/6/17 en 22/6/18. Volgens de contributie over het tweede kwartaal van 1917 (*Metaalarbeider*, 25/8/17) was de Amsterdamse federatie ongeveer 1 3/4 maal zo groot als de Vlissingse. Een jaar later was Rotterdam, waar Hooze ageerde, Vlissingen voorbij gestevend: *Metaalarbeider*, 31/8/18. Engels: id., 28/10 en 16/12/16. Maters: id., 22/9/17. Wisse: id., 2/11/18.
787. DN: *Metaalarbeider*, 16/12/16. Staking: id., 27/1/17. Zeeman/Vermeulen: id., 15/12/17. Legemate: id., 17/8/18. Mededeling Jo v.d. Berg, 28/8/84.
788. Voorstel: A, 6 en 26/5/17; *Metaalarbeider*, 12/5, 2 en 16/6 (Markmann). Congres en referendum: id., 7/7 en 1/9/17. Cao: id., 8/6/18. Zie in het algemeen voor de veranderende opvattingen in het NAS: A, 14/4/17, 'Wanneer het tij verloopt moet men de bakens verzetten'. Lansink sr pleit daar voor landelijke weerstandskassen, omdat die opgedrongen worden, maar heeft reserves over een landelijke cao.
789. Bouwverordening: Handelingen, 6/8/15; B, 11/9/15; Handelingen, 1/10/15. Tuinsteden: Handelingen 29/10 en 27/12/15, 6/10/16. Materialennood: GAV 4689, 5/1/17; kva-bouwbedrijven aan secretaris Nijverheidscommissie te Den Haag, Vlissingen 12/4/17 [afschrift] in: GAV 4695. Werkloosheid: overzichten arbeidsmarkt in: GAV 4689, het jaar 1917.
790. Loonsverhoging: VC, 15/1/16. Omdat de loonsverhoging enkel door 'Bouwkring' werd verleend, vielen de schilders erbuiten. Verzoek: VC, 26/9/16; GAV 4689, 4/10/16; mededelingen Dirk Romijn, 25/4/80. Oprichting DSV: notulen federatiebestuur, 31/10, 6 en 20/11/16 in: archief LFvB 3; A, 11/11/16. Ledenlijsten in: archief LFvB 01 (volgens deze lijsten was er tussen april en juli 1916 ook een vereniging in Zierikzee aangesloten met 8 leden). Brief aan burgerij: VC, 30/11/16. Geen staking, 1 cent: notulen federatiebestuur, 18/12/16, 14, 22 en 29/1/17 in: archief LFvB 3; VC, 28/2/17. Mededelingen Dirk Romijn, 25/4/80.
791. Verzoek: VC, 11/3/18. Loonsverhoging: B, 1/6/18; VC, 8/6/18.
792. Verzoek moderne bouwvakkers: *Het Bouwvak*, 4/7/18; VBB, 29/3/18. Ledentallen schilders: Vlissingsche schildersgezellenvereniging aan GWF, Vlissingen [mei 1916] en VBB, jaarverslag 1916. NCB: notulen 8/6/16 en jaarverslag 1916-17 in: GAV, archief NCB-Vlissingen 15 [voortaan: NCB plus datum].
793. Doel meer loon: jaarverslag 1916-17 in: GAV, archief NCB-Vlissingen 15. Loonstrijd: archief NCB-Vlissingen, jaarverslag 1917-18 en notulen 29/9, 4/10 en 13/11/16 en 1 en 12/2, 8/3, 3/4 en 3/5/18 *ibid.*; VC, 5, 8 en 10/5/17 en 12/3/18.
794. Oprichting transportbond: B, 19/2/16. Fabrieksarb.: id., 25/8/17. Handel en kantoor: id., 15/9/17 en 12/10/18. Kleermakers: VBB, 21/8/18 en B, 26/10/18.
795. Belgisch voordeel: VC, 29/9 en 27/10/17; VBB, 27/10/17. Cie v. advies: VC, 27/8/17. Wegeling: B, 5 en 12/8/16. Tram: id., 28/7 en 11/8/17 en 13/4/18. Handel en kantoor verkregen ook loonsverhogingen: id., 15/6/18. Stoppen en ambiessi: VBB, 27/10/17 en 13/9/18.
796. Oprichting chr. typografenbond: B, 4/12/15 (na rede W. Wattel over gedeelde vakver.). Sterkte enkele afdelingen: *Patrimonium*, 12/10/16 (op 1/1/16). Hulp NCB: notulen 7/9/17, 3/4 en 12/7/18 in: GAV, archief NCB-Vlissingen 15. CBB: VC, 8/12/17. Overige chr. afdelingen: VC, 26 en 31/7 en 9/8/18.
797. Bestuur: *Patrimonium*, 4/3/15. Wattel: id., 20/5/15. Ledental: id., 6/4/16. Marijs: id., 22/11/16.
798. 'St Raphaël': *Volksbanier*, 20/5/15 en 14/12/16. R.k. zeelieden: VC, 26/6, 18/9 en 2/12/15. R.k. bakkers: correspondent afdeling van Ned. R.K. Bond v. Bakkers etc. aan GWF, Vlissingen 2/7/17 in: GAV, archief GWF. Wijziging hh. reglement: *Volksbanier*, 27/4/16. Program van actie: id., 27/9/17. Verband met algemeen kiesrecht: zie de analyse in: id., 12/9/18. Opkomst jaarvergadering: id., 5/7/17. Ledental 1918: id., 12/9/18. Bouwvak: id., 6/12/17. R.k. transportarb.: id., 21/3/18.
799. Oprichting: Jaarverslag 10/6/21 in: GAV, archief-NCB Vlissingen 15. Gebed: notulen, 30/6/16

- ibid. Verkeerd georganiseerd: notulen, 9/1/17 ibid. Vertrek katholieken: notulen, 7/9/17 ibid.
800. PAS over leden: VC, 17/5/18. Leden CBB: id., 30/5/18. Rechtskundig advies PAS: A, 25/8/17. Weerstandskas: *Metaalarbeider*, 27/1/17. De rol van Wisse en Marinissen naar verantwoordingen in A.
801. NedPAM: *Metaalarbeider*, 23 en 30/12/16, 7 en 27/1/17. ANZB: T, 10/11/17, 6/7/18. De terugval van 'De Volharding' werd veroorzaakt door een cao die deze bond in Rotterdam had afgesloten (T, 5/6/15; zie daarvoor ook: Geschiedenis Centrale Bond, 73) en door het opscheppend optreden van een van de organisatoren op het ss. 'Wilhelmina' van de SMZ (T, 10/11/17). *De Toekomst* heeft veel correspondenties over de SMZ, doch het merendeel ervan is bijzonder cryptisch.
802. Voorstel: Handelingen 8/3/18, alwaar ook het adres van C. Pape, vol fouten, afgedrukt is. Stakingen: T, 22/4/16 (bij Van Niftrik); VC, 15/10/17 en A, 27/10/17 (bij SMZ). Kolenwerkers: T, 5/1/18. Fruitschepen: VC, 3/9/18.
803. Verhinderende Van Zelm: B, 20 en 27/3/15; VC, 22, 26 en 27/3 en 3/4/15; T, 27/3, 3 en 10/4/15. Moderne gemeentewerkliedenbond: B, 12/6/15 en 10/3/17.
804. Oprichting moderne bond: B, 12/2/16. Tegenhanger: VC, 17/2/16; A, 24/6/16. Woede König c.s.: B, 8, 15 en 22/7/16. Aansluiting: A, 21/4/17 (de landelijke federatie had 411 leden en 10 afdelingen: A, 30/6/17). Loonsverhoging: A, 25/8/17.
805. Ledental Dageraad 1916: notulen HB, 21/12/16 in: archief-Dageraad 2.7.1. VC, 15/5/17 (adv) en 1/8/17; 'R.G. van Nieuwkuijk, de Vrijdenkers-Vereeniging 'De Dageraad' en de Vlissingse Courant', circulaire afdeling-Vlissingen van 'De Dageraad' [augustus 1917] in: archief-Dageraad, 3.2.69.
806. Multatuli: VC, 28/11/17. Toornstra: id., 6/4/18 (hij zou trouwen met de dochter van De Hondt). Oprichting theosofisch centrum: id., 29/10/17 (in mei was ook een afdeling opgericht van het 'Karma en Reïncarnatie Legioen', id., 4/5/17). Discussies: id., 28/11/17 en 21/3/18. Zie voor Hoving diens 'Jeugd', waarin een boeiend beeld geschetst wordt van de Nederlandse en Duitse theosofie rond de eeuwwisseling: 'Herr J., sein Körper ist Korbmacher [Hoving was mandenmaker] aber seine Seele ein Theosoof' (p. 215).
807. Zeeman/Vermeulen: T, 1 en 29/9, 6/10/17; A, 29/9/17. Zie ook: Peskens, Vorstinnen, 56-60, waar Vermeulen verward wordt met een andere dienstweigeraar: Jan Broekman (zie Giesen, Geschiedenis, 240-3). Oprichting AMPC: cvp aan garnizoenscommandant Vlissingen, Vlissingen 24/1/18 [afschrift] in: GAV, politiearchief bb, 135 Q geheim. Luteijn: T, 9/2/18. Jan Post: id., 22/6, 6, 20 en 27/7, 14/8/18 en 15/4/19; *RvA III*, 3/5/19. Op de ontvangstvergadering spraken ds J.W. Kruij (leider van de 'Bond van ChristenSocialisten') en Leven van Oorschot.
808. Oprichting Rev.-Soc. Vrouwenbond: A, 3/2 en 28/4/17. Oprichting 'Vooruitgang': T, 23/2 en 16/3/18; VC, 31/5/18. Koomans-Timmer: T, 10/8/18. Mededeling G.A. van Oorschot, Amsterdam 16/12/83.
809. Esperantisten: VC, 16/10/16; T, 21/10/16; VC, 27/4/18. Zie ook Van Leeuwen I, 36.
810. Februari- en oktoberrevolutie: VC, 12/3/17 en 19/1/18; B, 7 en 14/4/17, 5/1 en 14/12/18. Lindeijer was niet de enige die Lenin en zijn daden als anarchistisch zag. In de Russische sociaaldemocratie huldigde G. Plechanov al jaren deze opvatting. Zie: Plechanov e.a. aan de Edinstwogroep, San Remo 3/2/15 in: Baron, Plekhanov. Vrije socialisten: *Metaalarbeider*, 31/3/17. Nieuwenhuis: VS, 12/12/17, geciteerd bij: Bakker, Nieuwenhuis, 54.
811. Hooze: *Metaalarbeider*, 24/3/17. Praag: P.A. Praag, 'Verslag over den toestand', Vlissingen 5/10/18 in: SDAP-archief, correspondentie afdeling Vlissingen PB. Demonstraties: GAV politiearchief, dag- en nachtrapporten, 22 en 23/10/18; id. uitgaande post 317 T: rapport, 29/10/18; VC, 29 en 30/10/18. Staking: *Metaalbewerker*, 19/10/18; VC, 29, 30 en 31/10 en 11/11/18; kva-bouwbedrijven aan CBS, Vlissingen 4/11/18 [afschrift] in: GAV 4695; T en *Metaalarbeider*, 9/11/18. Vijf maanden later voerden deze arbeiders opnieuw actie, maar toen was Jan Smit niet meer te vermurwen. Begin april 1919 werden ze ontslagen: AV II, 13/3 en 11/4/19.
812. Gasinjet: cvp aan procureur-generaal in Den Haag, Vlissingen 29/10/18 [afschrift] in: GAV, politiearchief uitgaande stukken 317 T. Mooney: VC, 13/11/18. SDAP-vergadering: B, 16/11/18. Oude SDAP-er: interview 1, 14/12/79. Evaluatie: B, 23 en 30/11, 7 en 14/12/18; VBB, 9/4/19.
813. Moed in schoenen: interview 1, 14/12/79. Advertenties: VC, 15/11/18, De Kok, Koninklijke Weg, 176. Schietverenigingen: P.G. Laernoës jr maakte propaganda voor de vrijwillige landstorm: VC, 19 en 22/7, 15/9/19, 5/7/20, 20/2/22, 5/5/23. M. van der Beke Callenfels deed de

- scherpsschuttersvereniging 'Vlissingen' groeien: id., 27/1/21, 9/3/22, 1/2/24 (25-jarig jubileum Callenfels). Vergaderingen: id., 16 en 18/11/18. Kerkelijke voorgangers namen dus het voortouw. In het archief van de N.H. Kerk (nr. 389) bevindt zich ook een afdruk van de oproep der protestantse kerken van Rotterdam welke is afgedrukt in: Scheffer, November, tegenover 32.
814. Demonstratie: VC, 18, 21, 23, 25 en 26/11/18. Dubieuze buitenlanders: id., 18/1/19. Jan Smit: KMS personeelsarchief, kaart George Beck.
815. Woelingen: cvp aan b., Vlissingen 17/1/19 (vergezeld van doorslag van brief cvp aan garnizoenscommandant, id.) in: GAV 15-36, 390. Daarin een lijst van gebouwen die onmiddellijk bezet moesten worden, zoals stadhuis, post- en telegraafkantoor, nutsbedrijven en eventueel ook 'de Schelde'. Ook werd een lijst aangelegd van automobielbezitters (zes): cvp aan b., Vlissingen 31/1/19 ibid. CID: cvp aan b., Vlissingen 17/1/19 en b. aan [cdk], Vlissingen 23/1/19 [minuut] ibid. De inlichtingendienst bleek al vlug te werken: cvp aan b., Vlissingen 4/6/19 ibid.: verzoek om persoonsgegevens van socialistische raadsleden. Voor de oprichting van de CID en de rol van Van Woelenderen: Scheffer, November, 294-6. Burgerwacht: cdk aan b., Middelburg 4 en 20/12/18 in: GAV 15-36 390, kabinetsarchief-burgemeester. Doel: b. aan cdk, Vlissingen 13/8/32 [doorslag] in: GAV 15-36, 390/540.
816. Cdk aan b., Middelburg 31/12/18 (minister wil antwoord); cvp aan b., Vlissingen 9/1/19; b. aan cdk, Vlissingen 11/11/19 [minuut], alles in: GAV 15-36, 390. Advertenties Souburg en Vlissingen: VC, 6 en 13/1/19 (het kabinetsarchief bevat alleen maar verzoeken van de overheid). Datum oprichting: id., 14/1/19. Nieuwkuijk: id., 22 en 26/2/19. Convocatie: B, 1 en 22/3/19. Ordrelievende arbeiders, VC, 13/3/19.
817. Oprichting: VC, 27/3/18. Oproep lid te worden: id., 15/4/18 (Muskeijn); *Volksbanier*, 29/5/19. Lindeijer: B, 19/4/19. Bestuursuitbreiding: VC, 26/4/19. Nieuwkuijk om gezondheidsredenen vervangen door D.L.H. van Raalte: id., 15/7 en 16/10/19. Subsidie: Handelingen, 17/7/19. Schietwedstrijden: VC, 17/1 en 29/6/20, 15/12/25 (burgerwacht schietclub met 30 actieve leden), 9/5/28 (ledental). Duys: B, 19/6/20.
818. Fusie: *Patrimonium*, 16/1/19. Crisis: Jaarverslag 8/6/18 8/6/19 in: GAV, archief NCB-Vlissingen. Comité: VC, 17/7, 6 en 9/9/19.
819. Ledentallen SDAP: P.A. Praag, 'Kort uittreksel uit het jaarverslag over de toestand en de werkzaamheden der afd. Vlissingen der SDAP na 1 oktober 1918-19', [ingekomen 30/10/19] in: archief-SDAP, correspondentie afdeling Vlissingen PB. Het bestuur bestond eind oktober 1919 uit: J. de Meij (voorz.); P. A. Praag (secr.); A.C. van Hal (pen.); J. v.d. Peijl (2e voorz.); L. Florusse (2e secr.); Ch. Dissen en mej. Hendrikse.
820. Laernoës, gasfabriek: VC, 26/11/18 en 19/5/19 (definitieve invoering bij Laernoës). Raad: Handelingen, 20 en 23/12/18, 14/2, 2/5 en 26/9/19.
821. Kleermakers: Kva-bouwbedrijven aan CBS, Vlissingen 28/5/19 en id., Vlissingen 10/5/21 in: GAV 4695; VC, 14 en 17/5, 18 en 22/6 en 1/7/21. Klijberg: VBB, 11/2/19 en B, 15/2/19. Slepers: VC, 12/1 en 6/2/20.
822. Staking en 'Cacique': VC, 16-18 en 27/2, 8-21/4/20.
823. De rede van Triebels uit 1917, 'De houding van den industrieel tegenover de georganiseerde werklieden', is onder meer afgedrukt in: *Chr. Metaalbewerker*, 28/7 t/m 18/8/17. Brief Triebels in: *Metaalbewerker St Eloy*, 20/7/18. Oprichting Metaalbond: De Bruyn Kops, Metaalbond, 7-31. Zie ook: Binneveld, Metaalstaking, 40-54. Vaklijst: *Metaalbewerker*, 19/6/19. Voor de eerste cao: Van der Houven, Halve Eeuw, 147-161.
824. Eerste loonsverhoging: B, 19/10 en 2/11/18; AV II, 2/11/18 en kennisgeving 4/11/18 in: archief-KMS. Verdere verkorting en loonsverhoging: Mededeling 10, januari 1919, en kennisgeving 20/2/19 in: archief-KMS; VC, 18/1/19. Eerst in april ging men ook werkelijk 50 uur per week werken: kennisgeving, 2/4/19 in: archief-KMS. 'Duvelstoejagers': *Metaalarbeider*, 25/1/19. Instelling en bezwaren: AV II, 23 en 25/1/19, AV III, 19/12/20 in: archief-KMS.
825. Werktijden: AV II, 13 en 20/3/19 in: archief-KMS. Tarieven: AV II, 20/3 en 11/4/19 en AV III, 27/9/20 in: archief-KMS. Protestvergadering: *Metaalbewerker*, 12/4/19; *Metaalbewerker St Eloy*, 10/5/19. Vervanging Van Raalte: Mededeling 25/4/19 in: KMS-archief, map 1914-19.
826. Vakgroepindeling: AV III, 22/9/19 en 9/12/20 in: archief-KMS. Voor de conjunctuurontwikkeling in de scheepsbouw recentelijk: Noordegraaf/Wijzenbeek. Dit artikel vervangt echter niet J.W. Bonebakker, scheepsbouwnijverheid. Uitvoerig over de achturedag en speciaal de al dan niet naleving daarvan in de scheepsbouw is Heerma van Voss, Arbeidswet. Centrale commissie:

- Metaalbewerker*, 22/11/19 en 23/2/20; *Metaalbewerker St Eloy*, 29/11/19 en 1/1/20. Arbeidsstijldverlenging: AV II, 28/5/19; AV III, 22/9/19; kennisgeving, 7/11/19; AV III, 19/1 en 13/10/20; kennisgeving, 23/10/20; AV III, 19/2 en 4/3/21; kennisgeving, 9/3/21, alles in: archief-KMS; *Metaalbewerker*, 4/10/19. Verlaging kostprijs: AV III, 19/12/20, 19/2 en 4/3/21 in: archief-KMS.
827. Uitkering: AV II, 12/12/18 in: archief-KMS; *Metaalbewerker St Eloy*, 11/1/19 (onwaardige concurrentie). Onderzoek nieuwe werklieden: KMS-personeelsarchief, vragenformulier achter kaart Jan Grims d.d. 28/11/19 en opmerking op kaart klinker Willem Muller. Bonden meestemmen: AV II, 5/9/18 in: archief-KMS. Namen gekozenen: kennisgeving 24/2/19 in: archief-KMS. Irritatie Smit: AV II, 1/3/19 en [ibid.] directie aan bestuur AV, Vlissingen 4/3/19 [afschrift] in: archief-KMS. In augustus 1919 was De Jong als secretaris reeds vervangen door de katholiek C.F. Wanst. De smid N.J. Rolfes werd voor de syndicalisten lid van de kern: AV III, 7/8/19 (3/5/22 vervangen door de CMB-er C. Vader: AV III, 3/5/22). In 1921 werd Van der Peijl voorzitter in plaats van Sorel: AV III, 4/4/21 in: archief-KMS.
828. Federatie: *Metaalarbeider*, 25/1/19 (zelfde opvatting anderen: *Metaalbewerker*, 8/2/19; notulen afdeling Vlissingen van de CMB, 30/3/20 in: GAV archief CMB-afdeling Vlissingen [CMB plus datum]). Bij het optreden van de nieuwe kern begon de gewoonte dat ook de kernleden de notulen ondertekenden: AV II, 13/3/19 in: archief-KMS. Overhevelen taken: AV II, 11/4/19; AV III, 18/6/20 en 4/3/21. Sorel: CMB, 9/1/23.
829. Ledental federatie: *Metaalarbeider*, 26/7 en 8/11/19. De federaties in Souburg en Middelburg hadden op 1 september resp. 16 en 68 leden (ANMB: 20 en 154). Een deel van de Vlissingse syndicalisten was naar Hansweert vertrokken (bv. J.P. Goetgeluk en B.S. de Jong), naar het werfje 'Zeeland'. De syndicalistische federatie daar groeide van 21 naar 65 leden.
830. In juli 1921 waren uurlonen en uurinkomens gemiddeld per vak aldus (afgerond): bankwerkers: 61 en 80; draaiers: 63 en 73; smeden: 61 en 79; ijzerscheepmakers: 60 en 72; klinkers: 58 en 72; ketelmakers: 61 en 77; sjouwers: 47 en 56. Bron: Staat 'Uitgeoefende vakken in de verschillende fabrieksafdelingen' in: KMS-archief, map 1919-1923.
831. Houding bankwerkers: *Metaalarbeider*, 11/11/16 en 1/9/17.
832. Citaat: *Metaalarbeider*, 11/6/21. Zie ook congresverslag in: id., 13/8/21. Vlissingen zei daar niets. Na een leerzaam geachte discussie, waarbij enkele afdelingen zeiden van 'intellectueelen' toch niets te verwachten, werd het voorstel aangenomen.
833. Ik heb onderzocht welk percentage van de vakbondsleden die geboren Vlissingers waren, werkervaring had buiten de stad. Met de resultaten is weinig aan te vangen, doordat niet altijd bekend is waar iemand werkte voor hij op 'de Schelde' kwam en doordat de soms geringe populaties vergelijking niet zinvol maken. Desondanks hier de percentages (maximaal): Federatie 1: 12.5; Federatie 2: 14.3; ANMB 1: 15.8; ANMB 2: 9.2; CMB 1: 10.0; CMB 2: 12.7; St. Eloy 1: 22.7; St. Eloy 2: 3.9.
834. Ledental ANMB in 1920: *Metaalbewerker*.
835. Referendum: *Metaalarbeider*, 27/9/19. Eckhart: id. 29/5/20. Cao: id. 10/5, 26/7 en 6/9/19 en 26/6/20; *Metaalbewerker*, 24/5/19.
836. Bouwkring: *Het Bouwvak*, 1/4/20. Loonsverhoging in voorjaar: Notulen 3/1, 7/2, 7 en 28/3, 4 en 14/4/19, jaarverslag 8/6/18 - 8/6/19 in: GAV, archief-NCB Vlissingen; *Het Bouwvak*, 3/4/19 (correspondentie uit Middelburg); VC, 17/4/19. Staking: NCB 26/6, 25 en 30/7/19 en jaarverslag 1919-1920; VC, 1, 2, 12, 14, 17, 25, 28 31/7/19; *Het Bouwvak*, 24/7 en 7/8/19. Na het accoord van juli werd ook in Middelburg een loonactie gevoerd. De bouwvakkers waren daar, als ze al georganiseerd waren, lid van de NCB of de bouwbond van het NVV. De actie liep op niets uit, zodat het loonsverschil met Vlissingen 6 en 9 cent werd.
837. Ringeloren: NCB, 8/8/19. Moll: NCB, 12/12/19. Ledencijfers in: *Opbouw*.
838. Eisen: VC, 27/12/19. Achterstand: VC, 7/2/20. Loongegevens uit: GAV 4690, 11/3/20.
839. Eigen eisen: NCB, 9/1/20; NCB-Vlissingen en RK Bouwarbeidersbond-Vlissingen aan 'Bouwkring', Vlissingen 27/12/19 [doorslag]; 'Bouwkring' aan NCB-Vlissingen en RK Bouwarbeidersbond-Vlissingen, Vlissingen 16/1/20; NCB-Vlissingen en RK Bouwarbeidersbond-Vlissingen aan 'Bouwkring', Vlissingen 26/1/20; 'Bouwkring' aan NCB-Vlissingen en 'R.K. Bouwarbeidersbond-Vlissingen', Vlissingen 30/1/20 in: GAV, archief NCB-Vlissingen 28. Reactie Federatie: VC, 7/2/20.
840. Gegevens over arbeidsmarkt in: GAV 4690, 4/11/19 1/3/20. VC, 14, 17 en 21/2/19; NCB,

- 18/2/20
841. Uitbrek
en 25/2
28. Mo
28/2/20
9/4/20.
842. Bemidd
gen 8/3
843. Niet m
25/4/80
844. Relletje
Metaala
zoals d
'Nut er
van ter
werd g
sponde
845. Vijfde k
846. Moll-'E
gen), U
7/4/20
bonden
ook eer
wordt a
de patr
weest z
847. Accoor
848. Associa
Moll: N
849. VSV: M
T, 6/9/
huis. Z
J.W. Kr
25 afde
1, 2 en
30/9/22
militair
Bezetti
landsch
(verg. I
850. Ledent
in: arch
burg 2
'De vo
Vlissing
archief
'Schille
25/3/19
denker
24/4/8
ker, se
maar d
De Me
en 12/1
851. 'Positie
meded

- 18/2/20; *Het Bouwvak*, 4/3/20.
841. Uitbreken staking: VC, 23/2/20; *Het Bouwvak*, 26/2/20. Gezamenlijke vergadering: NCB, 23 en 25/2/20. Vierkant: HB NCB aan afd. Vlissingen, Amsterdam, 13/2/20 in: GAV, archief-NCB 28. Moeilijkheden christelijk-georganiseerd: VC, 24, 25 en 26/2/20. NCB, 25/2/20; T, 28/2/20; GAV, 4688, 4/3/20 (geval van hinderling werkwillige). Aantal uitgesloten: NCB, 9/4/20.
842. Bemiddeling kva: GAV 4690, 24, 26/2 en 11/3/20; VC, 12/3/20. 'Bouwkring' aan kva-b, Vlissingen 8/3/20 in: GAV 4703.
843. Niet meestaken: NCB, 27/2/20. Inwilliging eisen: VC, 16/4/20. Mededeling Dirk Romijn, 25/4/80.
844. Relletjes: VC, 10, 12, 13 en 21/4/20. Nieuwstraat 22: GAV, kadaster; *Het Bouwvak*, 1/4/20; *Metaalarbeider*, 3/7/20; S, 27/3/26. Het vergaderlokaal werd aan allerlei verenigingen verhuurd, zoals de Voetbalcombinatie 'Vlissingen' (VC, 18/2/22) of de konijnen- en pluimveevereniging 'Nut en Sport' (VC, 16/5/25), ja zelfs aan sociaal-democraten. Dezen kwamen er echter snel van terug, toen J. Hof, bestuurder van de moderne havenarbeiders, het spreken onmogelijk werd gemaakt door de verhuurders van het lokaal (Jaarverslag 1920 in: archief-SDAP, correspondentie afd. Vlissingen PB).
845. Vijfde klasse: VC, 26 en 27/4/20.
846. Moll-'Bouwkring': NCB, 19/3/20. Werken willen: NCB-HB aan J.F. Nobels (secr. afd. Vlissingen), Utrecht 7/4/20 in: GAV, archief-NCB 28. Chr. bonden aan 'Bouwkring', Vlissingen 7/4/20 [afschrift]; 'Bouwkring' aan chr. bonden, Vlissingen 9/4/20 [tweemaal] [afschrift]; chr. bonden aan 'Bouwkring', Vlissingen 9/4/20 [afschrift], alles in: GAV, archief-NCB 28. Daar ook een afschrift van een latere brief van 'Bouwkring' aan de chr. bonden [vóór 19/4/20] waarin wordt afgewezen de arbeiders uit te nodigen weer aan het werk te gaan. Het gevaar bestond dat de patroons daarmee niets bereikten 'en dan zijn wij nog verder van de pad dan wij eerst geweest zijn'. Notulen: NCB, 9/4/20. Zie ook de brief van G. Nobels in VC, 3/5/20.
847. Accoord: VC, 15/4, 6 en 7/5/20.
848. Associatie: VC, 14/5/20; GAV 4690, 24/4, 4, 6, 12 en 15/5/20. Looptijd: *Het Bouwvak*, 27/5/20. Moll: NCB, 4/6/20.
849. VSV: Mededeling Dirk Romijn, 25/4 en 13/11/80. De laatste vermelding van de VSV vond ik in T, 6/9/19. Mieremet bleef een op zichzelf staande figuur, zeer gehecht aan Domela Nieuwenhuis. Zie voor hem ook: Peskens, Coleta, 142-4. Vergaderingen 'Vooruitgang': VC, 8/7 (met J.W. Kruyt) en 25/10/19 (met mevr. Koomans-Timmer); A, 20/9/19 (Rev. Soc. Vrouwenb. heeft 25 afdelingen en 800 leden). 'De Schelde': S, 15/2/36 (congresverslag NSV). Groenendaal: VC, 1, 2 en 6/7 en 24 en 26/9/21. Nooit meer oorlog: id., 8/8/22; B, 19/8/22; VC, 25/9/22; *Rev A III*, 30/9/22. In oktober telegrafeerde de IAMV-afdeling de minister van oorlog om de (leegstaande) militaire gebouwen in Vlissingen voor civiele doeleinden beschikbaar te stellen: VC, 18/10/22. Bezetting: id., 6, 13 en 14/2/23. Vlootwet: S, 4, 11, 18 en 25/8/23 (opzet actie vanuit het 'Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond'); VC, 10/8 (Vlissings comité), 10 (verg. VBB-SDAP), 19 (verg. IAMV met Jo Meijer), 20, 21, 26 en 29/9, 4/10/23 (moderne actie).
850. Ledental 'Dageraad': *De Vrijdenker*; M.C. Verspoor aan HB [A.C. Beekhof], Vlissingen 3/6/20 in: archief-Dageraad 3.2.69. Souburg: A. van Oorschot aan HB, Souburg 4/10/20 en id., Souburg 22/12/21 in: archief Dageraad 3.2.62; *Vrijdenker*, 12/6/26 (in *Vrijdenker*, 18/10/24 gedicht 'De volmaakte wereld' van Van Eenennaam). De Hondt: J.A. de Hondt aan J.A. v.d. Heide, Vlissingen 6/10/18 en J. Biesma (secr. afd. Vlissingen) aan afd. Amsterdam, Vlissingen 7/3/19 in: archief-Dageraad 3.1.74; Verslag buitengewoon congres van 'De Dageraad' d.d. 29/10/18 in 'Schiller' te Amsterdam, id. 2.7.1. Optredens De Hondt: *Vrijdenker*, aug. '19; VC, 6 en 15/2, 25/3/19 (Vlissingen); VS, 19/1 (Amsterdam) en 5/2/21 (Rotterdam). Minder fijnbesnaard: *Vrijdenker*, 1 en 8/12/23. De Hondt, stelling. Mededelingen heer en mevrouw M.G. de Hondt, 24/4/84. Naast De Hondt stond Van Oorschot op de sprekerslijst van 'De Dageraad': *Vrijdenker*, sept. '21. Het optreden van De Hondt viel bij de antirevolutionairen niet in goede aarde, maar dat had geen consequenties doordat hij bekwaam verdedigd werd door Van Oorschot en De Meij: Handelingen 29/4/21, 271. Zie ook D. van Raalte in VC, 7/4/24. Middelburg: T, 28/9 en 12/10/18; *Vrijdenker*, 14/10 en 13/12/24 en 12/6/26.
851. 'Positief atheïsme': Noordenbos, Dageraad, 58-61. Schermerhorn: VC, 18/10/19, 6 en 19/2/20; mededeling Jo v.d. Berg, 28/8/84. Dominees kwamen lang niet altijd op de openbare vergade-

- ringen van 'De Dageraad'. Theosofen daarentegen waren meestal present. Hoving: VC, 24 en 27/2/23. Pabon: VC, 15/12/20 en *Vrijdenker*, jan. '21. In Hansweert was een optreden van ds Pabon door burgemeester en geestelijke autoriteiten verhinderd: notulen HB, 4/2/21 in: archief-Dageraad 2.7.1. De Kok: VC, 18/5/22. Zie voor Pabon en De Kok ook: Hoving, Allerlei Lui, 434-5 en 416-8. Mensen als De Kok spraken tot de belangstelling van de Vlissingse vrijdenkers. Zie de vragen van H.J.B. van Houte in: *Vrijdenker*, aug. '20: gelooft de redactie aan de kuisheid der r.k. priesters? Hoe komt het dat hun prestige gehandhaafd blijft, als ze niet kuis blijken? Zie ook: VC, 12/11/21, de reactie van het publiek tijdens een opvoering van 'Allerzielen'. Op iedere rake opmerking van de zachtmoedige pastoor Nansen tegen zijn gezagsgetrouwe collega Bronk volgde prompt applaus van het publiek. Jeugdorganisatie: VC, 1/10/20; *Vrijdenker*, jan. '21 (uitvoerig, o.a. dat haar eerste daad een sinterklaasfeest was); VC, 29/9/22. Crematie: VC, 13/1, 7/2 en 14/5/22; *Vrijdenker*, apr. '22; VC, 2/6/23 voor het bestuur: Jef Pessens voorz., M.C. Verspoor secr. en de metaalbewerker A.M. Hamelink penn.
852. Draagkracht: kerkvoogdij aan kerkeraad, Vlissingen 21/12/20 in: GAV, archief N.H. Kerk 389. Afscheidingen: notulen kerkeraad, 13/1 en 24/2/21 in: id. 318; lijst afscheidingen per september 1922 in: id. 389. In 1923 stelde de afd. Vlissingen voor dat niet 'De Dageraad', doch de afgescheidene de kosten zou betalen: *Vrijdenker*, 5/5/23. Ten Kate: W.A.B. ten Kate aan raad, Musselkanaal 29/12/22 in: id. 390. Jeugdwerk: chr. ver. van jongemannen-Vlissingen aan raad, Vlissingen 1/7/24 ibid. Wijkouderlingen: notulen kerkeraad, 24/2/24 en 23/4 en 28/6/23 in: id. 318. De Hondt debatteerde over de afscheidingsactie in een vol Schuttershof met de vrijzinnige predikant J.P. Cannegieter, die de vrijdenkers opriep weer lid te worden van de N.H. Kerk om deze van binnen uit te hervormen: *Vrijdenker*, apr. '20. Mieremet overleed in september 1931. Zijn begrafenis liep uit op een multatuliaanse tegenhanger van een kerkelijke begrafenis. Zie daarvoor: Altena, Zaaier.
853. 'Proletaar': *Metaalarbeider*, 29/9/17. Oprichting 'Excelsior': A, 4/5/18. Ventevogel: VC, 8/3/18 (hij werd in de twintiger jaren o.a. dirigent van het mandoline-orkest T.O.V.I.D.O. en van een accordeon-orkest). Verslaggever: VC, 5/4/19. Repertoire: id., 27 en 30/11/18 (mening Van Oorschot). Benefietconcert: id., 19/3/20. Aandrag De Rooy: T, 11/5/18. 'Jong Leven': VC, 30/11/18, 2/5/19, 28/2/20, 24/3 en 20/4/21, 25/4/22. Wellicht houdt het verdwijnen van het koor verband met de oprichting van T.O.V.I.D.O. op 1/10/22, waardoor Ventevogel er een directietaak bij kreeg. Was het repertoire van de vereniging dus verre van socialistisch, het opgevoerde zangspel 'Een dag khalif' bevestigde misschien wel een gangbaar, maar daarom nog niet goed te keuren beeld van mensen van een ander ras: 'sausneger', 'zwartkop', 'rare chineezers toch: wat fatsoenlijk mensch kan daar nu wijs uit worden' (zie: Bruinsma, Khalif, 9, 26 en 33).
854. Heroptreden UhV-VhV: VC, 16/3/18. Benefiet: *Metaalarbeider*, 12/4/19. Nic. Groot: VC, 27/3/20. 'Toen het oorlog was...': id., 6/3/22. Advertentie: id., 22/12/22. 'Offers': id., 27/12/22 en 8/1/23. Mattheus de Kaart: De Kaart, 32.
855. Sigaren: B, 24/4/20. Klijberg: Handelingen 21/3/19, 114; VC, 10/12/20, 9/12/21; notulen 24/11/22 in: GAV, archief-VaP 8. Winkeliers: Handelingen 6/6/19, 379; VC, 24/5/21; Handelingen 29/7/21, 379. Drukkers: B, 25/2/22. SMZ: VC, 22/3/22. Behangers: GAV 4690, 3/5/22. Gasfabriek: B, 28/10/22.
856. LFRS: T, 16/12/16 en 8/12/17. Zie voor het volgende ook: Van der Tuin, Anarchisme, 41-86. Meningen vrije socialisten in: T, 19/1 en 2/2/18, 13/4/18.
857. Oprichting comité: VS, 3/7/18. Nieuwenhuize en brieven: VC, 2 en 22/7/18; T, 3/8/18. Uitslag van de antiverkiezingsbeweging in T, 20/7/18. Landelijk werden 1872 stembiljetten weer teruggezonden, iets meer dan de helft (984) kwam uit Amsterdam. Blanco: mededeling Jo v.d. Berg, 28/8/84.
858. De Licht en Boot: T, 19/1/18. Andere groeperingen: J.A. Pieterse van Wijck had nogal reclame gemaakt voor zo'n nieuwe groepering, de ATAG, en werd daarvoor opnieuw uit de SDAP gezet: B, 16/6/17. Organisatie: B. Lansink sr, 'Ons Doel' in: T, 20/10/17 en de kritiek van Kolthek op een interview met Domela Nieuwenhuis in *De Groene* in: RvA III, 4/1/19. Ontwikkeling van Koltheks denkbeelden: RvA II, 31/7/04; 'Directe Actie' in: A, 12/11/10; 'Nabetrachting III' id., 18/5/12; 'Nabetrachting IV', id., 1/6/12; 'Politieke Actie' in: T, 12/10/12.
859. In staatsorganen: RvA III, 4/1/19. Zie ook de rede van Lansink jr op het congres van de LFRS van 1918 in: Na den strijd, 10-11. Kolthek nam zijn loftuitingen op de strategie van de bolsjewiki in april 1919 alweer terug: zelfs met een overgangstoestand, welke Lenin voor ogen stond,

moest
hans g
II.' in
lisatie
kers b
860. Oprie
stenbo
zingsp
29/6/1
de SD
wijn o
waarn
tembe
raden
861. Leder
Kolth
28/12
(verw
RvA
schrif
dossie
bevall
862. Staten
lyse u
III, 1
21/5/
de ste
B, 31
spon
onon
863. Haast
men a
daal o
ke ra
864. Zie vo
revolu
had g
ninkl
burge
'Hooj
Skeps
865. Afsta
De St
de we
deling
Van I
was.
Baarc
werp
866. Anar
ding
lingen
Hanc
867. Steun
456.

- moest de socialistische beweging ervoor zorgen dat de arbeiders zelf direct in staat waren althans gedeelten van de produktie en distributie te regelen buiten de staat om: 'De Staat en Wij. II.' in: *RvA III*, 5/4/19. op het punt van socialisatie was hij tegen naasting door de staat. Socialisatie moest door vrije organisaties van arbeiders gebeuren: *VC*, 13/1/20. Zie ook Frans Beckers biografische schets van Kolthek in: Hoekman c.s., Groningen, 160-3.
860. Oprichting SP: *A*, 16/2/18. Nieuwenhuis bromde dat de SP een herleving van de oude 'Socialistenbond' was; hij had niet ongelijk: *VS*, 9/3/18. Het program van de SP in: *A*, 30/3/18. Verkiezingsprogram in: *RvA III*, 11/5/18. Vliissingen en verkiezingen: id., 11, 18 en 25/5 en 15 en 29/6/18. De SP haalde op Schouwen-Duiveland nog relatief veel stemmen (47, tegen 928 voor de SDAP). In Zierikzee was een afdeling van de 'Landelijke Federatie van Bouwarbeiders', terwijl ook de sigarenmakers aldaar het vrije socialisme toegedaan waren. Tekenend voor de haast waarmee de Vlissingse afdeling werd opgericht is haar vraag voor het congres van de SP in september: 'Zal de S.P. ook deelnemen aan de verkiezingen voor de Prov. Staten en de Gemeenteraden?': *RvA III*, 17/8/18.
861. Ledenwerving: *RvA III*, 26/10/18. Contributie: id., 12/10 en 9/11/18. In de Kamer verhoogde Kolthek de aandacht voor de SP door een uitvoerige kritiek op de SMZ: id., 30/11, 7 en 28/12/18 (zeer geslaagde vergadering -400 man- op zondagmorgen met Kolthek); *VC*, 22/3/19 (verweer dagelijks bestuur SMZ). Baard: *B*, 27/8 en 26/11/04, 19/5/06; *V*, 19/4/08; *VC*, 17/9/18; *RvA III*, 1/2/19 (advertentie); armenraad aan seer. armenraad Den Haag, Vliissingen 9/9/20 [afschrift] in: GAV 4761. Armoede Baard: notulen burgerlijk armbestuur, 9/4/18 in: GAV 4323 en dossier armenraad, 11/4/18 in: GAV 4755. Op dat moment stond zijn vrouw voor haar elfde bevalling. 70 Kinderen: mening G.A. van Oorschoot, 16/12/83.
862. Statenverkiezingen: *VC*, 26/2, 24/3 en 10/4/19 en *RvA III*, 2/3/19; *RvA III* en *B*, 19/4/19 (analyse uitslag); *B*, 12/4 en 17/5/19 (tegen Baard). Kandidaten raad: *VC*, 9/4/19. Pamfletten: *RvA III*, 17/5/19. Vergaderingen: *VC*, 10 en 20/5/19; *RvA III*, 17/5/19. Raadsverkiezingen: *VC*, 21/5/19. De uitslag is niet goed te analyseren, aangezien de gegevens niet uitgesplitst zijn over de stembureaus. Resultaten SP elders: *RvA III*, 31/5/19 (in Zierikzee bv. 1 zetel); kritiek SDAP: *B*, 31/5/19 en P.A. Praag, Kort uittreksel uit het jaarverslag, 30/10/19 in: archief-SDAP, correspondentie afd. Vliissingen PB. Onderdijk: *B*, 6/9/19. In zijn enthousiasme schreef Baard een ononderbroken stroom ingezonden brieven over alle mogelijke onderwerpen.
863. Haast: zijn radicaliteit beviel Van Niftrik helemaal niet. Hij beschuldigde Haast ervan te stemmen alsof hij bij uiterst links hoorde: GAV 556, 22/12/19. Eind 1920 werd Haast naar Roosendaal overgeplaatst: Handelingen, 31/12/20. 834. Hij werd vervangen door het eerste vrouwelijke raadslid van Vliissingen: mevr. Engering-Spillner, de vrouw van een apotheker.
864. Van Doorn: Handelingen, 24/5/19, 290; 17/7/19, 394; 2/9/19, 574 (eenzijdige belangstelling). Zie voor de veranderingen ook: *B*, 18/10/19. Over de rol van Van Woelderens tijdens Troelstra's revolutie: Scheffer, November, passim. De dochter heeft geschreven dat haar vader voor de lol had gesolliciteerd: Helene W. van Woelderens, mijn vader, 186. Buiten voordracht: De Kok, Koninklijke Weg, 177. Een korte levensbeschrijving in: *VC*, 6/9/19. H.J. Scheffer oppert dat het burgemeesterschap een erkenning van de verdiensten van Van Woelderens kan zijn geweest. 'Hoofd Centrale Inlichtingendienst stelde niet veel voor': schriftelijke mededeling, 15/1/89. Skepsis: *B*, 13/9 en 11/10/19.
865. Afstand: Handelingen, 26/9/19, 670 en 666. Dankwoord: id., 24/10/19, 765; id., 28/11/19, 865. De SP stemde doorgaans tegen de begrotingen: *RvA III*, 31/5, 5/7 en 23/8/19. Het debat over de wethoudersbenoemingen voor een poging om Van Oorschoot los te weken van Baard: Handelingen, 2/9/19, 584-9. Een karakteristiek onderscheid tussen Baard en een bezadigd man als Van Hal: Baard wilde schrappen dat het bureau burgerlijke stand op koninginnedag gesloten was. Van Woelderens: dat moet volgens de gemeentewet. Van Hal: was het niet beter geweest als Baard het aantal feestdagen had uitgebreid met bv. 1 mei? Handelingen, 24/10/19, 774. Ontwerp-gemeenteprogram in: *RvA III*, 2/3/19.
866. Anarchistische kritiek: *T*, 13 en 20/9/19. Congres SP over wethouders: *RvA III*, 23/8/19 (houding SDAP: *VC*, 18/8/19). Wethoudersbenoeming: *VC*, 30/8/19, GAV 556, 2/9/19 en Handelingen 2/9/19, 584-9; *RvA III*, 13 en 20/9/19. Geheime voorvergaderingen: *VC*, 30/8/19 en Handelingen, 6/7/23, 334-47. Commissies: Handelingen, 2/9/19, 590.
867. Steuncomité: Handelingen, 27/2/20, 80. Distributie: id., 28/1/21, 46. Tichelman: id., 17/7/19, 456. Kritiek SDAP: *B*, 18/10 en 29/11/19. Schoenen: Handelingen, 24/10/19. Muziek: id.,

- 28/11/19 876. Begroting 1920, overige uitgaven, spaak lopen, toekomst, rechtspositie: Handelingen, 17, 18 en 22/12/19, 908 e.v. Groote verbeteringen: B, 7/2/20. Rechtspositie: Handelingen, 28/11/21, 709 (Handelingen, 23/11/22, 611-22 invoering van georganiseerd overleg).
868. Van Oorschot over SDAP: Handelingen, 17/12/19, 908 e.v. Principiële: id., 18/2/19, 967. Brandstoffencie: Handelingen, 25/11/21, 640. Woningbeurs: id., 30/12/21, 841. Wethouders: B, 16/8/19. Lindeijer: Handelingen, 2/9/19 en VC, 11/9/19 (gezonde bijdrage aan bestuur: GAV 4323 (notulen). In 1925 nam hij ontslag wegens zijn verkiezing tot lid van de Eerste Kamer.). Cie l.o.: Handelingen, 28/11/19, 822 en 844; id., 30/1/20, 47; id., 27/2/20, 97; id., 30/4/20, 148; id., 28/5/20, 332.
869. Regenten: Handelingen, 17/12/19 e.v.; id., 18/2/19, 967.
870. Vertrek Baard: *RvA III*, 24/4/20 (relaas van Baard zelf); armenraad aan armenraad Den Haag, Vlissingen 9/9/20 [afschrift] in: GAV 4761; armenraad Den Haag aan armenraad Vlissingen, Den Haag 17/8/20 in: GAV 4757; A, 25/6/21 (werk bij Wehrens en problemen wegens verplicht lidmaatschap ANTB). Zie ook: archief-GGB, 10, brief d.d. 9/12/21 aan J. Baard, dat hij nog een schuld van fl. 151 heeft aan Enschedese wevers. Dageraad: *Vrijdenker*, 20/3 en 4/9/26. Post: Handelingen, 16/7/20, 374-5. Later oordeel: mededeling A. Rorije, 25/4/80: 'Van Oorschot had niks op papier staan. Die luisterde alleen, hoofdzakelijk naar ons. Om dat aan te dikken.' 'Het was een echte profiteur'. Centrale oudercie: VC, 22/11/21.
871. Bouwvakkers: GAV 556, 29/10/20. Klijberg: Handelingen 31/12/20, 836; 12/1/21, 14; B, 10/12/21. Blikfabriek: VC, 25/5, 25/6, 2/7 en 19/12/21; Handelingen 29/7/21, 379 e.v.; 30/9/21, 517 e.v.; B, 25/10/21. Er zat een luchtje aan deze zaak: Laernoës verklaarde dat een belangrijke oorzaak voor de sluiting was dat hij geen volcontinu-dienst mocht draaien. In oktober vroeg hij zelfs een overwerkvergunning aan: VC, 20/10/21. Met 12 man ging het bedrijf weer aan de slag, tot het in oktober 1922 gesloten werd: id., 6/10/22. Havenreserve: Handelingen, 28/11/21, 733 (weigeren Van Niftrik). Van Oorschot: Handelingen, 28/11/21, 700-701. Verzoek VBB: Handelingen, 30/12/21, 853-5. Werkverschaffing: VC, 6/1/22 en B, 14/1/22; Handelingen, 27/1/22, 58-66 (o.a. feitelijke gegevens). Einde: VC, 5 en 11/5/22; Handelingen 26/5/22, 292-8. Hernieuwd verzoek VBB: 25/8/22, 451-61; B, 26/8/22. Demonstratie: VC, 10/10/22; B, 21/10/22. Instelling begeleidingscie en werkverschaffing: Handelingen, 27/10/22, 551-6; id., 6/11/22, 582-600 (nadere regeling); B, 11/11/22.
872. WAC: A, 18/11/22 (ook op Souburg werd een WAC opgericht). Werkverschaffing: Handelingen, 23/11/22, 623; 29/12/22, 739-41 (ook steunregeling ingevoerd); 2/2/23, 62-5; 23/3/23, 110-6 (moeilijkheden over hoogte loon), 120-1 (opheffing); Actie havenarbeiders: VC, 7 (beraadslaging), 17 (brief C. Pape) en 21/4/23 (demonstratie). Raadsvergadering: Handelingen, 27/4/23, 175-84. Voor de WAC's: De Rooy, Werklozenzorg, 61-2 en 27-43 voor een summier overzicht van de rijksregelingen.
873. Bijkomstigheid en mijnheerenpolitiek: *RvA III*, 27/5/22. Schoonmaaksters: Handelingen, 26/1/23, 11-5 en 2/2/23, 41-7. Handarbeiders: *RvA III*, 2/12/22.
874. Briefje: VC, 28/9/21 en VS, 1/10/21. Vergadering: VC, 5 en 11/10/21 (*RvA III*, 15/10/21 meldt dat de interruptie afkomstig was van 'een dronkelap, de bekende Vlissingse kroeglooper, ingenieur Vijgeboom, werkzaam aan de maatschappij 'De Schelde'. Hij kreeg een paar opstoppers en verdween.). Herhaling: VC, 25/10/21. Discussies met Botting: id., 31/3, 1, 2, 3, 7/4 en 6/10/24. Botting had in 1921 tevergeefs gepoogd een afdeling van de 'Bond van Belastingbetalers' op te richten: id., 5, 26, 28 en 30/11/21. Zie voor deze Bond en zijn voorzitter Van der Mijle: Scheffer, Controleur, 70-94 (waarin ook interessante mededelingen over Wilhelmina Drucker).
875. CPN (over CPN of CPH: Harmsen, Goulooze, 34 noot 18): in Middelburg was rond W. Goe-man al eerder een afdeling opgericht. De oprichting van de Vlissingse afd.: VC, 31/1/20. Verg. met H. Roland Holst: id., 14 en 15/9/20. De Scheldekwestie: id., 25/1/21. De Nooier: id., 17/3/23. Ledental SP: contributie-afdrachten in *RvA III*, 4/2, 4/3 en 8/4/22. Moerland: id., 17/1/20; De Hondt: id., 5/5/23. De Hondt was overigens meer een aanwinst om zijn humanitaire gevoelens dan om zijn politiek inzicht. Zo stelde hij in april 1923 voor dat ieder die werk had wat geld afstond voor de behoeftige werklozen. Hij werd daarop door X. [J.A. Berger] grondig afgemaakt in VC, 26/4/23. Vrijdenkerspartij: oproep in: *Vrijdenker*, maart 1922; VC, 30/3 en 13/7/22 (ingez. brief De Hondt); *Vrijdenker*, augustus 1923 (brief De Hondt). Beperkte financiën: *RvA III*, 22/7, 2/9 en 30/12/22.

876. Verki
id., 20
877. Pogin
878. Uitsl
zou o
achte
de st
verte
van o
Koo
Hal,
was
dersl
879. Van
880. Voor
beide
gen:
band
van
chief
881. Disc
882. Vliss
stem
tiebe
ratie
die l
beid
zelle
dat
wer
heid
883. Pos
geri
raad
(4 s
1 fa
17/
323
sch
min
884. Lar
lie:
bou
Cen
me
slag
zie
gen
ger
cac
(H
885. Dis
886. Oc
An
Ee
20

876. Verkiezingsuitslagen: VC, 6/7/22 (kamer), 12 en 13/4 (staten) en 24/5/23 (raad). Ruzie VDB: id., 26, 27 en 29/3/23. Lijst Staverman: id., 30/3/23.
877. Pogingen: *RvA III*, 8/7 en 5/8/22 en 4/7/25.
878. Uitslag kamerverkiezingen: VC, 3/7/25. Een openluchtmeeting met Kolthek op de Zeilmarkt zou door 1000 mensen zijn bijgewoond: *RvA III*, 4/7/25 (daar ook dat Kolthek er een punt achter zet). De partij had leuzen gekalkt met: 'Op voor het libertair socialisme': id., 9/5/25. Aan de statenverkiezingen van 1927 deed Van Oorschot niet mee. Raadsverkiezingen: VC, 17 (advertenties) en 19/5/27 (uitslag). Voor de SP namen Van Oorschot en Pieter Poppe, voorzitter van de syndicalistische metaalbewerkers, zitting. Poppe, nadat de bouwvakkers J.F. Berting en Koo Joosse (mogelijk toch te libertair) voor de eer hadden bedankt. Voor de SDAP werden Van Hal, De Meij, Berger en A. Rorije gekozen. Lindeijer, die in 1925 in de Eerste Kamer gekozen was en liefst zo snel mogelijk Vlissingen wilde verlaten, kwam niet terug in de raad. Wethoudersbenoemingen: *RvA III*, 15/9/23; Handelingen 4/9/23, 454; 6/9/27, 371-2 en 8/12/27, 566.
879. Van der Linden, Vorläufiges, 59.
880. Voor de problematiek: De Rooy, Werklozenzorg, 28-9. Hooze en Federatiebestuur: *Metaalarbeider*, 19/3/21. Voor de principiële bezwaren ook: A, 18/9 en 6/11/15. Moeilijkheid in Vlissingen: *Metaalarbeider*, 26/3, 20/7, 13 en 20/8/21, 8 en 22/7/22. Afscheiding: id., 13/1/23. Losse band: id., 26/5, 16/6, 30/6 en 11/8/23 (overmakingen van geld). Reden afscheiding: 'Reglement van de Federatie van Metaalbewerkers' (d.d. 19/3/23), met mededeling directeur Jan Smit in: archief-KMS, map 1920-3.
881. Discussies in CMB: CMB, 13/9 en 11/12/22, 19/6 en 31/11/23.
882. Vlissingse bouwvakkers: Uitslag stemmingen contributieverhoging, 18/1/20 en 1/7/21, uitslag stemming betr. afschaffing werklozenkas jan. '22 in: archief-LFvB, 18; J.J. Joosse aan Federatiebestuur [De Klerk], Vlissingen 21/6/23 in: id., 54. De havenarbeiders uit de 'Landelijke Federatie van Transportarbeiders' in Vlissingen merkten het eerst de gevolgen van zo'n besluit. Ook die Federatie had in augustus 1922 de werklozenkas afgeschaft. Voorshands werden de havenarbeiders nog in de werkverschaffing opgenomen, waarschijnlijk omdat niet zij maar de varensgezellen in de Federatie voor de opheffing waren geweest, maar verdere bezuiniging leidde ertoe dat zij in 1925 op voorstel van J.A. Berger als onverzekerd vervroegd werden uitgesloten van de werkverschaffing: VC, 26/4/23 (brief van X. [Berger?]); notulen cie v. advies crisiswerkloosheid, 18/3/25 (zie ook: 3/12/26) in: GAV 3235.
883. Post: notulen cie v. advies crisiswerkloosheid, 25/4/23 en 5/11/25 in: GAV 3235 (zie voor weigering ervtenlezen ook: notulen 27/11/25 in: GAV, archief-VaP 8); Laernoës: notulen armenraad, 20/12/22 in: GAV 4749. De lijst opgegeven voor werkverschaffing 1923/4 in: GAV 3236 (4 sigarenmakers, 9 schilders, 4 klinkers, 1 tegenhouder, 1 plaatwerker, 1 zetter, 1 scheepmaker, 1 fabrieksarbeider, 3 opperlieden, 2 metselaars). 'Maatschappelijk Hulpbetoon': Handelingen, 17/12/25, 412 (Van Oorschot); notulen cie v. advies crisiswerkloosheid, 25/11/26 in: GAV 3235; Handelingen, 25/11/27, 501-7 en 30/12/27, 706-9. VBB, 21/10/27 (V.d. Peyl vindt 'Maatschappelijk Hulpbetoon' sympathieker dan armbestuur, 'omdat het den werkeloze arbeider minder diep treft, voornamelijk door de werkwijze van bovengenoemde lichamen').
884. Lansink: A, 2/3/18. Verbazing: *Het Bouwvak*, 23/1, 20/2/19. Cao: id., 11/12/19 en 9/6/21. Italië: VC, 13/12/20. Tekenend is het commentaar dat de Vlissingse schilders kregen van andere bouwvakkers toen hun eerste cao was ingegaan: 'Daar staan je nu met je L.C.C. [Landelijk Centraal Contract], je zitten aan handen en voeten gebonden, want voor April kunnen je niets meer doen, neen hoor! wij zullen zoo gek niet wezen om zulk een contract te tekenen'. Jaarverslag, 10/6/21 in: GAV, archief NCB-Vlissingen. Overigens centraliseerde de LFvB ook verder: zie M.I. Roodveldt aan afd. Vlissingen, Amsterdam 23/5/23 in: archief-LFvB 54: er komen algemene bestuurders, per afdeling één. Deze zijn bestuurders van de Federatie, maar geen vertegenwoordigers van de afdelingen waaruit ze zijn aangewezen. Vlissingse metaalbewerkers over cao: A, 20/7/18. Mening Hooze: *Metaalarbeider*, 8/11/19 (zie ook S, 15/12/25); S, 20/9/24 (Hooze niet toegelaten bij werkgevers) en 22/11/24 (synd. bouwvakkers ook niet).
885. Discussie in LFSA: T, 12/7 en 2/8/19.
886. Ook andere organisaties bemoeiden zich met de discussie in het NAS, zoals het 'Internationaal Anti-Militaristisch Bureau' waar Albert de Jong werkte: circulaire IAMB in: GGB-archief 61. Een gedetailleerde beschrijving: Bultsma/v.d.Tuin, 19-41. Beter, want helderder: V.d. Tuin, NSV, 206-18. Een analyse van de communistische politiek: Harmsen, vakbewegingspolitiek, 101-18

- en Harmsen, Wijnkoop-partij, 68-76. Voor de strijd tussen SP en CPN ook: T, 3/2/23.
887. De Jong, FDN-Fonds, 25 en 58-60. Onkamaarschappelijk: *Het Bouwvak*, 12/4/23. Motie: *Metaalarbeider*, 14/5/21 (zie ook brief van J. de Witte in id., 16/4/21). Trouw hield vele overtuigde vrije socialisten ook na de scheuring in het NAS. Gerard Angenent was bijvoorbeeld voor aansluiting bij de RVI, maar toen de CPN twee jaar later op fusie met het NVV aandrong verklaarde hij zich vierkant tegen: 'ruk dan de smet door de C.P.H. geworpen op het N.A.S. er af en gij zult zien, dat de saamhoorigheid enz. terugkeert in onze beweging': A, 28/4/23 en 5/12/25.
888. Bestuursverkiezingen: A, 25/6/21 (aanbeveling Jan Post jr voor Lansink jr); uitslag stemmingen over bestuurslid [1921] en juni '21 in: archief-LFvB 18 (Spanjer). Druk, advies: C.A. de Klerk aan afd. Vlissingen, Amsterdam 24/3/23; id., id. 17/5/23 (advies geven); J.J. Joosse aan [C.A. de Klerk], Vlissingen 22/5/23 (marxistisch gedoe); C.A. de Klerk aan afd. Vlissingen, Amsterdam 25/5/23 (CPN-RVI); C.A. de Klerk aan afd. Vlissingen, Amsterdam 20/6/23; C.A. de Klerk aan Jan Post sr, Amsterdam 6/7/23 (gewroet); C.A. de Klerk aan J.J. Joosse, Amsterdam 6/7/23; J.J. Joosse aan C.A. de Klerk, Vlissingen 9/7/23 (niets meer aan te doen), alles in: id. 54; *Het Bouwvak*, 19/7/23. Oprichting NSV: S, 30/6/23; Bultsma/v.d. Tuin, 40-1.
889. Percentages: A, 10/11/23. De Klerk bv.: C.A. de Klerk aan afdeling Vlissingen, 25/5/23 in: archief-LFvB 54. De opvattingen van Hooze: *Metaalarbeider*, 26/3, 2, 16, 23/4/21. Hamelink: id., 3/9/21. Niet unaniem: uitslag stemming in: id., 15/10/21 (Chr. Markmann en J. Doornebosch kregen resp. 37 en 40 stemmen, K. Vreeburg en J. v. Egmond (beide voor RVI) resp. 6 en 7 stemmen). Het eerste slachtoffer van de syndicalistisch-communistische tegenstelling was de Rev. Soc. Vrouwenbond. In 1920 was het tot een scheuring gekomen. De Vlissingse afdeling, nog maar 18 leden sterk, was onmiddellijk met de vrij-socialistische richting van Kolthek-Timmer meegegaan: A, 4, 18 en 25/12/20 en 1/1/21. De syndicalistische vrouwen van Vlissingen verenigden zich later rond de coöperatie 'De Broederband' in een afdeling (geleid door mevr. Van Oorschot) van de 'Coöperatieve Vrouwenbond', die voornamelijk naar buiten trad door jaarvergaderingen: VC, 27/11/25, 29/1/27 en 27/2/28. In praktijk, maar niet in theorie, werd deze afdeling het strijdterrein der syndicalistische vrouwen van Vlissingen. PAS: S, 25/8/23. Naast bouwvakkers en metaalbewerkers gingen ook de bakkers over: S, 16/1/26. Zij waren niet erg actief en trots op hun goed gevulde kas. Zij organiseerden vooral het personeel van 'De Broederband'. Bij de particuliere patronen hadden ze te maken met een christelijke bond, waarmee doorgaans vruchtbaar werd samengewerkt: S, 16/1 en 27/3/26 (kas); id., 6/8, 10 en 24/12/27, 17/3, 21/4, 7/7/28 (actie). Oprichting S. Federatie van Metaalarb., aansluiting Vlissingen: S, 29/9, 6 en 13/10/21. Peskens: Bultsma/v.d. Tuin, 98. Peskens, Limburger van geboorte (geboren 3/9/86), had voor hij in januari 1915 vanuit Antwerpen op 'de Schelde' kwam meer van Europa gezien. Mogelijk had hij in Duitsland gewerkt, in ieder geval kende hij ook Parijs. Met uitzondering van 'De Dageraad' waar hij naast Van Oorschot tweede voorzitter was, trad hij formeel in organisaties weinig naar voren. Een enkele maal was hij in de metaalbewerkersfederatie eens lid van een kascommissie (*Metaalbewerker*, 15/10/21). Doorgaans werkte hij informeel, wat niet betekent dat hij geen invloed had onder de Vlissingse arbeiders. Hij was tamelijk belesen. Hoewel hij politiek ongebonden bleef, kon je na de oorlog bij hem boeken van de communistische uitgeverij en boekhandel 'Pegasus' bestellen. Tekenend voor zijn persoon was dat hij bij zijn pensionering alle feestelijkheden weigerde en in stilte vertrok. Personeelsarchief-KMS; mededelingen W.A. Adamse (Middelburg), 7/6/84 en Cas Mulder, 21/2/84; *De Schelde*, 21/9/51.
890. Jones, Chartism, 96 (eigen vertaling). Kritiek: Gray, deconstructing.
891. Directe actie: mededeling Jo van de Berg, 28/8/84. DAG: mededeling W.A. Adamse, Middelburg 7/6/84. Vgl. de algemene indruk van Cornelissen: 'Wat die massa's overnamen, waren geen uitgewerkte plannen tot konstrueering eener nieuwe maatschappij en evenmin diepzinnige theoretische stellingen. Ze namen over korte gezegden gedachten, misschien duizendmaal te voren reeds uitgesproken, maar welker verdienste het later was, juist op een oogenblik herhaald te zijn, toen er vraag naar was en toen ze insloegen': Cornelissen, Op weg, 29.
892. Blauwdrukken: *Metaalarbeider*, 2/4/21. Vaag omlijnd: id., 8/5/20 (Rosseau wil plan); A, 22/6, 6 en 20/7 (serie hoofdartikelen over de eisen van het NAS) en 31/8/18. Cornelissen: S, 17/7 28/8/26. Medeverantwoordelijkheid: *Metaalarbeider*, 23/12/22 (zie ook de opmerkingen van 'D.' in S, 3/1/25); Lansink jr: S, 20/9/24. H.J. Wedman (23/11/87) deelde mij mee, dat Cornelis-

sen in h
daarin 'h
van een
gepubli
zijn ged
port 192
893. Solidari
894. S, 8/12/
895. Federat
17/3/22
(Java)';
896. Ontslag
III, 9/1
17/8/23
Metaala
laging e
AV III,
(verlagi
897. Kanarie
tie in V
vanger
Hofma
13/8/21
CMB, 3
van ver
CMB, 3
hulp ro
bleek d
werd o
898. Werktij
3/4/24.
28/6/24
CMB,
testver
27 en 2
en 11/1
en 6/10
899. Groei:
ven); A
4/4/25
drang:
VC, 29
17/10/2
900. Klinker
901. Staking
Eloy, 2
bezw
902. Regelin
gens: S
903. Scheve
20/8/26
904. Progra
905. Van Sp
22/5/20
Spanni
906. Leden

sen in het manuscript 'Introduction à une sociologie générale' [1928] veel verder ging. Hij stelt daarin 'parlementen' voor van producenten en van consumenten en oppert daar ook het idee van een federatie van staten van Europa. In hun volle omvang heeft hij dergelijke ideeën nooit gepubliceerd, hij had er ook moeilijk mee in de vrij-socialistische beweging kunnen blijven. Het zijn gedachten die niet ver afstaan van die van Troelstra in Nederland en van het Socialisatie-rapport 1920.

893. Solidariteit: *Metaalarbeider*, 20/8/21.
894. S, 8/12/28.
895. Federatie: *Metaalarbeider*, 26/2/21 en VC, 10/3/22. Overige organisaties: CMB, 3/8/21 (voor), 17/3/22 (kern verdeeld); AV III, 10/6/22 (in meerderheid voor). Verlengingen: VC, 13/3/22 ('Java'); AV III, 3/5/22 (K VIII), 29/3/22 (SMZ), 4/10/22 ('Java').
896. Ontslagen: B, 18/3 en 13/5/22; *Metaalarbeider*, 1/4/22; VC, 7/8/22. Arbeidstijdverkortings: AV III, 9/10/22 en VC, 13/10/22. Teruglopend aantal arbeiders: Handelingen, 26/1/23, 8; VC, 17/8/23 (werklieden ketelmakerij bedankt; zie ook: De Kok, Koninklijke Weg, 1923). Toezicht: *Metaalarbeider*, 9/12/22 ('slavendrijven' door werfpolitie). Planken: AV III 3/5/23. Loonsverlaging en berusting: AV III, 30/12/21; VC, 2/1/22; CMB 31/2 en VC, 5/4/22 (mening CMB); AV III, 21/6/22; VC, 16/10/22; *Metaalarbeider*, 18/11/22 (mening Federatie); AV IV, 28/9/23 (verlaging); *Metaalbewerker St Eloy*, 20/10/23 (mening St Eloy).
897. Kanarievogelver.: *Metaalarbeider*, 13/1/23. Bestuurder: id., 13/8/21. Het bestuur van de federatie in Vlissingen bestond in augustus uit: W.v.d. Voorde (1e voorz.); P. Poppe (2e voorz., vervanger Janus Marinissen); M. v. Haveren (1e secr.); F.A. de Kaart (2e secr., vervanger Lolke Hofman); A.M. Hamelink (1e penningm.); P.J. Gilissen (2e penningm., vervanger J. Wever): id., 13/8/21. Korte tijd later werd de smid Poppe 1e voorzitter. Hij zou dat lange tijd blijven. CMB: CMB, 31/1/22 (slechte geest leden); CMB, 26/11/22 (teruglopen begroting). Zowel de instelling van vertrouwensmannen, als de huisbezoeken konden de CMB-afdeling niet doen aansterken: CMB, 29/6 en 10/12/20, 9/11/21, 9 en 30/1/23. Wetselaar: CMB, 5/3/23 (hij wilde dominees te hulp roepen: CMB, 28/3/23). De ANMB hield zich in Vlissingen vrij rustig. In februari 1922 bleek dat de penningmeester fl. 1600 over de laatste twee jaar uit de kas had verduisterd. Hij werd om die reden door 'de Schelde' ontslagen: VC, 27/2/22; AV III, 10/6/22.
898. Werkstijdverkortings: Kennisgevingen, 3 en 29/4 en 5/7/24 in: archief-KMS. Klinkers: AV IV, 3/4/24. Rotterdams model: AV IV, 26/4/24. Samenwerking bonden: *Metaalbewerker*, 21 en 28/6/24; CMB, 11/2, 8/4 en 14/7/24 (uiteindelijke motieven samenwerking). Opname federatie: CMB, 14/7/24 en S, 9/8/24. Overwerk: VC, 21/7/24 en *Metaalbewerker*, 26/7 en 2/8/24. Protestvergaderingen: VC, 2/8 en 13/9/24. Verdere onderhandelingen: id., 9, 10, 15, 17, 20, 21, 24, 27 en 29/9/24; *Metaalbewerker*, 13/9, 4 en 11/10 en 8/11/24; CMB, 19/9 en 10/10/24; S, 20/9, 4 en 11/10/24; *Metaalbewerker St Eloy*, 20/9 en 11/10/24; AV IV, 27/9/24; kennisgevingen, 30/9 en 6/10/24.
899. Groei: S, 20/9/24; CMB, 27/8 en 15/10/24; S, 29/11/24, 3, 10, 24 en 31/1 (rode vlag; leden wer-ven); *Metaalbewerker*, 8/11 (feestverg.) en 20/12/24 en 24/1/25 (huisbezoek). Grieven: id., 4/4/25 (zie ook: notulen 9/1, 3 en 6/3 en 3/4/25 in: GAV, archief-NCB 6 (schildersactie)). Aandrang: *Metaalbewerker*, 15/8/25 en *Metaalbewerker St Eloy*, 11/7, 1 en 15/8/25 (actie bonden); VC, 29/9/25 (protest bonden). 'Nieuwe Waterweg': CMB, 5/10/25; *Metaalbewerker St Eloy*, 17/10/25; V.d. Houven, Halve Eeuw, 185-9.
900. Klinkers: CMB, 21/5/26 en AV IV, 26/6/26.
901. Staking: VC, 16/7 2/8/26; kennisgevingen, 2 en 22/7/26 in: archief-KMS; AV IV, 16/7/26; St Eloy, 27 en 28/7/26; S, 24 (beschuldigingen aan adres Van Spanning) en 31/7 en 7/8/26; *Metaalbewerker*, 7/8/26; A, 14/8/26.
902. Regeling organisaties met directie: VC, 13/8/26; *Metaalbewerker*, 21/8/26. Staking nageljon-gens: S, 21 en 28/8, 4 en 18/9 en 2/10/26. Geheime afspraak: CMB, 31/1/27.
903. Scheve gezichten: *Metaalbewerker*, 25/9/26. Verandering: id., 11/9/26. Voorstellen: St. Eloy, 20/8/26. Lonen: *Metaalbewerker*, 28/8/26.
904. Program van eisen: VC, 2/9/26.
905. Van Spanning: V.d. Houven, Halve Eeuw, 145 en 218. Oude wens: *Metaalbewerker*, 13/12/19, 22/5/20, 24/6/22, 22/6/24, 19/6 (pleidooi van Dirk van Hattem op congres voor aanstellen Van Spanning), 14/8/26; S, 21/8/26.
906. Ledenwerving ANMB: S, 25/9/26 en *Metaalbewerker*, 9/10/26. Reactie confessionelen: CMB,

- 20/10 en 29/11/26 en St Eloy, 10/12/26. Citaat: S, 24/11/28. De verwickelingen aan 'de Schelde' tussen 1926 en 1928 zijn gedetailleerd beschreven in: Om niet te vergeten, 21-37.
907. S, 15/9/28, als geciteerd in: Om niet te vergeten, 64.
908. Overzichten van de arbeidsmarkt in GAV 4690. Loonsverlaging: NCB, 3/2/22. Voor onszelf: mededeling Dirk Romijn, 25/4/80. Associaties: Becker/Frieswijk, 197.
909. Discussie in NAS: Becker/Frieswijk, 204-210; Bultsma/ v.d.Tuin, 21; v.d. Tuin, 32 (waar de scheidslijn tussen voor- en tegenstanders teveel geïdentificeerd wordt met die tussen de contra- en pro-Moskou groepen). Roodveldt: *Het Bouwvak*, 4 en 18/5/21 en 19/1/22. Kritiek op Roodveldt ook door Jo Meijer in: *Vrije Arbeid*, juli '21.
910. Datum van oprichting: J.F. Berting aan J. Methöfer, Vlissingen 10/12/28 in: archief-GGB 104. Eerste bestuur: J. Post jr aan J. Methöfer, Vlissingen 25/3/22 in: id. 54. Vertegenwoordiger: Handelingen, 29/3, 171 (Jan Post koopt huisje) en 29/12/22, 750-3 (Post voorz.). Advertenties: VC, 28/4 en 2/5/22 (advertenties). Tweede bestuur: GAV 4690, 29/4/22 en mededeling Dirk Romijn, 25/4/80.
911. Aanvangskapitaal: J. Methöfer aan J. Post jr, [Blaricum] 27/3/22 in: archief GGB 10, correspondentieregister. Financiering: J.F. Berting aan J. Methöfer, Vlissingen 24/11/29 in: archief-GGB 114. Statuten: VC, 3/8/23. Badhuisstraat: mededeling Dirk Romijn, 25/4/80; VC, 5/8/22. V.d. Manderestraat: Handelingen, 29/12/22, 750-3, 23/2/23, 89-91; bouwtekeningen huizen aan de V.d. Manderestraat (2, 4a, 6, 8) in: archief openbare werken, gemeente Vlissingen.
912. Rechtspersoonlijkheid: J. Post jr aan J. Methöfer, Vlissingen 31/3 en 8/4/22 in: archief-GGB 54; J. Post jr aan J. Methöfer, Vlissingen 8/4/23 (ook over omvang bedrijf) in: id., 61; J. Methöfer aan J. Post, Blaricum 10/4/23 [afschrift] in: id. 4; J. Post jr aan J. Methöfer, Vlissingen 1/8/23 in: id. 63. De bank: D. Romijn aan J. Methöfer, Vlissingen 25/9/23 in: id. 64; J. Methöfer aan D. Romijn, [Blaricum] 30/9/23 in: id. 5, correspondentieregister; D. Romijn aan J. Methöfer, Vlissingen 9/10/23 in: id. 64; mededeling Dirk Romijn, 25/4/80.
913. Ledental: D. Romijn aan J. Methöfer, Vlissingen 22/12/23 in: archief-GGB 65. Balans: J. Methöfer aan J. Post jr, [Blaricum] 2/2/24 in: id. 6, correspondentieboek; J. Methöfer aan G. de Rooy J.Dzn., [Blaricum] 27/2/24 *ibid.*; J. Methöfer aan J. Post jr, [Blaricum] 24/3/24 *ibid.*; G. de Rooy aan J. Methöfer, Vlissingen 25/2/24 in: id. 68; J. Post aan J. Methöfer, Vlissingen 31/3/24 *ibid.* Toen Methöfer in april 1924 naar Vlissingen kwam (logeren bij Mieremet), was het verlies over 1923 nog niet bekend: dagrapporten 4 en 5/4/24 in: archief-GGB 12. Winst- en verliescijfers: dagrapporten 15 en 16/6/25 *ibid.* De ruzie: J. Post jr aan J. Methöfer, Vlissingen 3/11/24 id. 71; GAV 3235, 18/3/25 (Joosse vervangt Post in de crisiswerkeloosheid); F.A. Rondel aan C.A. de Klerk, Vlissingen 23/9/24 in: archief-LFvB 54. Op 29/5/25 leverde de 'fa Post & Zn.' het eerste werk op: de winkel van A.W. v.d. Vaate op de Kleine Markt. J.J. de Raad deed het schilderwerk: VC, 29/5/25. Amsterdam: Becker/Frieswijk, 198-9.
914. Schmelzer: W. van Blijenburgh aan B.J.N. Schmelzer, Amsterdam 2/9/24 in: archief-LFvB 54; VC, 18/1/26. Schmelzer was ook secretaris van het PAS en zat voor het PAS in de bestuursraad van het NSV. In 1927 werd hij bedrijfsleider bij de 'N.V. Bouw- en Exploitatiemaatschappij 'Walcheren': S, 4/10/24 en 9/1/26 en VC, 8/2/27. Volgens *Het Bouwvak* (3/2/27) was dat een bedrijf bestaande uit speculanten die het werk door de goedkoopste krachten liet uitvoeren, op dat moment meestal de associatie. Stemming, werkloosheid: dagrapporten 15 en 16/6/25 in: archief GGB 12. Passeren: VC, 18/1/26. Balans 1925: G. de Rooy aan J. Methöfer, Vlissingen 6/8/26 in: archief-GGB 85. Pessimisme: J.F. Berting aan J. Methöfer, Vlissingen 8/8/26 *ibid.* Andere groepen: *Vrije Arbeid*, okt. '26. Proefbalans en balans WIK, 31/12/26 in: archief-GGB 94; D. Romijn aan J. Methöfer, Vlissingen 1/7/27 in: id. 93. V.d. Manderestraat: Handelingen 27/8/26, 347 en 29/10/26, 439.
915. V. Dishoeckstraat: Handelingen, 31/12/26. Lannooystraat: id., 3/5/27. V.d. Linde: VC, 11/11/27. Opheffing: J. Methöfer aan J.F. Berting, Blaricum 30/5/29 en 9/10/29 [afschriften] in: archief-GGB 9c; J.F. Berting aan J. Methöfer, Vlissingen 24/11/29 id. 114. Verdelen: schriftelijke mededeling J.L. van Leeuwen, Vlissingen 10/2/89. Nekslag: id., id. 18/2/89 (de heer Van Leeuwen baseert zich op mededelingen van Dirk Romijn). Post en Berting: mededeling Jo v.d. Berg, 28/8/84.
916. Ledental 1921: archief-LFvB, 112 B; 1923: C.A. de Klerk aan leden ex-afd. Vlissingen, Amsterdam [eind september 1923] in: archief-LFvB 54; 1925: J.J. Joosse aan D.A. Dronkers, secr. de crisiswerkeloosheid, Vlissingen november 1925 in: GAV 3236. Lonen: B, 5/8/22; VC, 24/2/23;

NCB, 7
29/10 e
(stand v
archief-
archief-
917. NCB: l
23/12/2
8/2/23
Vlissing
door J.V
918. De Kle
Munck
22/8/25
74¹ (le
Bouwv
ging hij
dat hij
919. Ledent
PB; kw
lingen i
23/3/28
en 4/3/
920. Ambte
Typogr
921. Voordr
P.A. Pr
tributie
922. 'Het Li
13/2/23
cratisch
tegen o
mensche
rent: B
Schoot
Geen p
vals ge
gen eer
15, 16,
opvoer
sten ui
Janus l
lijkhed
1920, b
923. Feesta
(bespr
924. Cursus
18/10/
28/10/
id., 15
Veritas
(progr
espera
925. Unger
G.K.A
onder
17/2/2

- NCB, 7/2/24. Onderbieden: *Het Bouwvak*, 16/12/26. Werkloosheidskas: GAV 3235, 22 en 29/10 en 10/12/25; S, 24/10/25; J.J. Joosse aan de crisiswerkloosheid, Vlissingen 29/10/25 (stand van de kas) in: GAV 3236; J.J. Joosse aan C.A. de Klerk, Vlissingen 20/10/24 (citaat) in: archief-LFvB 54. Invloed associatie: C.A. de Klerk aan afd. Vlissingen, Amsterdam 3/5/23 in: archief-LFvB 54; *Het Bouwvak*, 20/1/27.
917. NCB: ledenlijst 1920-9 in: GAV archief-NCB afd. Vlissingen 12. Moderne bond: VBB, 24/8 en 23/12/21; VC, 14 en 17/12/21; B, 24/12/21; *Bouwer*, 5/1 en 2/2/22; VBB, 17/7/22; *Bouwer*, 8/2/23 (referendum), 11/6/25 en 29/4/26 (fusie, de afdeling-Souburg bestond eerder dan de Vlissingse); NCB, jaarverslag 1931; *Bouwer* 14/10/26 (nieuw bestuur, Kemeling opgevolgd door J.W. Lameijn), 21/6/28.
918. De Klerk: correspondentie C.A. de Klerk met diverse Vlissingers en de Middelburger N. de Munk in: archief-LFvB 54; S, 28/3 en 18/4/25. Metaalarbeiders: A, 15 en 22/8, VC, 19/8 en S, 22/8/25; *Metaalarb. NAS*, 1/9/26. Ledentallen Landelijke Federatie-afdeling in: archief-NAS, 74¹ (ledentallen aangesloten Federaties); archief-LFvB 112B. Oprichting NAS-federatie: *Het Bouwvak*, 16/4/25. Jan Post jr: S, 26/2/27; *Het Bouwvak*, 12/3/27 (begin van de jaren dertig ging hij over naar het NVV, maar zijn syndicalistisch verleden droeg hij nog zo met zich mee, dat hij in 1934 gepasseerd werd voor het secretariaat van de VBB: VBB, 27/4/34).
919. Ledentallen SDAP: kwartaalstaten 1920 in: archief-SDAP, correspondentie afdeling-Vlissingen PB; kwartaalstaat 31/3/20 in: id., correspondentie afdeling-Middelburg PB; circulaire aan afdelingen in Zeeland, Vlissingen 24/10/24 in: id., correspondentie gewest Zeeland PB 1924; VC, 23/3/28. Ledentallen vakbeweging en König: B, 7/12/18, 1/3 en 17/5/19 (Breskens), 24/12/21 en 4/3/22 (Arnhem).
920. Ambtenaren: B, 24/12/21; VC, 25/3/25. Fabrieksarbeiders, Berger: VBB, 11/5/21; VC, 25/6/21. Typografen, De Meij: VBB, 18/1/27.
921. Voordrachten: bv. B, 26/10/18. Cursusvergaderingen: VBB, 18/11/19; B, 30/12/19. Leesclubs: P.A. Praag, jaarverslag 1920 in: archief-SDAP, correspondentie afdeling-Vlissingen PB (de contributie werd daarvoor met 5 cent verhoogd); interview 1, 14/12/79.
922. 'Het Licht in de Nacht': VC, 15 en 20/4/18; B, 27/4/18. Herhalingen: B, 21/12/18; VC, 9/12/19, 13/2/23. Het stuk (toneelspel in 5 bedrijven, 1917) kan beschouwd worden als de sociaal-democratische tegenhanger van 'Offers' van Schermerhorn. Het leed staat centraal en niet het verzet tegen de oorlog. 'Toen ik het stuk schreef, dacht ik aan geen partij, dacht ik slechts aan 'de menscheit'', vertelde de schrijver er zelf van. (Onsman, Licht, 7). Hoog peil: VC, 31/3/19. Parent: B, 15/11/19. De Zwerver etc.: id., 30/9/22; VC, 10/10/22; B, 14/10/22; VC, 16/10/22. Schootsvel: VC, 31/1/20. Dageraad: VC, 13/10/23. Doel: id., 11/2/18. Schumann: id., 29/3/20. Geen propaganda: id., 28/11/21. Mozes: id., 30/4/23 (Mozes de geldschietster wordt erop betrapt vals geld bij zich te hebben; beetgenomen door drie studenten. Een jaar eerder was in Vlissingen een grote rel ontstaan over een anti-semitisch-getinte rede van ds Joh. de Groot (VC, 12, 15, 16, 18 en 19/5/22), maar over 'Mozes in de klem' werd gezweigd. Een jaar later lokte een opvoering door de R.K. toneelvereniging 'Vriendenkring' van 'Een Jood in de Val' wél protesten uit: VC, 28 en 29/2, 1 en 3/3/24). Kritiek: VBB, 3/5/21 (de kritiek was een reden voor Janus König ook nog voorzitter van 'de Volksstem' te worden). Ledentallen: B, 19/2/21. Moeilijkheden rond Sturm: P.A. Praag, Kort uittreksel uit het jaarverslag 1919 en id., jaarverslag 1920, beide in: archief-SDAP correspondentie afdeling-Vlissingen PB; B, 19/6/20.
923. Feestavond: VC, 7/2/21. Tweede maal: B, 4/3/22; VC, 4, 10 en 13/3/22 (Vorrink). VBB, 31/3/22 (bespreking kunstavond).
924. Cursusavonden VBB: VBB, 14/7/21; B, 8/10/21 (overzicht eerste cursussen-aanbod); VC, 18/10/21 en B, 22/10/21 (Horeüs de Haas). Centrale cie: VBB 17 en 25/7/22; VC, 24/10/22. B, 28/10/22 (program) en 2/12/22 (Sternheim en Brand-Bekker; oprichting orkest: VC, 27/11/20); id., 15/2/23 (nieuw program), 29/3/24 (vol concert). IvAO: VBB, 13/8/25; VC, 23/5/25 (brief Veritas [Berger]); VBB, 30/9 en 12/11/25; VC, 9 en 21/11/25 (program, ledental, oordeel), 13/2 (program, ledental) en 6/10/26 (id.), 1/3/27 (id.), 14/6/26 (engels), 1/9/27 (zang, moderne talen, esperanto), 24/5/28 (muziekschool, geleid door Tj. Bakker).
925. Unger: VC, 22/2/28. Snijders: id., 10/12/25. Andere sprekers: de Middelburgse apotheker G.K.A. Nonhebel, de Middelburgse leraren N.L. Wiltink (aardrijkskundige en astronomische onderwerpen) en A. van Geuns, de Middelburgse bouwkundige C. Barentsen. Cannegieter: id., 17/2/23 ('Wat is Godsdienst?', A.H. Gerhard antwoordde daarop met 'Wat is vrijdenkerij?': id.,

- 15/2/23). Drop: id., 21/12/25. Zie ook het program voor de zondagochtendbijeenkomsten in het seizoen '26/27 (driemaal religieuze onderwerpen) in: id., 6/10/26. Van der Goes: id., 14/11/27 ('Proletarische Levensbeschouwing').
926. Duitsers: Emig, Veredeling, 186-90. Depressie: Handelingen 15/12/27, 693. Beethoven: VC, 17/3/27. Kuiler: id., 15/1/26. Tegen Kuiler poogde M. van Beers (leider van een Vlissingse jazz-bandje) de jazz te verdedigen (VC, 18/1/26). F. Steutel erkende dat negers grote componisten zouden kunnen voortbrengen, maar meende dat J.S. Bach het grootste muzikale genie was dat tot dusverre was opgetreden. Jazz betekende verworping en voorspelde niet veel goeds voor de Europese beschaving (VC, 26/1/26).
927. Jozef in Dothan: VC, 3, 12 en 19/7/26 (Michielse, vorming, 88, meent ten onrechte dat het ging om een arbeiderstoneelvereniging). Kritiek: VC, 19/2/23, 17/11/24, 30/11/25 (zie in het algemeen ook: VC, 6 (filmkritiek), 13, 16 en 20/1/23 (discussie over zangverenigingen)); VBB, 26/8/26. Bleekroode: mededeling J.L. van Leeuwen, 15/9/87; VC, 25/11/27 (1e optreden met Bleekroode). 'De Kleine Stem' voerde onschuldige zangspelen uit, maakte uitstapjes (met name ook op koninginndag om de kinderen van de 'oranje-heibel' (Rorije in: VBB, 26/8/26) af te houden). De ruzies hadden waarschijnlijk dezelfde oorzaak gehad als die rond 'De Volksstem': VBB, 14/12/20, 16/11/21, 11/5, 19 en 31/7 en 17/8/28. Naast en ten dele tegenover 'De Kleine Stem' bestond er ook een kinderclubje geleid door dames uit de SDVC. Dit trad naar buiten met Sinterklaasfeesten: B, 19/7 (oprichting) en 13/12/19 (1e Sinterklaas).
928. Over sociaal-democraten en film: Michielse, 168-72. Winterprogram: VC, 6/10/26. In 1921 was Lindeijer een tijdje op pad gegaan met 'de roode bioscoop', een toverlantaarn: B, 22/1/21. Potemkin-zaak: GAV 15-38, nr. 529; VC, 6 18/12/26; Handelingen, 10/12/26, 504-14; VC, 22/1, 4/2, 20/4 en 25/10/27, 12, 16 en 21/1/28. In april 1928 werd een plaatselijke commissie van toezicht op het bioscoopwezen ingesteld bestaande uit: cvp Gasinjet, D.A. Dronkers, G. v. Westen, G.A. Teunis, A. Sauer, J.A. Berger en A. Sistermans (VC, 2/4/28).
929. De eerste VARA-bijeenkomst was in 1925 op tweede kerstdag om te luisteren (al had de afdeling geen eigen radio) naar een kerstrede van J.W. Albarda: VC, 28/12/25; VBB, 16/8/29 (geen radio; de ontvangst was in Vlissingen trouwens verre van storingsvrij: notulen 6/7/28 in: GAV, archief-NCB afd. Vlissingen 6.). Transportarbeiders: *Metaalbewerker*, 25/2/28. Filmavonden: id., 10/12/27, 7 en 28/1 en 18/2/28; Om niet te vergeten, 18.
930. In Middelburg bestond eerder een jeugdorganisatie, werd de AJC-afdeling ('Kennis is Macht' geheten) vroeger opgericht. Zij ontwikkelde zich beter: B, 20/1/12, 1/12/17, 2/3/18 (23 leden). Vlissingen: VBB, 30/10 (eerste bespreking) en 18/11/19 (geen leider), 11 en 31/5, 14/7, 24/8/21 (werklozenkas); B, 17/12/21; VBB 15/2, 21 en 31/3/22; VC, 26/4/22; B, 29/4/22 (flirtten, oprichting); VBB, 22/8/22 (leider Hugo Kouwenoord: 'Wij arbeiders deugen daar niet voor, wij hebben geen ontzag bij de jongens en meisjes.' Na zijn dood (okt. 1922) werd hij opgevolgd door Duym); VC, 25/9/26 (* over charleston), 3/9/23, 10/3/28. Niet dansen Berger: Handelingen, 15/12/27, 693. Berger kwam uit een tamelijk arm logementhoudersgezin uit Middelburg. Zijn grootvader was agent van politie geweest in Vlissingen, maar had die baan opgegeven om het gedrag van zijn vrouw. De jonge Berger bezocht de HBS in Goes, waar hij in 1915 voor het eindexamen slaagde. Hij werd bureau-ambtenaar bij rijkswaterstaat, slaagde in 1918 voor de acte MO-staatsinrichting. Eind 1919 werd hij adjunct-commies van de Raad van Arbeid in Middelburg. Korte tijd later vestigde hij zich in Vlissingen. In de Vlissingse arbeidersbeweging trad hij zelfverzekerd op. Hij had niet alleen de hoogste opleiding, hij publiceerde ook artikelen in *Het Volk* en *De Groene Amsterdammer*. (Bronnen: MC, 7/3/81; Verburg, Middelburgers, 12; VC, 5/8/15, 14/11/16, 12/12/18, 22/10/19, 16/1/20, 23/8/22 (*Het Volk*), 2/8/24 (*Groene*)).
931. De Meij: notulen van de ver. openbare leeszaal, m.n. de db-vergadering van 25/2/27 gehouden 'in het kantoor van dhr. de Meij' in: archief-openbare bibliotheek; VC, 31/3 (brief CBB-voorman Jan Marijs over 'de arbeidersvriend van de Badhuisstraat de bourgeoisiebuurt'), 3/4/22, 10/5/27 (LdH), 17 en 18/8/20 (VC 'Vlissingen'; mogelijk speelden vrij-socialistische sentimenten een rol. De vereniging vergaderde wel in 'Diligentia'). VC, 7/6/21 (V.d. Peijl). Voor Berger bv. Handelingen, 10/12/26, 504, 30/9/27, 407. Van Spanning: *Metaalbewerker*, 19/2/27 (wie in soc.-dem. cultuurbeweging niet thuis hoort).
932. Film: S, 11/2/33. V. Eenennaam: *Metaalarbeider*, 16/12/22 (ook later trad hij op: VC, 14/12/26 bv.). Dumont: VC, 30/1/24 (eerste maal). V.d. Capellen: id., 19/10/27. Arbous: id., 10/1/28. Excelsior: id., 4/2/24 en 3/2/25. Ontwaakt: A, 4/6 en 12/11/27; VC, 15/3/27 en A, 28/4/28.

933. Tekor
26/4/2
934. Anger
935. Verke
22/4/2
28/5/2
936. Groei
GAV
Vlissin
24/9/1
937. Percen
singen
VdP
23/5/2
ningb
14/3/
CBB:
938. Vincen
zuur v
schoer
taald?
Diako
939. Hulp:
389; n
meerd
huwer
28/2/
ander
940. De zi
schied
ificat
22/3/1
mans;
en 23
30/11/
Hovin
onder
werke
941. Studie
Christ
deze c
denve
uw ta
13/9/1
biblio
27/2/2
942. Contr
(schoe
de He
Dat m
beslui
dat du
Vrouw
'Patri
943. Plan-
CMB

933. Tekort damesleden: VC, 20/9/23. Op hoop van zegen: id., 16/2 en 23/3/25. Bruijlands: id., 26/4/26. Dageraad: id., 15/3/28. Altena, Cycle, 91-3.
934. Angenent: S, 1/5/32.
935. Verkeerd georganiseerd: B, 8/10/12. Propagandaweek: VBB, 2/11/21. Aanbevelingen: VBB, 22/4/27 (een voorstel van Berger dat het overigens wel haalde). AGO: VC, 16/12/18, 5/2/19, 28/5/21, 20/5/22, 29/5/25, 16/6/28. VBB: VBB, 18/1 en 22/4/27.
936. Groei chr. arbeidersbeweging: Kva-bouwbedrijven aan CBS, Vlissingen, 31/7/18 [afschrift] in: GAV 4695; VC, 27/10/19, 19/12/18, 15/5/19, 29/11/19, 15/12/19; kva-bouwbedrijven aan CBS, Vlissingen 15/4/20 [afschrift] in: GAV 4695. In 1919 werd een geref. meisjesver. opgericht (VC, 24/9/19), in 1923 een afd. van de Ned. Chr. Vrouwenbond (VC, 19/9/23).
937. Percentages: *Volksbanier*, 12/9/18. Katholieke organisaties: kva-bouwbedrijven aan CBS, Vlissingen 24/3/20 [afschrift] in: GAV 4695 (handel); VC, 21/4/21 (kleermakers). Woningbouw: V&P, 24/10 en 21/11/19 in: GAV, archief-V&P 7; kva-bouwbedrijven aan CBS, Vlissingen 23/5/21 [afschrift] in: GAV 4695; VC, 23/5/21; Schets (gedenkbokje, 17) dateert de r.k. woningbouw dus te laat. Dienstboden: VC, 14/10 en 10/11/21, 21/10/22. Jeugdorg.: *Volksbanier*, 14/3, 11/4 en 9/5/18, 27/3/19; *Metaalbewerker St Eloy*, 5/2/20, 10/3/23. Afsplitsing R.K. van CBB: VC, 13/1/19. Luther: VC, 1/10/19, 11/12/20, 14/2/24, 11/3/25.
938. Vincentius: GAV, archief-V&P 8 voor de wijze waarop het gezin-E. anderhalf jaar lang het leven zuur werd gemaakt. Mevrouw E. verzette zich zodanig, dat de broeders soms de moed in de schoenen zank. Diakonie: notulen, 9/11/20, 16/6/21, 14/6/23 (waar heeft bedeelde fiets van betaald?), 8 en 22/11/23 (erwten), 14/2/24 en 20/5 en 9/9/26 (inw. zending) in: GAV, archief-N.H. Diakonie 42.
939. Hulp: J. Marijs, voorzitter CBB, aan N.H. Kerkeraad, juli 1920 in: GAV, archief N.H. Kerk 389; notulen raad 30/7/20 ibid. 318 (CBB). Ten Kate: VC, 7/11/25, 7/5/26, 4/10/27. Gereformeerde Kerk: GAV, archief Gereformeerde Kerk F4: notulen raad, 8/11/26 (tegen gemengd huwen), 13/12/26 (vloeken), 10/1/27, 26/9/27 en 9/1/28 (jeugdoudelingen), 3/1/27 (kindertal), 28/2, 7/3, 9/5/27 en 9/1, 9/7 en 18/7/28 (dilemma, persoon koos uiteindelijk voor de kerk; id. ander geval in 21 en 28/3/27, 9, 16, 23/1, 16/4 en 18/7/28).
940. De ziekenhuiskwestie heeft zeer lang bestaan. Zij verdient vanuit een oogpunt van lokale geschiedenis nadere behandeling. Hetzelfde geldt voor de schoolstrijd. Zie voor het feit dat de Pacificatie lokaal tot oorlog leidde ook: Verrips, Ottoland, 148. R.K. actie: VC, 13-15/3 en T, 22/3/19 (waarschuwingen tegen film 'Reinheid'); VC, 7 en 8/11 en B, 5 en 12/11/21 (Heijermans; VBB had de hele 3e rang opgekocht). Dageraad: VC, 9 en 10/2/23 (Constandse); VC, 22 en 23/10/23; *RvA III*, 3/11/23; VC, 20-23 en 27-30/11/23; Handelingen, 26/10/23, 546, 30/11/23, 593-9, 28/3/24, 65 en 100; *Vrijdenker*, 24/3 en 8/12/24, 19/4/24. Eind 1924 mocht Hoving weer in 'De Oude Vriendschap' spreken: VC, 6/12/24. In 1928 schijnt een zaalhouder onder druk van de r.k. geestelijkheid zijn zaal geweigerd te hebben aan de ANMB: *Metaalbewerker*, 7/1/28. Stegenga: *Vrijdenker*, 6, 13 en 20/12/24.
941. Studieclub: VC, 7 en 18/2/19. Chr. Comité: id., 8/7 en 17/12/20, 15/1/21, 12/12/24, 2/2/26. Christelijke vereniging: NCB, 2/12/27; CMB, 23/12/27; VC, 28/12/27 en 3/2 en 17/3/28. Naast deze organisaties ontplooiden de protestanten ook andere activiteiten. De hervormde jongeliedenvereniging 'Gelukkig aan het Mosterdzaad' richtte nu een toneelvereniging op: 'Ontwikkelt uw talent' (VC, 20/9/22, 18/11/24). Een christelijke volksbibliotheek werd gesticht: notulen, 13/9/17 in: GAV, archief N.H. Diakonie 41; VC, 12/10/22. 'Patrimonium' breidde zijn uitleenbibliotheek uit tot ruim 300 boeken in 1928, wetenschappelijke en ontspanningsboeken: VC, 27/2/20 en 9/3/28.
942. Controle: GAV, archief-Gereformeerde Kerk F4: notulen raad 8/11/26 (doof) en 17/10/27 (schoenen). Souburgers: NCB, 13/1/22 en 2/12/27 (Flipse). Metaalbewerders: mededeling M.G. de Hondt, 24/4/84 (bijbel); CMB, 30/1/23 (*Chr. Metaalbewerker*) en 3/9/26 (beroepskeuze). Dat men in Souburg feller de socialisten en de moderne beweging bestreed blijkt ook uit het besluit van de CNWB daar dat de leden geen lid van de ANMB mochten zijn (kennelijk was dat dus het geval): *Metaalbewerker*, 15/3/19. Michaelsactie: VC, 22, 24/11, 4 en 17/12/25. R.K. Vrouwenbond: id., 2/10 en 6/11/19, 12/2/20 (meer dan 300 leden); St. Eloy, 15/1/26 (kritiek). 'Patrimonium': VC, 1 en 11/12/22 en 30/11/23.
943. Plan-Hooze: S, 13/10/28 en Om niet te vergeten, 81-2. Uit het notulenboek van het Vlissingse CMB-bestuur (sinds kort beschikbaar) blijkt overigens, dat Wetselaar en Elkerbout buiten het

- afdelingsbestuur van de CMB om met het comité bestaande uit de drie geestelijken onderhandeld en besloten hebben de staking op te heffen. Een lang vraagpunt is daarmee opgelost: CMB, 27/9/28; Om niet te vergeten, 73-8 en 81-2.
944. Dood De Hondt: VC, 5 en 7/4/24. Gemis: *Vrijdenker*, 12/4/24, 4 en 18/4/25 (portret in 'Diligentia' gehangen), 2/10/26. Diverse opstellen van zijn hand werden in 'De Vrijdenker' afgedrukt. Verdere ontwikkeling afdeling: S. Meerman aan J. Veldkamp, Vlissingen 15/11/25 en 13/12/25 in: archief-Dageraad 3.2 (propaganda met Reus; voor de positie van Reus ook: notulen HB 20/10/26 in: id. 2.7.2; Corn. Reus was getrouwd met de Belgische Marie Winnepeninckx van wie Peskens in Coleta, 144-6 een portret schetst). Ledental: *Vrijdenker*, 26/9/25, 8/5/26 (11 vrouwelijke leden) en 23/7/27. De Rationalistische school: notulen HB, 3 en 18/12/25, 21/1 en 29/4/26 in: id. 2.7.2; *Volksblad voor het Zuiden des Lands*, 13 en 20/2/26; *Vrijdenker*, 16 en 23/1, 6 en 20/2, 6 en 13/3, 29/5 en 19/6/26; De Hondt, Stelling, 15. Afscheiding: notulen kerkeraad 7/8/24, 22/1/25, 25/1 en 26/4/26, 24/1/27 en 25/6/28. Laatste discussie met predikant: VC, 1, 2 en 5, 6 en 10/12/24 (ds Stegenga). Financiële zwakte: notulen HB, 20/11/24, 15/1 en 15/12/26, 14 en 26/1, 17/6, 28/7, 26/9 en 20/10/27 in: archief-Dageraad 2.7.2 en 2.7.3. In Middelburg werd de Dageraad-afdeling in december 1924 heropgericht met 16 leden: VC, 5/12/24. Vanaf 1925 begint het optreden van de 15-jarige Geert van Oorschot in 'De Dageraad' met (soms) grappig bedoelde verhaaltjes in 'De Vrijdenker': *Vrijdenker*, 17/1 (correspondentie), 21/2, 4/4 en 9/5/25. Mededeling Jo v.d. Berg, 28/8/84.
945. Lehning, Anarcho-syndicalisme, 5.
946. In het algemeen de materiaalrijke scriptie van Albert Kort: Kort, sociaal-democratie. Voorts over de metaalbewerkers: S, 30/1/32(citaat) en mededeling Jo v.d. Berg, 28/8/84. Bouwvakkers: J.J. Joosse aan C.A. de Klerk, Vlissingen 17/11/32 in: archief-LFvB 68; J.J. Joosse aan M.I. Roodveldt, Vlissingen 20/3/35 in: id. 104; id., id. 5/3/36 in: id. 112 (citaat); ledencijfers: archief-LFvB 112 en archief-NAS 75II, 75III, 75IV en 82. Transportarbeiders: archief-NAS 74I, 74II, 74III, 74IV. PAS: VC, 2/2/31; Ned. Fed. v. Transportarbeiders afdeling-Vlissingen (J.J. ten Hacken) aan NAS, Vlissingen 18/4/35 en antwoord, Amsterdam 23/4/35 in: archief-NAS 181; secretaris NAS aan bestuur PAS-Vlissingen, Amsterdam 23/4/35 en antwoord (M.A. Post), Vlissingen 1/5/35 in: id. 244.
947. Pogingen Sneevliet: H. Sneevliet aan J.J. Joosse en M.A. Post, Amsterdam 22/4/29 [doorslag] in: archief-NAS 39; M.A. Post aan J. Molenkamp, Vlissingen 5/6 en 7/7/29 in: archief-RSP 197^b; M.A. Post aan H. Sneevliet, Vlissingen 3/5/31 in: archief-RSP 530; H. Sneevliet aan L.P. van Oorschot, Amsterdam 18/6/31 [doorslag] *ibid.*; *Het Volk*, 2/8/35 tweede blad; Kort, sociaal-democratie, 31, 41, 72 noot 48. Zie ook: R.J. Peskens, vorstinnen, 113 en Verburg, Van Oorschot, 20.
948. Mededeling Jo van de Berg, 28/8/84 en Cas Mulder, 21/2/84. Van Leeuwen II, 60.
949. Talma: Jaarverslag centraal comité van armenzorg 1894 in: GAV 4682. Minderwaardig: Secr. armenraad aan secr. armenraad Heerlen, Vlissingen 13/3/19 [afschrift] in: GAV 4761. Armbestuur: Notulen algemeen armbestuur, 14/1 en 9/12/79 in: GAV 4320; *De Werkmansbode*, 5/4/79. Plan-Smit: notulen 25/9/79 in: GAV, archief N.H. Diakonie 36; N.H. diakonie aan b., Vlissingen 15/10/79 in: GAV 1203; b. aan algemeen armbestuur, Vlissingen 26/1/81 in: GAV 4330.
950. Tannetje Vendevielle aan b., Vlissingen augustus 1879; algemeen armbestuur aan b., Vlissingen 22/8/79; burgemeester Snijder van Vrouwepolder aan b., Veere 23/8/79 in: GAV 1203. Functioneren bestuur: algemeen armbestuur aan b&w, Vlissingen 6/2/94 in: GAV 1128. Hardheid: het ontslag van H.F. Rekkers in notulen algemeen armbestuur 14/11/01 in: GAV 4322. Loois: notulen algemeen armbestuur 18/4/94 in: GAV 4321. Artsen en apothekers: notulen b&w 4/5/94 in: GAV 677; b&w aan dr C.A. Duyvis, Vlissingen 14/9/94 [afschrift] in: GAV 1467; GAV 530, 26/10/94; C.A. Duyvis aan b&w, Vlissingen 18/10/95 in: GAV 1141; algemeen armbestuur aan b&w, Vlissingen 10/10/98 in: GAV 1145. De kritiek op de doktoren hielp weinig: gemeenteverslag 1914, verslag armbestuur, L 1.
951. Regenten gasthuis aan b&w, Vlissingen 25/10/1900 in: GAV 1146. Nolthenius: GAV 532, 30/10/96. 30 Cent: regenten gasthuis aan b&w, Vlissingen 27/1/10 in: GAV 1168. Opgesloten: verpleegden gasthuis aan b&w, Vlissingen 15/3/10 *ibid.* Eten: T, 11/6 en 19/11/04, 4, 11, 18 en 25/2/05.
952. R.K. Armbestuur aan b&w, Vlissingen 3/2/90 in: GAV 1119. Gegevens najaarsinschrijvingen:

GAV
lecte
in: ic
41.
953. Hur
aan l
raad
25/6
21/1
9/6/
954. Opr
955. Eers
'Kin
voor
956. Diak
men
957. Sam
niger
tuler
bon
958. Vijf
19/4
dij, v
gen
959. Kerl
Mid
960. Rol
ster
Kerl
961. Stuu
Strā
962. Wib
963. Tich
964. Ove
Mid
april
131-
965. Staa
GAV
966. GAV
aan l
gem
967. Bon
raad
1137
b&w
968. H.C
sten
969. Agit
B, 26
GAV
3/12
schr
970. De c
het c
de' (

- GAV, archief N.H. Diakonie 36-41; zie ook de klacht over steeds mindere opbrengsten van collectes in notulen 15/12/04 in: GAV, archief N.H. Diakonie 40. Sociale wetten: notulen 10/9/08 in: id., id. 40; notulen 11/12/13, 15/1/14 (geval J. Geljon), 13/8/14 (geval wed. Janse) in: id., id. 41.
953. Huren: notulen 13/2/18 in: GAV, archief N.H. Diakonie 41. Slecht collecteren: N.H. diakonie aan kerkeraad, Vlissingen 26/1/16 in: GAV, archief N.H. Kerk 388. Hogerzeil: notulen kerkeraad 6/7/10 en 2/10/11 in: GAV, archief N.H. Kerk 318. Hulpdiakenen: notulen kerkeraad 25/6/16 *ibid.* Vrouwen: notulen 27/6/18 in: id. id. 41. Zuinigheid: brief oud-diaken in VC, 21/10/91. Vissers: notulen 10/5/00 in: GAV, archief N.H. Diakonie 40. Kinderen: notulen 9/6/92 in: id., id. 38.
954. Oprichting damescomité: VC, 21/5/94 (zie ook 25/5/94). Ledentallen in: gemeenteverslagen.
955. Eerste ontvangst: VC, 3/6/95. Gemiddelden berekend naar opgaven in de gemeenteverslagen. 'Kindervoeding' werd vanaf de oorlog gesteund door de gemeente. Op zich is dat een argument voor de rol van de verzorgingsstaat.
956. Diakonie: VC, 8/5/95. Van Tijn, Notities, 40. Armenraad: gemeenteverslag 1918, verslag armenraad 3 (vgl. ook opmerkingen over steuncomité in: gemeenteverslag 1916 R4).
957. Samenstelling kerkeraad: Winkelman, Plaatsbeschrijving, 142. Houding kerkeraad t.o.v. vrijzinnigen en 'bonders': notulen bijzondere kerkeraad 23/6/19 in: GAV, archief N.H. Kerk 317; notulen kerkeraad 14/2/16 in: id., id. 318. In 1897 was de Vlissingse afdeling van de 'Protestantenbond' van de vier Zeeuwse de derde in sterkte, na Middelburg en Zierikzee: VC, 1/1/97.
958. Vijfde predikant: Notulen kerkeraad 12/2/06 in: GAV, archief N.H. Kerk 316; id. 18/5/08, 19/4/09, 10/5/15, 14/2/16 en 13/3/22 in: id., id. 318. Hulppredikant: Kerkeraad aan kerkevoogdij, Vlissingen [oktober 1911] [minuut] in: id., id. 388. Ziekbed: T. Vader aan kerkeraad, Vlissingen 28/11/21 in: id., id. 389.
959. Kerkewerk: Notulen kerkeraad in: GAV, archief Gereformeerde Kerken F4; VC, 25/10/21. Middelburg: ZK Bode, jaargang 1892-3.
960. Rol loodsen: R.K. Kerkbestuur aan A.C. Bley, Vlissingen 21/7/83 [afschrift] en id. aan minister van spoorwegen en p.t.t. van België, Vlissingen 23/8/84 [afschrift] in: GAV, archief R.K. Kerk, 3.628.15.
961. Stuurman, Verzuiling, 326-9. Kerr/Siegel, 191-5. Deze stelling vindt men interessant terug in: Stråth, Unions, 128-31.
962. Wibaut: men zie de correspondentie in zijn archief.
963. Tichelman: VC, 2/3/20.
964. Over een en ander heb ik uitvoeriger (niet geannoteerd) geschreven in drie artikelen over de Middelburgse vrouwenbeweging (1895-1906) in: *Nieuw Zeeland* jrg. 3, nr. 3, 4 en 5 (maart, april en mei 1986). Voor Multatuli ook: P.J. Meertens, 'Multatuli in Zeeland' in: id., Voetspoor, 131-60; Altena, zaaier.
965. *Staatscourant*, 6/4/88 (statuten 'Unitas'). Plan: sociëteit 'Unitas' aan raad, Vlissingen 8/5/97 in: GAV 1137.
966. GAV 554, 20/2/97; VC, 3/3, 9/4, 7, 19 en 31/5/97; redactie 'Vlissingsche Courant' (P.L. Mets) aan b&w, Vlissingen 13/5/97 in: GAV 1137. Nota Tutein Nolthenius in bijlagen bij kladnotulen gemeenteraad 31/5/97 in: GAV 470.
967. Bonemeijer + 17 officieren aan raad, Vlissingen 11/5/97; Chr. v.d. Grient + 576 anderen aan raad, Vlissingen april/mei 1897; gemeentebouwmeester aan b&w, Vlissingen 22/5/97 in: GAV 1137. GAV 533, 31/5/97 en bijlagen bij kladnotulen 31/5/97 in: GAV 470. Bestuur 'Unitas' aan b&w, Vlissingen 24/9/97 in: GAV 1138; VC, 28/3/98 en 31/3/26.
968. H.C. Beijerman c.s. aan raad, Vlissingen 31/5/01 in: GAV 1148. VC, 15/10/01 (brief G. van Westen).
969. Agitatie: ingezonden brieven in VC, 15, 17, 18, 19, 21, 22 en 23/10/01. id., 24/10/01 (Stecher); B, 26/10 en 2/11/01; *Volksbanier*, 24/10/01; Th. Kamermans c.s. aan raad, Vlissingen 8/11/01 in: GAV 1148; 'Patrimonium' en VBB aan raad, Vlissingen 30/11/01 *ibid.* (zie ook VC, 24/10 en 3/12/01); GAV 538, 7/2/02; b&w aan minister van binnenlandse zaken, Vlissingen 28/2/02 [afschrift] in: GAV 1472.
970. De omvang van de elite geschat naar de samenstelling van enkele selecte gezelschappen, zoals het comité dat Arie Smit een huldeblijk aanbood bij de overname van de havens door 'de Schelde' (VC, 17/12/82), het damescomité tot uitreiking van melk en eieren (bv. VC, 16/5/14), een

- subcommissie voor huldeblijk generaal Van Heutsz (VC, 9/9/04), steuncomité vanwege de watersnood (VC, 16/3/06; zie ook VC, 17/3/06), damescomité voor diakonessenarbeid (VC, 17/12/07) enz. Tot het gebruikte materiaal behoren ook de bedankadvertenties voor nieuwjaarsgelukwensen, welke de vooraanstaanden telken jare in de *'Vlissingse Courant'* plaatsten.
971. Feest: VC, 9/10/06 (samenstelling comité). Van Hoeflaken: GAV 4687, 21/1/07. Geweigerde zangvereniging: 'Tot Oefening en Uitspanning': VC, 26, 27, 28, 29 en 31/3/13 (ingezonden brieven). J.M.: T, 6/4/07. Eenzelfde zaak bij de Landbouweek van 1921: VC, 12/8, 12 en 19/9 en 5/10/21 (12/10/21, voor afwijkende mening enkele buurtcomités).
 972. End-of-ideology: Lipset, Political Man, m.n. 215. Van Arkel, stereotype, 38 en 46-7.
 973. VC: VC, 16/12/98. Burgersociëteit: id., 26/3/94. 'De Eendracht': id., 22/4/20.
 974. Voetbal: 'U en I': VC, 29/1/96 (voor Pisuise de voetballer ook: VC, 21/12/99); E.M.M.: bestuur E.M.M. aan b&w, Vlissingen 15/9/00 in: GAV 1146; VC, 4/9/11 en 8/1/12 (opstellingen), 1 en 21/4/15. Vl. Sportclub 'Vlissingen': bestuur aan b&w, Vlissingen 4/9/14 in: GAV ingek. brieven b&w 1914; VC, 17/4/16 (opstelling). VCV-'Vlissingen': id., 4/2/22 (ingez. brief J. de Nooijer), 6/2/22 (ingez. brief Burger), 11/2/24 ('Diligentia', ook opstelling), 20/4/25 (opstelling). Er waren tussen 1900 en 1914 nog andere voetbalverenigingen in Vlissingen.
 975. Mannenkoor: W.L. Winkelman (voorzitter) aan b., Vlissingen 20/6/99 in: GAV 1223; zie ook het archief van het koor in: GAV 4679-4681. 'Looft den Heer': Van Leeuwen II, 38; VC, 16/12/98. VTV: Van Leeuwen I, 12. Gegevens leden Scherpschuttersvereniging Vlissingen op basis van wedstrijduitslagen in: VC, 6/10/99, 18/9/03; zie ook: id., 26/6/09. 'Onder Ons': id., 20/11/95, 7/7/97, 31/8/98, 12/9/06, 30/3/09, 5/12/10. 'Natuurkundig gezelschap': Van Benthem Jutting, Lotgevallen.
 976. De relatie tussen jeugdige leeftijd en radicalisme is diverse malen aangetoond: bv. Lane, Roots, 34-7. Zie ook: Peterson, Analysis, 216-223.
 977. Van Tijn, sociale bewegingen, 90.
 978. Aminzade, Toulouse, 63-4, 79. Nolan, Düsseldorf, 5 en 305. Lucas, Radikalismus, passim.
 979. Bigler, Sozialismus, 46-7, 50 en 255.
 980. Lane, Roots, Moskou: 95-8, 118, 132; Jekaterinoslav: 157 (echter ook de mededeling van N. Rogdaeff op het anarchistencongres van Amsterdam (1907), dat de anarchistengroep te Jekaterinoslav het belangrijkste van heel Rusland is en volledig bestaand uit arbeiders: Congrès Amsterdam, 32); Iwanowo, 133-46; citaat: 212.
 981. Boll, Massenbewegungen, 29, 33-4, 40-177, 100-1, 314-23.
 982. Spanje: Brennan, Labyrinth, m.n. hoofdstuk 6. Ook: Enzensberger, Sommer, 28. Mexico: Hart, Anarchism, 12-7, 34, 44, 95-8. Peru: Blanchard, Peru, 8-13, 44-63. Chili: DeShazo, Workers, 39-48, 53, 84-7, 118. Argentinië: Bailey, Argentina, 13-24, 31-2. Mijnwerkers: 21-3, 37-41, 369-73, 414-8. Manchester: Hareven, Family Time.
 983. Kern/Schumann, Industriearbeit. Zie ook het voorwoord bij de 'Studienausgabe' uit 1977, 7-16.
 984. L.R. Sayles, Behavior of Industrial Work Groups, Prediction and Control. (1958) Aangehaald bij: Binneveld, Metaalstaking, 25.
 985. Van Tijn, Bijdrage.
 986. Stock-boats: Nakagawa, Japanese Shipping, 87. Ook de meeste Engelse werven bouwden een grote variëteit aan typen: Slaven, Growth, 20. Over de enorme verschillen in de produktie van schepen ook: Olsson, Tankers, 65-6.
 987. 'Argus': VC, 14/8/79; 'Batavia': id., 9/7/82 en De Kok, Koninklijke Weg, 1883; 'Insulinde': VC, 28/10/12, 1/11/13 (beschrijving), 15/1, 9, 13 en 18/2/14 en De Kok, Koninklijke Weg, 1914.
 988. Jong: mededeling W. Kastelij, 21/5/85. Eetzaal: mededeling D. Romijn, 25/4/80. Blauner, Alienation, 23. Brown/Brannen, Relations, 203-04.
 989. Kwaliteitswerk: Bonebakker, Scheepsbouw, 45; De Feijter, Policy, 206; Binneveld, Metaalstaking, 95; mededeling H. v.d. Broek, 20/11/84. De aanbeveling van het efficiency-bureau-Van Gogh om kwaliteitsinspectie direct na voltooiing van de onderdelen te laten geschieden, doet vermoeden dat de controle door 'de Schelde' zelf (in 1921 althans) nogal meeviel: Archief-Van Gogh, p. 15.
 990. Geschooldheid personeel: Mededeelingen van het Normalisatiebureau voor arbeidszaken in de Metaalnijverheid, 1917-1928. Engeland: Pollard/Robertson, Shipbuilding, 153. (Een schatting voor de vijftiger jaren noemt tweedert van de werfarbeiders in Engeland geschoold: Brown/Brannen, Relations, 197). Over de geschooldheid in Duitsland: Treue, Innovation, 110.

- Daarentegen meent Dirk Hemje-Oltmanns merkwadigerwijs dat ongeschoolden een groot deel van de werfarbeiders uitmaakten: Hemje-Oltmanns, *Bedingungen*, 79, 137. Citaat: mededeling Dirk Romijn, 25/4/80. Zie ook: S, 11/2/28, mededeling Federatiebestuur Syn. Fed. v. Metaalarbeiders. Een indruk van het uitslaan geeft: Krijgsman/Van Ommen.
991. Koperslagerij: AV III, 23/12/20. Mallenmakers: mededeling Dirk Romijn, 25/4/80. Voor mallenmakers ook: Buning, NSM, 64-6. *Chr. Metaalbewerker*, 10/1, 7/2 en 7/3/14. Ook de ketelmakerij gold als een moeilijk beroep: mededeling Jo v.d. Berg, 28/8/84. Rol materialenkennis: mededeling C.L. Koster, 3/11/83.
992. Van der Waerden, *Geschooldheid*, 90-1. Dure bankwerker: mededeling C.L. Koster, 3/11/83. Branders: mededeling W. Kastelijn, 21/5/85.
993. Ambachtelijkheid: De Kok, Koninklijke Weg, 166. Gieterij: *De Schelde*, 6/2/70 (citaat) en 21/1/77.
994. Fraiser: *Chr. Metaalbewerker*, 1/11/13. Draaiers: *De Schelde*, 6/12/68 (gesprek met J. Kokké); koperslagerij: id., 31/10/69 (gesprek met Loekemeijer). Kamwielen: *Chr. Metaalbewerker*, 10/1/14. Speciale kennis: mededeling Cas Mulder tijdens een groepsgesprek, 29/9/79; *De Schelde*, 6/12/68 (gesprek met A. Bronke); zie ook A. Jantzen in: *Metaalbewerker*, 31/1/25. Hemje-Oltmanns (*Bedingungen*, 32 en 79) meent dat de geschooldheid van de werfarbeiders in Bremen juist de verklaring vormt voor het feit dat zij voorop liepen in de arbeidersbeweging.
995. Citaat: mededeling W. Kastelijn, 21/5/85; bevestiging van die gang van zaken in: archief-Van Gogh, p. 11.
996. Hard werken: mededeling W. Kastelijn, 21/5/85. Dodelijk ongeluk: GAV, politiearchief, processen-verbaal 1901/416 d.d. 17/7/01. Over diameters nagels: *Chr. Metaalbewerker*, 28/5/21; RDM: *Metaalbewerker*, 7/2/25. Pneumatische hamers: V, 13/8/03; 'de Schelde' liep daarmee gelijk op met de Engelse werven: Price, Rivetters, 170. Herrie: mededeling M.G. de Hondt, 24/4/84. Botsing: VC, 17/10/15. Hardhorend: VC, 8/12/24.
997. Mededelingen H. v.d. Broek, 20/11/84 (ketelmakerij, opiumkeet); mededeling W. Kastelijn, 21/5/85 (boren); mededeling M.G. de Hondt, 24/4/84 (schilders); B, 6/5/16 (roestkrabbers); V, 7 (45 jaar) en 17/4/97 (Goedkoop).
998. Citaat 1906: mededeling C.A. v.d. Velde, 14/11/80. Toekomst: T, 13/4/07. Smit: b. aan mr Jan Smit, Vlissingen 9/4/10 [minuut] in: GAV 1373. Vgl. de werktijden van ingenieur H. Suyver: 9 tot 12.30 uur en 14.00 tot 17.00 uur (H. Suyver aan b&w, Vlissingen 5/8/02 in: GAV 1150, map 'Gezondheidswet'). Voor irritatie over zwaar werk ook: Binneveld, *Metaalstaking*, 112.
999. Slapen: T, 14/3/08; B, 24/11/06; mededeling M.G. de Hondt, 24/4/84. Beukenhorst: *De Schelde*, 16/3/51. Klusjes voor zichzelf: T, 14/4/00 (politoeien); AV I, 23/6/16 (naamplaatje); AV II, 10/12/17 (gereedschapkast); GAV, politiearchief processen-verbaal, 1908/412 d.d. 13/8/08 (pistool). Tabak halen: cvp aan b., Vlissingen 4/1/06 [afschrift] in: GAV, politie-archief brievenboek 1906. Drank: mededeling J. v.d. Berg, 28/8/84 (gedaan over de negentiger jaren). Ravotten: o.a. AV II, 8/1/17. Brood eten: opmerkingen van een baas op het nieuwe werkliden-reglement 1908 in: archief-KMS, map 1907-1911. Pauzes: T, 24/3/06 en S, 8/3/24.
1000. Moordhol: bv. T, 3/2/06. Ongelukken dinsdag: id., 13/1/94 (vgl. id., 14/4/94 en 16/3/95; V, 14/2/99). Bagatelliseren door VC: B, 22/2/02; T, 10/12/04.
1001. Wintgens: cie staatsenquête 1890, eerste afdeling I, vraag 394. Ziekenhutje: MC, 11/3/97 (dood schilder). C.A. Duyvis aan b&w, Vlissingen 23/8/98 in: GAV 1140. Staverman: VC, 5/11/08. Verbandmeester: id., 17/12/08. Cursus: id., 28/3/10. Veiligheidsbrillen: A. Staverman aan Mr M. Tydeman, Vlissingen 4/6/12 in: KMS-archief, map 1911-3. Ladders: AV I, 18/5/14. Gevaar veroorzaken: personeelskaart J.H. Claudius in: KMS-personeelsarchief.
1002. Ongeluk: VC en MC, 22/11/83; VC, 21/2/84; MC, 27/2, 5 en 19/3 en 10/5/84. Geld geven: T, 17/1 en 23/5/03; V, 8/2 en 6/4/99.
1003. Drank op de werf: in de negentiende eeuw hadden diverse werkliden een kroes met dubbele bodem. De portier merkte niet dat zo drank werd binnengesmokkeld: K.W. Brevet aan Jos. van Raalte, Middelburg 16/5/97 in: KMS-archief II B 6.1. Citaat: V, 4/2/99; Rietman: T, 23/7 en 6/8/10; scheepmaker: GAV, politie-archief, processen-verbaal 1908/504, 25/9/08.
1004. Vingers: *Metaalbewerker*, [1]/11/98. Baanbreker: B, 3/10/08.
1005. Voor het geldelijk verlies van een arbeider bv. D.J. Annokkee aan raad, [Vlissingen] ingekomen 14/1/79 in: GAV 1096; vrouw Bok aan b., Vlissingen 20/9/04 in: GAV 1154; *RvA*, 4/5/91. Dividend: T, 29/7/05 (zie ook: T, 23/12/93 tirade tegen het risico van F.G. Sprenger). Niet in tel:

- onder andere id., 3/2/94.
1006. Aanbevelingen: RvA, 25/9/89; T, 18/8/94; V, 20/12/98; *Metaalbewerker*, 11/3/05; T, 7/11/08. Arbeidsinspectie: RvA, 26/6/91; VS, 4/11/99; *Metaalbewerker*, 11/3/05; T, 9/12/05; T, 19/05/06 (tegen parlementarisme).
1007. Boren: AV II, 2/7/18. Praatjes maken: Mededelingen van H. v.d. Broek, 20/11/84. J.J. Steketee deelde mij op 18/2/86 mee dat men in de afdeling-scheepsbouw nog in 1952 uit de tekening moest opmaken welke onderdelen men nodig had, vervolgens naar het magazijn ging en dan op een karretje geladen de onderdelen aan boord bracht. Ploegenwerk: mededelingen H. v.d. Broek, 20/11/84; W. Kastelij, 21/5/85; C.L. Koster, 3/11/83; C. Mulder, 21/2/84. AV I, 19 en 23/8/15. Zie ook: Binneveld, Metaalstaking, 110-1.
1008. Koperslagerij: *De Schelde*, 31/10/69. Eerbetoen bij overlijden: VC, 22/7/01 (advertentie wed. Klemkerk); T, 15/6/07 (begrafenis Meier); AV II, 26/6/19. Jubilarissen: V, 18/6/01 (bedankadvertentie in VC, 17/6/01). V.d. Berg: mededeling J. v.d. Berg, 28/8/84.
1009. Bij- en scheldnamen: mededelingen van M.G. de Hondt (24/4/84), H. v.d. Broek (20/11/84), W. Kastelij (21/5/85); T, 27/1/06 (poetskatoen), 21/4/94 (scharrelaar), 17/12/04 (Bromo) en 24/3/06 (turf). Vreemdelingenhaat en pesten: T, 10 (advertentie) en 17/1/03; VC, 6 en 7/7/16.
1010. Kaailopers: klacht W. Thijssens in T, 11/2/05; Schomerus, Esslingen, 62. Kroeg: mededeling J. v.d. Berg, 28/8/84. Lastig werk klinkers: Price, Rivetters, 190-2. Belediging: AV I, 15/9/13; AV IV, 2/1/25 (o.a. federatiemensen Poppe en Goeman). Jongens: *De Schelde*, 31/10/69 (gesprek met H. Loekemeijer en J.C. de Hamer); zie ook: *Chr. Metaalbewerker*, 7/3/14 (stukje van V. d. W. uit R.); Mededelingen M.G. de Hondt, 24/4/84, W. Kastelij, 21/5/85, C.A. van de Velde, 14/4/80. Kunst: De Kok, Koninklijke Weg, 267.
1011. Mededelingen H. Joziassie en D. de Leeuw, 27/9/79.
1012. Smit: AV I, 11/8/15. (Hij wijzigde zijn opvatting: AV I, 7/9/16). Machine scheepsbouw: De Kok, Koninklijke Weg, 267; T, 2/12/93; mededeling D. Romijn, 25/4/80. Bazen: AV I, 18/5/14; AV III, 11/12/19; archief-Van Gogh; mededeling H. v.d. Broek, 20/11/84. Bazenvereniging: *De Schelde*, 25/6/48. Brown/Brannen, Relations, 202.
1013. Onderofficieren: De Kok, Koninklijke Weg, 54. Bureau II: GAV, archief-De Vey Mestdagh, kasboek 1909, 31/3/09. Kleding: mededeling H. Joziassie, 27/9/79. Eerste maal dat niet de baas zelf een ontslag aanzegde was in 1903. Toen lag er een briefje in het loonkafje van de ontslagenen: V, 16/9/03. Ook daarna kwam nog heel vaak voor dat de baas ontslag aanzegde. Archief-Van Gogh.
1014. Baas worden: mededelingen J. v.d. Berg, 28/8/84; D. Romijn, 25/4/80; C. Mulder, 27/9/79. Grieven: *Chr. Metaalbewerker*, 1/9/17. Willekeur: o.a. mededeling J. v.d. Berg, 28/8/84; AV I, 9/9/16; *Metaalarbeider*, 29/1/21. Omkopen: mededeling W. Kastelij, 21/5/85; T, 21/4/94 (stuk Argus), 14/4/00, 19/10/07. Ongelijke behandeling: id., 14/7/94, 24/3/06 en 12/9/08 (over baas Van Dijk); *Metaalbewerker*, 15 en 29/8/03. Steun directie: zie staatsenquôte I, vraag 8566; RvA, 21/7/91, AV IV, 20/2/24. Protest: AV IV 20/2/24, 5/4/28. Vermindering straf: T en B, 7/9/07.
1015. Nero en zoon: T, 23/9, 7/10 en 9/12/93, 30/5/03, 7/5/04, 15/4/05. Vetterli, Industriearbeit, 78. Goede baas: mededeling J. v.d. Berg, 28/8/84.
1016. Spionnen: T, 8/4/93, 3/2/06 en 25/12/09; GAV, politiearchief, processen-verbaal 1906/578 d.d. 1/10/06. Opruimen: *Metaalarbeider*, 22/1 en 12/2/21.
1017. Mededeling C. Mulder, 21/2/84. T, 15/4/93 (strop), 3/2/06 (gedicht), 13/2/04 (Blom).
1018. Engels aandeel: Slaven, Growth, 21. Britse order, Lloyd: VC, 14/10/83. Frisia: De Kok, Koninklijke Weg, 1908. Zie ook: Bouman, Wilton, 61. Christiaan Cornelissen zag de verhouding van 'de Schelde' tot de Engelse werven anders. Bij onderzoek was hem gebleken, dat 'de Schelde' 'eigenlijk alleen bestaat als een aanhangsel aan de Engelsche groot-scheepsbouwindustrie waarvan ze afhankelijk is'. (Cornelissen, Strijd, 114). Op technologisch gebied had hij zeker gelijk.
1019. Bonebakker, Scheepsbouw, 1; Pollard/Robertson, Shipbuilding, 26-8. Zie ook: Treue, Innovation, 114-5 en Noordegraaf/Wijzenbeek, conjunktueurbeweging, 84.
1020. Huisleveranciers: Bonebakker, Scheepsbouw, 13-4; Buning, NSM, 32.
1021. Stakingen: Pollard/Robertson, 29. Een harde opstelling was bij werfdirecties niet ongebruikelijk. Zie bv. Becker, Kampf.
1022. Investerings: Pollard/Robertson, Shipbuilding, 77. Bezettingsgraad: Bonebakker, Scheepsbouw, 29, 72, 20. Volgens W. de Gelder, ingenieur bij Diepeveen, Lels & Smit, was 'de Schelde'

(in 1899
grote ze
taalbew
Vlissing
1023. Ambach
[afschri
Vlissing
29/9/79
1024. NSM: V
ker, Kar
Pamflet
24/1/25
1025. A.J. Lar
nomen v
in gieten
oktober
26/6/19
1026. Systeme
vens: co
1171; id
id. 1172
5/4/18. I
1027. Over Ro
notitie o
1028. Veel tijd
1029. Straf we
(Voor ee
1030. Rol voo
25/5/85;
5/4/18; I
1/10/27.
9/8/02),
In 1902
Samenw
6.1.
1031. Moeilijk
4/2/11; E
dum M.I.
vond Ro
bruik: A
7/1/25; S
1032. Prestatie
ker, nov
sorganisa
ding loon
1033. Zoeken o
v.d. Berg
malen ov
1034. Calculato
(schreeu
1/9/17 en
1035. Opofferi
teontvan
ling aan b
23/4/06;
ten en du

- (in 1899) de enige werf in Nederland die enigszins voldoende uitgerust was voor de bouw van grote zeeschepen: V.d. Aardweg, RDM, 27. Zie ook de analyse van Dirk van Hattem in: *Metaalbewerker*, 20/6/25. Aandeel loonkosten in kostprijs schip: directie aan C.D. Salomonson, Vlissingen 25/4/11 in: archief-KMS map 1911-3.
1023. Ambachtsschool: directie KMS aan bestuur ambachtsschool Middelburg, Vlissingen 18/9/18 [afschrift] in: archief-KMS map 1911-13. Schaftlokale: GAV 519, 1/12/76; J. Hakker aan b&w, Vlissingen 29/7/01 in: GAV 1148. Gereedschappen: AV III, 23/12/20; mededeling H. Joziassie, 29/9/79 (citaat); B, 7/9/07; AV III, 22/9/19, 22/6/21, 20/11/22.
1024. NSM: V, 6/4/97. Arbeidsverhoudingen, 45-6. *Metaalbewerker*, 13/1/23. Voor Hamburg: Becker, Kampf, Bd 28, 752-3. Feestdagen: T, 2/9/05; AV III, juni 1920. Loonsverhogingen e.d.: Pamflet samenwerkende vakbonden, 3/8/17 in: KMS-archief; AV III, 19/2/21; *Metaalbewerker*, 24/1/25; mededeling C.A. v.d. Velde, 14/11/80.
1025. A.J. Lansen aan F. Domela Nieuwenhuis, Vlissingen 10/12/80 in: archief-FDN, annex. Aangenomen werk: *Werkmansbode*, 11/5/89; *RvA*, 11-12/6/92 (Sommeling schaft aangenomen werk in gietrij als représaille af); *Volksbanier*, 14/4/93 (bespreking aangen. werk). *Metaalbewerker*, oktober 1897, april 1898 en [15]/9/98. AV III, 19/1/16 (Smit). Gunst: AV I, 7/4/14, AV II, 26/6/19. Tarief en conjunctuur: AV II, 21/12/18. Zakgeld: mededeling mevr. Kastelijn, 21/5/85.
1026. Systemen: Mededeling C. Mulder, 21/2/84; zie ook: Bloemen, Management, 78. Belastinggegevens: controleur h.o. aan b&w, Vlissingen 23/2/10 in: GAV 1168; id. aan id., id. 6/3/11 in: id. 1171; id. aan id., id. 4/3/12 in: id. 1173; D.P.F. van Beusichem aan b&w, Vlissingen 2/10/11 in: id. 1172. 30%: *Volksbanier*, 7/9/99; Archief-Van Gogh. Verschillen tussen afdelingen: AV II, 5/4/18. Rotterdam: *Metaalbewerker*, 13/1/23. 20%: id., 11/4/25.
1027. Over Rowan en Halsey kort: Mandel, Theory, 150; Bloemen, Management, 35 en 57. Zie ook notitie over nadelen Rowan-systeem [april 1919?, door Jan Smit?] in: archief-KMS map 1901-6.
1028. Veel tijd verliezen: Archief-Van Gogh, 17-8.
1029. Straf wegens weigering juiste aanbieding: AV IV, 25/2/26. Mededeling W. Kastelijn, 21/5/85. (Voor eenzelfde geval: S, 10/5/24). Onsympatiek: AV III, 14/10/21.
1030. Rol voorman: Mededelingen H. v.d. Broek, 20/11/84; M.G. de Hondt, 24/4/84; W. Kastelijn, 25/5/85; C.L. Koster, 3/11/83; C. Mulder, 21/2/84; B, 24/2/06. Langdurige karweien: AV II, 5/4/18; KMS aan algemeen arbbestuur, Vlissingen 16/10/23 in: GAV 4332; *Metaalbewerker*, 1/10/27. Niet doorbetalen: *Metaalbewerker*, [15] mei 1898; T, 21 en 28/4/00 (zie ook: T, 9/8/02), 24/1/03, 13/5/11; *Metaalbewerker*, 20/11/09. Kroeg: mededeling W. Kastelijn, 21/5/85. In 1902 hadden de samenwerkende vakverenigingen hier reeds een einde aan pogen te maken: Samenwerkende vakverenigingen aan Jos. van Raalte, Vlissingen 30/1/02 in: archief-KMS II B 6.1.
1031. Moeilijkheden: mededeling C. Mulder, 21/2/84. Amerikaans: *Metaalbewerker*, 21 en 28/1 en 4/2/11; B, 4/2/11. Christelijke metaalarb.: *Chr. Metaalbewerker*, maart 1904. Roest: Memorandum M.P. Roest, 'Rowan's Premie-stelsel', d.d. 28/2/07 in: archief-KMS map 1901-6. Jan Smit vond Rowan niet erg geschikt voor KMS, desondanks bleef het in een aantal afdelingen in gebruik: AV II, 11/4/19. Veranderingen: AV II, 5/4/18, 20/3/19; *Metaalbewerker*, 5/4/19; CMB, 7/1/25; S, 23/10/26; CMB, 20/6/27; *Metaalbewerker*, 23/7/27.
1032. Prestatieloon: *Metaalbewerker*, 14/8 en 7/2/20. Hooze: S, 18/6/27. Zie echter al: *Metaalbewerker*, nov. 1897. Algemeen: Bloemen, Management, 79-80. Lenin en Taylorisme: Tatur, Arbeit-organisation, en de Russische vakbeweging: Brüggman, Gewerkschaften, 230-7. Voor verhouding loon-vakbond ook: Coriat, werkplaats, 61.
1033. Zoeken door bazen: AV IV, 25/2/26; B, 22/8/08; T, 29/8/08. Opjagen: B, 14/9/12; mededeling J. v.d. Berg, 28/8/84. Onderlinge tegenstellingen: V, 13/10/98 en *Metaalarbeider*, 28/10/11 (beide malen over NSM); *Metaalarbeider*, 2/9/16.
1034. Calculators: Mededelingen J. v.d. Berg, 28/8/84; H. v.d. Broek, 20/11/84, W. Kastelijn, 21/5/85 (schreeuwen). Tarief en vakbond: *Metaalbewerker*, 12/4/19 en 7/2/20; *Chr. Metaalbewerker*, 1/9/17 en 21/3/25. Zie voor kritiek op stukloon ook: Vetterli, Industriearbeit, 105.
1035. Opofferingen: J.G. Kuypers aan b&w, Nieuwendam 26/10/03 in: GAV 1152 (zie ook: gemeentontvanger aan b&w, Vlissingen 17/3/04 in: GAV 1153). Tijdelijk naar buitenland: D. Kemeling aan burgemeester Arie Smit, [Hoboken, 1884?] in: GAV 1104. Vertrek wegens laag loon: V, 23/4/06; personeelskaart Willem Bos in: KMS personeelsarchief; B, 23/5/14. Goedkope krachten en duurder leven: V, 6/4/97; mededeling H. v.d. Broek, 20/11/84.

1036. RDM en 'Wilton-Fijenoord': Binneveld, Metaalstaking, 92. Loonlijst d.d. 1/1/1890 in: GAV 1119.
1037. Arbeidersstam: Mededelingen J. v.d. Berg, 28/8/84; H. v.d. Broek, 20/11/84 (citaat inventaris); M.G. de Hondt, 24/4/84; W. Kastelijn, 21/5/85; C. Mulder, 21/2/84; C.A. v.d. Velde, 14/11/80. V.d. Buuse: *De Schelde*, 24/10/52 en 6/12/68 (interview met J.J. Kokkée). Gratificaties: VC, 25/8/07 (Commentaar 'De kanaries krijgen een klontje' in: T, 31/8/07; vanaf 1915 werd een herinneringsmedaille uitgereikt, aan ambtenaren bovendien een gratificatie, aan werklieden een getuigenschrift: VC, 26/10/15). Eerste-klas: personeelskaart L.C. Büster in: KMS-personeelsarchief.
1038. Niet-Vlissingers: mededeling H. v.d. Broek, 20/11/84. De Kok, Koninklijke Weg, 222-3 legt wel wat veel nadruk op het sociaal verantwoordelijkheidsbesef van de directie. Tijdelijke arbeiders: T, 4/6/04; AV III, 13/2/22 (geval J.L. Theune); AV IV, 18/6/25; mededeling C. Mulder, 21/2/84. Opruiming en kritiek: T, 4/7/03 en 12/5/04; B, 30/11/07 en 22/1/10; AV III, 11/4/22 en 20/11/22. Zie voor het belang van de arbeidersstam ook: Vetterli, Industriearbeit, 118; Schulz, Angestellten, 357-9.
1039. Subsidies: Cie staatsenquête 1890, eerste afdeling I (verhoor Tutein Nolthenius), vraag 331; VC, 22/5/08. Leerscholen: 'Overzicht van zoogenaamde sociale instellingen' (nov. 1911) in: archief-KMS, map 1911-3; directie aan inspecteur v.d. arbeid, Vlissingen 20/3/19 [afschrift] *ibid.*; overzicht leerscholen [1931] *ibid.*; De Kok, Koninklijke Weg, 171-2; mededeling J. v.d. Berg, 28/8/84 en C.L. Koster, 3/11/83. Volgens Van der Waerden (Geschooldheid, 33) bestonden voor 1910 al fabrieksscholen bij Stork, Werkspoor en Figee.
1040. Over de kwaliteit van de woningen: mededelingen J. v.d. Berg, 28/8/84, M.G. de Hondt, 24/4/84, C.L. Koster, 3/11/83. Voor het beleid van de directie is instructief: directie aan secretaris 'Algemeene Werkgevers Vereeniging', Vlissingen 7/6/26 in: archief-AWV 729. Over controlemogelijkheden, die Binneveld voor Heyplaat noemt (Metaalstaking, 93), heb ik weinig concrete gegevens, of het moest zijn dat de beambtenwoningen op de hoeken van de straten van 'het roode dorp' waren gepland (bv. hoek Kasteelstraat en Callenfelsstraat).
1041. Niet verder gaan dan nodig: AV II, 19/3/18. Belastingen: GAV 554 (geheime notulen raad), 9/6/90; notulen b&w, 19/7/90 in: GAV 673; T, 29/7/05, 12/10/07; B, 25/8/06, 8/6 en 26/10/07. Sparen: MC, 25/5/82; VC, 25/11/83; B, 2/12/05 en 5/3/10. Vakantie: B, 4/9, 9/10, 13 en 20/11/09; T, 27/11/09. Kennisgeving 7/5/21 in: archief-KMS (arbeiders kregen toen de helft van het loon doorbetaald voor 3 vakantiedagen; ambtenaren behoud van salaris voor 12 vakantiedagen: directie aan 'Bataafsche Petroleum Maatschappij', 22/3/21 in: archief-KMS map 1919-24). In Duitsland werd volgens Jürgen Reulecke (Montag, 226 en 232) vakantie gegeven door de werkgever als een sociale weldaad beschouwd.
1042. Mededeling C.A. v.d. Velde, 14/11/80. NSM: V, 7/4/97. Rotterdam: Binneveld, Metaalstaking, 54-6, 61-2, 135-6. Hamburg: Becker, Kampf, Bd 28, 752. Bremen: Hemje-Oltmanns, Bedingen, 79, 95, 108, 136, 171, 175. Ook: Miller, Kämpfe. Oslo: Andersen, Change, 141.
1043. Gedenkboek: De Kok, Koninklijke Weg, 132. NVV-ers: B, 29/4/05 en 31/12/06.
1044. Huis: Woldt, Werftbetrieb, 90; Bonebakker, Scheepsbouw, 19.
1045. Ongelukken: VC, 11/11/77 en 10/2/97; T, 27/7/07 en 21/8/09. Onheuse bejegeningen: hoofdstuk 5 d; T, 29/6/07, 24/8/07.
1046. Wisselvalligheid en aannemen: V.d. Wal, Bouwbedrijf, 95-8; *Opbouw*, 21/3/25. Voor een tegevoorgestelde mening: Verslag bouwbedrijf, I, 93. Prijsbepaling en manieren van aannemen: hierboven hfdst. 5d; *Het Bouwvak*, 25/9/11; T, 23/3 en 29/6/07, 1/8/08, 27/5/11. Aandeel lonen: Verslag bouwbedrijf I, 69, 73-4.
1047. GAV 4689, 6/5/12 (werkman die kleine ondernemer wordt). Kritiek op vroegere kameraads: T, 20/8/04.
1048. Honkvastheid: *RvA*, 23/4/90; GAV 4689, 1/3/11.
1049. Verslag bouwbedrijf I, 122.
1050. Zie voor de Amsterdamse bouwvakkers ook: Van Hille, antwoord, 126.
1051. Eenzelfde conclusie: Stråth, Unions, 126-7 en 132.
1052. Eenvoudige voorstellingen zelfs bij: Lukács, GuK, 291-301. Over Morelly en de Mably nog altijd bijzonder informatief: Quack, Socialisten I, hoofdstuk X. Van Tijn: Notities, 47.
1053. Over Kant en zijn verhouding tot de Jacobijnse democraten kort: Grab, Lebensläufe, 18-9. Citaat Lansen: De Dageraad, 31/3/21.

1054. Voor ho
cialistis
here) of
Nieuwe
1055. Lansen
1056. Over C
Volkska
1057. Over 'i
wenhui
1058. Vliegen

1054. Voor het onvoldoende van de heersende denkbeelden over maatschappijverandering in vrij-socialistische zin hoeft men maar de invloedrijke werken van Kropotkin (Brood), Morris (Nowhere) of de kritiek daarop in Cornelissen (Op weg) en in de onuitgesproken rede van Domela Nieuwenhuis uit 1909 (archief-FDN III e L) te lezen.
1055. Lanser: *De Dageraad*, 31/10/20.
1056. Over Garvey: Cruse, *Crisis*, 46-7, 117-26; Foner, *American Socialism*, 290, 325-31. Kruijt, *Volkskarakter*, 69.
1057. Over 'ideologie' en 'vals' bewustzijn: Schaff, *Geschiede*, 138-55. Nieuwenhuis: Domela Nieuwenhuis, *Danger*, 13-4, 20, 24-31; id., *Libertair Socialisme*, 47, 56-7, 71-2, 80-6, 91-3, 96.
1058. Vliegen: *Dageraad* I, 23.

Opgave van de gebruikte bronnen

Aan het eind van iedere titel wordt tussen vierkante haken de in de noten gebruikte afkorting gegeven.

Archieven

Algemeen Rijksarchief Den Haag. [ARA]

archief van de Tweede Kamer [TK]

Tweede Afdeling, archief Ingenieursbureau V.W. van Gogh. [archief-Van Gogh]

Archief van de Orde van Vrijmetselaren onder het Groot Oosten van Nederland (Den Haag).

tabellen van de loge 'L' Astre de l'Orient'

A. van Belzen, secretaris FNV-Vlissingen.

Notulenboek Vlissingse Bestuurdersbond [VBB]

Mevr. Burger-Lansen, Apeldoorn.

Manuscripten A.J. Lansen

Gemeentearchief Middelburg [GAM]

Bevolkingsregister

Politiearchief

Gemeentearchief Terneuzen.

Bevolkingsregister Zaamslag.

Gemeentearchief Valkenisse.

Bevolkingsregister Koudekerke.

Gemeentearchief Vlissingen. [GAV]

Bevolkingsregister gemeente Ritthem

Bevolkingsregister gemeente Souburg

Bevolkingsregister gemeente Vlissingen

archief gemeente Vlissingen:

449-93 kladnotulen van de vergaderingen van de gemeenteraad

519-52 netnotulen van de vergaderingen van de gemeenteraad

657-97 minuutnotulen van de vergaderingen van b&w

1086-1175 ingekomen stukken bij b&w en raad

1199-1233 bij de burgemeester ingekomen stukken

1234 geheime correspondentie van de burgemeester

1299-1327 minuten van door de raad en b&w verzonden stukken

1338-1375 minuten van door de burgemeester verzonden stukken

1448-82 kopieboeken van door de raad en b&w verzonden stukken

1489-1510 kopieboeken van door de burgemeester verzonden stukken

1624-45 chronologische netindicatoren op stukken ingekomen bij de burgemeester

2446 vers

leiding

3216 notu

3235-6 ar

3780-822

4320-2 no

4323 notu

4330-3 in

4667-74 a

4682-6 ar

4687-90 r

4691-93 i

4694-5 k

ven

4702 stul

bouwr

4703 stat

4704 stat

4709-15 i

4719 stul

4720-2 e

4723 ant

slonen

4730 vers

4743-4 a

4749 not

4750-60

4761-2 a

nader in

gedeelte

390 kabi

529 Ver

CMB-af

stukken

Gemeen

Gerefor

NCB-af

Nederla

Nederla

plakboe

politiear

politiear

politiear

notulen

Rooms-

St Eloy

De Vey

Vereeni

openba

- 2446 verslag van een bespreking tussen patroons en stakende metselaarsgezellen, onder leiding van de burgemeester. 28 april 1899
- 3216 notulen commissie tot wering van schoolverzuim 1901-5
- 3235-6 archief commissie van advies voor de crisiswerkeloosheid
- 3780-822 kohieren van de hoofdelijke omslag
- 4320-2 notulen van de vergaderingen van het algemeen armbestuur
- 4323 notulen van de vergaderingen van het burgerlijk armbestuur
- 4330-3 ingekomen stukken bij het algemeen en burgerlijk armbestuur
- 4667-74 archief van de vereniging 'Hulp in Nood' (4667-72 notulenboeken)
- 4682-6 archief van het centraal comité van armenzorg
- 4687-90 notulen van de vergaderingen van de kamer van arbeid voor de bouwbedrijven
- 4691-93 ingekomen stukken bij de kamer van arbeid voor de bouwbedrijven
- 4694-5 kopieboeken van uitgaande stukken van de kamer van arbeid voor de bouwbedrijven
- 4702 stukken betreffende een onderzoek naar de lonen bij het lossen en vervoeren van bouwmaterialen, steenkolen etc. oktober 1903
- 4703 staten van inlichtingen over arbeidslonen in de bouwvakken 1903-6
- 4704 staten van inlichtingen betreffende het loon van bouwvakarbeiders 1907
- 4709-15 ingekomen stukken bij de kamer van arbeid voor de metaalbewerking
- 4719 stukken betreffende aan de verzoeningsraad voorgelegde geschillen 1902-7
- 4720-2 enquête betreffende de toestand van het dokwerkersbedrijf 1902-4
- 4723 antwoorden van metaalbewerkingspatroons op een enquête betreffende de arbeidslonen 1902
- 4730 verslagen kva-metaalbewerking met bijlagen 1902-5
- 4743-4 archief van de Vlissingse Oranjebond
- 4749 notulen van de vergaderingen van de armenraad 1913-24
- 4750-60 ingekomen stukken bij de armenraad
- 4761-2 afschriften van verzonden stukken door de armenraad
- nader in te voegen stukken (o.a. ingekomen stukken 1911, 1913, 1914)

gedeelte 1915-1936 [15-36 plus nr]:

390 kabinetsarchief burgemeester

529 Verbod tot vertonen van de Potemkin-film

CMB-afdeling Vlissingen [CMB plus datum]).

stukken betreffende de gaarkeuken 1890

Gemeentelijk Werklozen Fonds.

Gereformeerde Kerk.

NCB-afdeling Vlissingen

Nederlands Hervormde Diakonie

Nederlands Hervormde Kerk

plakboeken Nolthenius, 1888-97

politiearchief brievenboek [pol. arch. bb.]

politiearchief processen-verbaal

politiearchief, dag- en nachtrapporten.

notulen commissie prinsessefeest 1890

Rooms-Katholieke Kerk

St Eloy afd. Vlissingen [St Eloy, datum]

De Vey Mestdagh.

Vereeniging Vincentius à Paulo [VàP]

openbare werken, gemeente Vlissingen.

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Amsterdam. [IISG]

Algemeene Werkgeversvereniging [AWV]

Vrijdenkersvereniging 'De Dageraad'

Vereeniging 'Gemeenschappelijk Grondbezit' [GGB]

F. v.d. Goes

G. Mannoury

Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders [LFvB]

Nationaal Arbeidssecretariaat [NAS]

F. Domela Nieuwenhuis [FDN]

RSP

SDAP

SDB

Steeds Voorwaarts

Tak

Troelstra

Vliegen

Wibaut

Koninklijke Maatschappij 'de Schelde'. [KMS]

Chronologisch geordende documentatiemappen [map plus jaartallen]

Personeelsarchief

II B 6 (inkomende correspondentie).

collectie vakbondspamfletten.

kennisgevingenboeken.

notulenboeken Arbeidersvertegenwoordiging [AV]

Openbare leeszaal en bibliotheek. Vlissingen.
archief

Rijksarchief Zeeland te Middelburg.

Archief Doopsgezinde Broederschap Vlissingen.

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie Amsterdam.

Archief Mig. M. no. 52 en no. 76.

Vrije Universiteit. Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800 heden). [DNP]

Dommissie

Kuyper

Van Schelven

Talma

Zeeuwse Bibliotheek.

collectie P.J. Meertens

Kranten, periodieken en periodieke uitgaven.

An-Archie.

Anarchist. Anarchistisch kommunistisch orgaan.

De Anarchist. Orgaan der Hollandsch sprekende Anarchisten.

De Arbeid. [A]

Archief. Vroegere en latere mededelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland uitgege-

ven
De Ba
delb
De Bo
Het B
[He
Bijdrag
Bijlage
Bulle
Het Co
De Co
Corres
De Da
L'Egal
Gronin
Hande
Hande
De He
Jaarbo
Jaarbo
boek
Jaarbo
De Jon
De Kle
Klok
Licht e
Licht e
stanc
Maçon
Medede
1917
Medede
denis
De Met
want
De Me
Meta
De Me
varie
De Met
[Chr.
De Met
ker S
De Met
Middelb
Morgen
Nederla
De Ned
De Op
[Opb
De Ops

- ven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. [Archief]
- De Baanbreker. Weekblad van de Sociaal-Demokratische Arbeiderspartij. Afdeling Middelburg. [ondertitel varieert] [B]
- De Bouwer, Orgaan van den Algemeenen Nederlandschen Bouwarbeidersbond [Bouwer]
- Het Bouwvak, Orgaan van de Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders in Nederland. [Het Bouwvak]
- Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden. [BMGN]
- Bijlagen tot de Handelingen der Staten-Generaal. Tweede Kamer. [Bijlagen jaargang]
- Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging. [BNA]
- Het Centrum. Dagblad voor Utrecht en Nederland. [Het Centrum]
- De Coöperatie. Volksblad. [Goes] [Coöperatie]
- Correspondentieblad van het Nationaal Arbeids-Secretariaat. [Cor.blad NAS]
- De Dageraad.
- L'Egalité, Organe Collectiviste Révolutionnaire. [Parijs] [Egalité]
- Groninger Weekblad. [GW]
- Handelingen van de gemeenteraad te Vlissingen. [Handelingen plus datum]
- Handelingen der Staten-Generaal. Tweede Kamer. [T.K. jaargang]
- De Heraut.
- Jaarboek van de Katholieke Sociale Actie in Nederland. [Jaarboek KSA plus jaartal]
- Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland. [Jaarboek arbeidersbeweging]
- Jaarboekje van het Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond. [Jaarboekje ANWV]
- De Jonge Gids.
- De Klok, Socialistisch Weekblad voor de districten Schoterland en Weststellingwerf. [De Klok]
- Licht en Waarheid. [L&W]
- Licht en Waarheid. Anarchistisch-Kommunistisch Weekblad, orgaan van de groep Zelfstandigheid.
- Maçonniek Weekblad, derde serie. [Maç W]
- Mededeelingen van het Normalisatiebureau voor arbeidszaken in de Metaalnijverheid, 1917-1928.
- Mededelingenblad van de Nederlandse Vereniging tot beoefening van de Sociale Geschiedenis. [Mededelingenblad]
- De Metaalarbeider. Orgaan van de Landelijke Federatie van metaalbewerkers en aanverwante vakken. [Metaalarbeider]
- De Metaalarbeider, Orgaan der Onafhankelijke Bedrijfsfederaties van Werkers in de Metaalindustrie [Metaalarb. NAS]
- De Metaalbewerker, Orgaan van den Metaalbewerkersbond in Nederland. [ondertitel varieert] [Metaalbewerker]
- De Metaalbewerker, Orgaan van den Christelijken Metaalbewerkersbond in Nederland. [Chr. Metaalbewerker]
- De Metaalbewerker. Orgaan van de R.K. Metaalbewerkersbond St. Eloy. [Metaalbewerker St Eloy]
- De Metselaar, Orgaan van den Nederlandschen Metselaarsbond. [De Metselaar]
- Middelburgsche Courant. [MC]
- Morgenrood.
- Nederland's Patriciaat. 1907.
- De Nederlandsche Staatscourant.
- De Opbouw, Orgaan van den Nederlandsche Christelijke Bouwarbeidersbond. [Opbouw]
- De Opstand, Officieel Orgaan van de Anti-Belastingvereniging. [De Opstand]

- Het Orgaan, Blad ter eenvoudige bespreking van maatschappelijke vraagstukken in verband met het Algemeen Stemrecht. [Orgaan]
- Orgaan der Landelijke Federatie van Timmerlieden. [Orgaan Tim]
- Patrimonium. Chr. sociaal weekblad voor Nederland Ned. werkliedenverbond 'Patrimonium'. [Patrimonium]
- De Proletarische Vrouw.
- Radicaal Weekblad. [RW]
- Recht door Zee. Weekblad voor iedereen. [Antwerpen] [RdZ]
- Recht voor Allen. [RvA]
- Recht voor Allen [Deventer] [RvA II]
- Recht voor Allen. Weekblad van de Socialistische Partij in Nederland. [RvA III]
- De Schelde. Orgaan van en voor het personeel van de N.V. Koninklijke Maatschappij 'De Schelde' te Vlissingen. [De Schelde]
- De Schilder, Orgaan van den Nederlandschen Schildersgezellenbond. [Schilder]
- De Schildersgezel. Orgaan der Centrale Organisatie van Schildersgezellen te Amsterdam. [Schildersgezel]
- De Sociaal-Democraat.
- Sociologische Gids, Maandblad voor sociologie en sociaal onderzoek. [Sociologische Gids]
- De Strijd, Orgaan der beweging voor Algemeen Stemrecht. [De Strijd AS]
- De Syndicalist, Weekblad van het Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond [verdere titel varieert]. [S]
- De Timmerman. Orgaan van den Nederlandschen Timmerliedenbond. [Timmerman]
- De Toekomst. Socialistisch Weekblad voor Zeeland en Westelijk Brabant. [ondertitel varieert] [T]
- De Tribune. Soc. Dem. Weekblad. Orgaan van de Soc. Dem. Partij [Tribune]
- Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis. [TvSG]
- Verslag der gemeente Middelburg. [gemeenteverslag Middelburg]
- Verslag der gemeente Vlissingen, 1865-1929. [gemeenteverslag]
- Verslagen kamer van koophandel. [verslag kvk]
- Vlissingsche Courant. [VC]
- De Volksbanier. Orgaan voor de leden van den Ned. R.K. Volksbond. [Volksbanier]
- Volksblad voor het Zuiden des Lands.
- Het Volksdagblad. [V]
- De Volksstem. Blad ter eenvoudige bespreking van maatschappelijke en staatkundige onderwerpen. [De Volksstem]
- De Volkstribuun. [verschillende ondertitels] [Maastricht]
- De Volkswil. Socialistisch Weekblad. Uitgegeven door het Centraal Comité der Gentse Werklievenverenigingen. [Volkswil]
- Voorwaarts. Socialistisch Weekblad voor Gelderland. [Voorwaarts]
- De Vrijdenker. Atheïstisch weekblad van de Vrijdenkers-Vereeniging 'De Dageraad'. [ondertitel varieert] [Vrijdenker]
- Vrije Arbeid. Orgaan ter bevordering van Productieve Associatie en Coöperatie. Uitgave van de Vereeniging]Gemeenschappelijk Grondbezit] [Vrije Arbeid]
- De Vrije Communist. Orgaan der Landelijke Federatie van Vrijheidlievende Communisten. [De Vrije Communist]
- De Vrije Socialist. [VS]
- De Werker. Orgaan der Vlaamsche Socialistische Arbeiderspartij. [De Werker]
- De Werkmansbode.
- De Werkmansvriend. Nieuws- en advertentieblad voor 't volk. [De Werkmansvriend]
- Zeeuwsch Jaarboekje en Middelburgsche Naamwijzer 1867. [Zeeuwsch Jaarboekje]

Zeeuws Tijds
Zuiderkerkbo
and, Noor

Interviews

W.A. Adams
Jo v.d. Berg, (c
H. v.d. Broek
Mevr. Burger
De heer en m
Interview 1 e
14/12/79 e
De heer en m
C.L. Koster,
J. de Lange, (c
J. Lanser te V
C. Mulder, (b
G.A. van Oo
D. Romijn, (b
A. Rorije, (p
C.A. v.d. Ve
14/11/80

Boeken en ar

1875-1915 O
pij 'Zeelan
dier Maats
H.P. van den
H.P. ABRAH
W.H.M. AL
Twentse K
Bert ALTEN
Heerma v
Bert ALTEN
te vlissing
Bert ALTEN
1882 1914
tigheid]
Bert ALTEN
Bert ALTEN
ge socialis
Bert ALTEN
Moeite, U
Bert ALTEN
Nederlan
Bert ALTEN
democrat
1943). (19
Ronald AM
Nineteent

Zeeuws Tijdschrift. [ZT]

Zuiderkerkbode. Weekblad gewijd aan de belangen der Gereformeerde Kerken in Zeeland, Noord-Brabant en Limburg. [ZK Bode]

Interviews

W.A. Adamse, (zetter 'De Toekomst') Middelburg 7/6/84

Jo v.d. Berg, (syndicalist, bankwerker) Vlissingen 28/8/84

H. v.d. Broek, (koperslager) Amsterdam 20/11/84

Mevr. Burger-Lansen, Apeldoorn.

De heer en mevrouw M.G. de Hondt, (schilder KMS) Vlissingen 24/4/84

Interview 1 en 2, (oude SDAP-er, spoorwegman die anoniem wenste te blijven) Domburg 14/12/79 en 26/4/84

De heer en mevrouw W. Kastelijn, (ketelmaker KMS) Souburg 21/5/85

C.L. Koster, (bankwerkersleerling KMS) Middelburg 3/11/83

J. de Lange, (zoon Jac. L.A. de Lange) Middelburg 13/10/83

J. Lansen te Wassenaar.

C. Mulder, (bankwerker) Vlissingen 21/2/84

G.A. van Oorschot, (zoon L.P. van Oorschot) Amsterdam 16/12/83

D. Romijn, (bouwwakker, timmerman KMS) Vlissingen 25/4 en 13/11/80

A. Rorije, (postbeambte, SDAP-raadslid, wethouder) Vlissingen 25/4/80

C.A. v.d. Velde, (bankwerkersleerling KMS, bestuurder 'Goed Wonen') Vlissingen, 14/11/80

Boeken en artikelen

1875-1915 Ontstaan, Strijd om het bestaan, Ontwikkeling van de Stoomvaart-Maatschappij 'Zeeland', Koninklijke Postvaart, beschreven door het College van Commissarissen dier Maatschappij. (1915) [Gedenkschrift SMZ]

H.P. van den AARDWEG c.s., 1902-1952. Een halve eeuw]Droogdok]. [RDM]

H.P. ABRAHAMS, De Pers in Zeeland 1758 - 1900. (1910) [Pers]

W.H.M. ALBERTS c.s., Marges van de vakbeweging. Een analyse aan de hand van de Twentse Katoenstakingen in 1923-1924 en 1931-1932. (1982) [Marges]

Bert ALTENA, 'Workers' Movement and Culture at Flushing, 1875-1928. A Cycle?' in: Heerma van Voss/Van Holthoon, 83-97. [Cycle]

Bert ALTENA, 'Een doorbraak naar nieuwe verhoudingen: de metselaarsstaking van 1899 te vlissingen.' in: ZT, 34 (1984) [Doorbraak]

Bert ALTENA, 'Gerechtigheid verhoogt een volk. Over Patrimonium op Walcheren, 1882 1914.' in: Walacria, gebundelde documentaires uit een streek, II, (1989) [Gerechtigheid]

Bert ALTENA, 'De Anarchist' in: *Nieuw Zeeland*, 2 (1985) nr. 7 en 8 [Poerstamper]

Bert ALTENA, 'Tussen traditie en toekomst. Over bijbelkennis en bijbelgebruik bij vroege socialisten, met name in Zeeland.' in: *BNA* 18 (1988), 54-66. [traditie]

Bert ALTENA, 'Een zaaier ging uit. Over Multatuli's volgelingen in Zeeland' in: *Mooie Moeite, Uitblad voor Zeeland*, februari 1987, 18-22. [Zaaier]

Bert ALTENA en Dirk van der Veen, 'Een onbekende enquête naar broodconsumptie in Nederland in 1890' in: *TvSG*, 12 (1986), 135-153. [Altena/v.d. Veen]

Bert ALTENA/Homme Wedman (inl. en annotatie), Tussen Anarchisme en Sociaal-democratie. 'Het Revolutionaire Kommunisme' van Christiaan Cornelissen (1864 1943). (1985) [Altena/Wedman]

Ronald AMINZADE, Class, Politics and Early Industrial Capitalism. A Study of Mid-Nineteenth-Century Toulouse, France. (1981) [Toulouse]

- ANARCHICI e Anarchia nel mondo contemporaneo. Atti del Convegno promosso dalla Fondazione Luigi Einaudi. (1971) [Anarchici]
- Haakon With ANDERSEN, 'Technological Change and its impact on wage-systems in the Norwegian Shipbuilding Industry. 1950-1960.' in: Kuuse/Slaven, Development Problems, 137-50 [Change]
- ARBEIDSVERHOUDINGEN in Nederland. Rapport eener enquête gehouden door de sociaal-democratische studie-club. [juli 1905] [Arbeidsverhoudingen]
- Dik van ARKEL, 'De groei van het anti-Joodse stereotype. Een poging tot een hypothetisch-deductieve werkwijze in historisch onderzoek.' in: *TvSG* 10/33 (febr. 1984), 34-70. [stereotype]
- AVANTI, Een Terugblik. Proeve eener Geschiedenis der Gentsche Arbeidersbeweging gedurende de XIXe eeuw. (1908) [Terugblik]
- Samuel L. BAILEY, Labor, Nationalism and Politics in Argentina. (1967) [Argentina]
- Manja BAKKER, 'Domela Nieuwenhuis en de grote frustratie. Aanarchisten tussen de smalle marges van het parlementarisme en de botte bijl van de revolutionaire voorhoede' in: Bert Altena (red.), Omtrent Domela Nieuwenhuis. Drie studies over zijn actualiteit. (1987) [Nieuwenhuis]
- W. BAKKER c.s. (red.), De Doleantie van 1886 en haar geschiedenis. (1986) [Doleantie]
- Samuel H. BARON, 'Plekhanov in war and revolution, 1914-17' in: *International Review of Social History*, XXVI (1981), 325-76. [Plekhanov]
- BATTUS, bespreking Algemene Nederlandse Spraakkunst in: *NRC/Handelsblad*, Cultureel Supplement, 30/11/84.
- Frans BECKER/Johan Frieswijk, Bedrijven in eigen beheer. Kolonies en produktieve associaties in Nederland tussen 1901 en 1958. (1976) [Becker/Frieswijk]
- Gustav BECKER, 'Der Kampf auf den deutschen Seeschiffswerften' in: *Die Neue Zeit*, Bd 28 (1909), 751-754 en Bd 29 (1910), 84-90 en 195-204 [Kampf]
- H.B. Wiardi BECKMAN, Het Syndicalisme in Frankrijk. (1931) [Syndicalisme]
- W.S.S. van BENTHEM Jutting, 'Lotgevallen van het natuurkundig gezelschap te Middelburg in de 19e en 20e eeuw.' in: *Archief*, 1972-3, 15-43. [Lotgevallen]
- C.H.W. van den BERG, 'De ontstaansgeschiedenis van de Doleantie te Amsterdam.' in: Bakker, Doleantie, 76-106. [ontstaansgeschiedenis]
- C. BEVAART, 'Zag ieder onzer er Gods zegen maar in'. De ontwikkeling van een gereformeerd bolwerk in 's Heerenland (1887-1937).' in: Blom, Broeders, 143-79, [Gods zegen]
- Rolf R. BIGLER, Der libertäre Sozialismus in der Westschweiz. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte und Deutung des Anarchismus. (1963) [Sozialismus]
- Hans BINNEVELD, De Rotterdamse metaalstaking van 1965. (1977) [metaalstaking]
- BIOGRAFISCH Woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland. (meerdere delen, 1986 e.v.)
- Robin BLACKBURN, 'Marxism: Theory of Proletarian Revolution' in: *New Left Review* 97 (mei-juni 1976), 3-35. [Marxism]
- Peter BLANCHARD, The Origins of the Peruvian Labor Movement, 1883-1919 (1982) [Peru]
- Robert BLAUNER, Alienation and Freedom. The Factory Worker and His Industry. (1967) [Alienation]
- E.S.A. BLOEMEN, Scientific Management in Nederland, 1900-1930. (1988) [Management]
- J.C.H. BLOM en C.J. Misser (red.), 'Broeders sluit u aan'. Aspecten van verzuiling in zeven Hollandse gemeenten. (1985) [Broeders]
- Friedhelm BOLL, Massenbewegungen in Niedersachsen 1906 - 1920. Eine sozialgeschichtliche Untersuchung zu den unterschiedlichen Entwicklungstypen Braunschweig

und Har
BOL'SJAJ
J.W. BON
J.A. BORN
in: A.C.
State sin
G.W.B. BO
G.W.B. BO
listische
Tom BOT
te, 74-95
P.J. BOUM
P.J. BOUM
L.W. de BE
Gerald BR
ground
E.A.B.J. te
242. [Po
R.W.J. den
van 11 e
R. BROW
ding wo
Uwe BRÜ
1917-19
I.J. BRUC
(1967) [
M.P. de BE
le staten
P.A. BRUI
Geert BRU
Edvard BU
Länderr
smus un
Volkert BU
1923-19
J.W.F. Wer
sche Sch
[1934] [
Jan Erik B
1914-19
Marten BU
de neder
81. [Sch
Marten BU
kingen
[Wetens
B. BYMH
[Geschi
Mies CAM
arbeider
weg]

- und Hannover. (1981) [Massenbewegungen]
- BOL'SJAJA sovjetskaja ensiklopedija, tweede uitgave deel 2
- J.W. BONEBAKKER, De Scheepsbouwnijverheid in Nederland. (1936) [Scheepsbouw]
- J.A. BORNEWASSER, 'The Authority of the Dutch State over the Churches, 1795-1853' in: A.C. Duke and C.A. Tamse (eds), *Britain and the Netherlands, VII, Church and State since the Reformation*. (1981), 154-76 [Authority]
- G.W.B. BORRIE, Pieter Lodewijk Tak (1848-1907). Journalist en politicus. (1973) [Tak]
- G.W.B. BORRIE, F.M. Wibaut. Mens en Magistraat. Ontstaan en ontwikkeling der socialistische gemeentepolitiek. (1968) [Wibaut]
- Tom BOTTOMORE, 'Klassenbewusstsein und Sozialbewusstsein' in: Mészáros, *Aspekte*, 74-95. [Klassenbewusstsein]
- P.J. BOUMAN, Geschiedenis van den Zeeuwschen Landbouw. (1946) [Landbouw]
- P.J. BOUMAN, Gedenkboek Wilton-Fijenoord. (1954) [Wilton]
- L.W. de BREE, 'De staking bij De Schelde 1928' in: *ZT* 22/2 (1972), 77-88 [staking]
- Gerald BRENAN, *The Spanish Labyrinth. An account of the Social and Political Background of the Civil War*. (1943) [Labyrinth]
- E.A.B.J. ten BRINK, 'Koninklijke Nederlandsche Postvaart' in: *Honderd Jaar SMZ*, 199-242. [Postvaart]
- R.W.J. den BROEDER, N. Out en C.H.J. Peters, *Wonen in Vlissingen (de ontwikkeling van 11 eeuwen Vlissings woonhuis)*. (1983) [Wonen]
- R. BROWN/P. BRANNEN, 'Social Relations and social perspectives amongst shipbuilding workers' in: *Sociology* 4 (1970), 71-84 en 197-211 [Relations]
- Uwe BRÜGMANN, *Die russischen Gewerkschaften in Revolution und Bürgerkrieg 1917-1919*. (1972) [Gewerkschaften]
- I.J. BRÜGMANS, *De Arbeidende Klasse in Nederland in de 19e Eeuw (1813-1870)*. (1967) [Arbeidende Klasse]
- M.P. de BRUIN (red.), 'Bladen uit het levensboek van A. Hollestelle, lid van de provinciale staten van Zeeland' in: *Archief* (1962), 47-94. [Hollestelle]
- P.A. BRUINSMA, *Een dag khalif*. (1902) [Khalif]
- Geert BRUINTJES, *Socialisme in Groningen 1881 - 1894*. (1981) [Groningen]
- Edvard BULL, 'Die Entwicklung der Arbeiterbewegung in den drei skandinavischen Ländern, 1914-1920' in: Carl Grünberg (Hrsg.), *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung* X (1922), 329-61. [Entwicklung]
- Volkert BULTSMA, Evert van der Tuin, *Het Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond, 1923-1940*. (1980) [Bultsma/v.d.Tuin]
- J.W.F. Werumeus BUNING, *Veertig Jaar N.S.M. Gedenkboek van de N.V. Nederlandse Scheepsbouw-Maatschappij Amsterdam 25 Augustus 1894 25 Augustus 1934*. [1934] [NSM]
- Jan Erik BURGER, *Linkse frontvorming. Samenwerking van revolutionaire socialisten 1914-1918*. (1983) [Frontvorming]
- Marten BUSCHMAN, 'De scheurcirkulaire. Diskussies over strategie en richting binnen de nederlandse vakbeweging (1901 - 1905)' in: *jaarboek arbeidersbeweging* (1979), 145-81. [Scheurcirkulaire]
- Marten BUSCHMAN, *Tussen wetenschap en sociaaldemocratie, enkele kritische opmerkingen over de geschiedschrijving ten aanzien van de vakbeweging rond 1900*. (1983) [Wetenschap]
- B. BYMHOLT, *Geschiedenis der Arbeidersbeweging in Nederland, 1976* (reprint) [Geschiedenis]
- Mies CAMPFENS c.s. (red.), *Op een beteren weg. Schetsen uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging aangeboden aan mevrouw dr. J.M. Welcker*. (1985) [Op beteren weg]

- CBS, 1899 – 1959. Zestig jaren statistiek in tijdreeksen. (1959) [Zestig jaren]
- J. CHARITÉ, De Sociaal-Democratische Bond als Orde- en Gezagsprobleem voor de Overheid. (1880-1888). (1972) [Gezagsprobleem]
- Alexander COHEN, In Opstand. (1976) [In Opstand]
- H.F. COHEN, Om de vernieuwing van het socialisme. De politieke oriëntatie van de Nederlandse sociaaldemocratie. (1974) [Vernieuwing]
- S.W. COLTOF, Verzamelde Opstellen. [1932]
- CONGRES anarchiste tenu à Amsterdam. Août 1907. Compte-rendu analytique des séances et résumé des rapports sur l'état du mouvement dans le monde entier. [1908] [Congrès Amsterdam]
- Benjamin CORIAT, De werkplaats en de stopwatch. Over taylorisme, fordisme en massa-productie. (1980) [werkplaats]
- Christiaan CORNELISSEN: 'Directe Actie' (Zelf Doen). De tactiek van vakverenigingen en revolutionaire groepen (1904). [Directe Actie]
- [Christiaan CORNELISSEN,] Verzameling van Internationale Brieven voor het Volksdagblad geschreven door Christiaan Cornelissen. (z.j.) [Internationale brieven]
- Christiaan CORNELISSEN, Op weg naar een nieuwe maatschappij. Beginselen en tactiek van den klassenstrijd. (1902) [Op weg]
- Christiaan CORNELISSEN, Strijd, Lief en Leed in de Oude Socialistische Beweging en de Vakorganisatie. Persoonlijke Herinneringen. [1936] (manuscript in bezit van Arthur Lehning) [Strijd]
- Charles de COSTER, Zeeland door de bril van 1873. (z.d.) [Zeeland]
- C. CROLL, Ter Toelichting van mijn uittreden uit de Sociaal- Democratische Partij. (Een vraag van staatsrecht mede). (1890) [Toelichting]
- Harold CRUSE, The Crisis of the Negro Intellectual. (1969) [Crisis]
- H. DAALDER, Leiding en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek. (1964) [Leiding]
- H. DAALDER, 'On the Origins of the consociational democracy model' in: *Acta Politica* XIX (1984) 97-117. [Origins]
- H. DAALDER, 'Politologen, sociologen, historici en verzuiling.' in: *BMGN* 100 (1985), 52-64 [Politologen]
- H. DAALDER, 'Politiek in Nederlands kader' in: H. Daalder c.s., *Mensen en Machten*. (1965), 99-123. [Politiek]
- Frank DEPPE, Das Bewusstsein der Arbeiter. Studien zur politischen Soziologie des Arbeiterbewusstseins. (1971) [Bewusstsein]
- Peter DESHAZO, Urban Workers and Labor Unions in Chile, 1902-1927. (1983) [Workers]
- A. Th. van DEURSEN, Het kopergeld van de Gouden Eeuw. Deel I: het dagelijks brood. (1978) [Kopergeld]
- J.M. DIRKZWAGER, 'Om het bestaansrecht. Over de levensvatbaarheid van de Koninklijke Maatschappij 'De Schelde' in de beginjaren van haar bestaan.' in: *ZT* 25/1 (1975), 1-9. [bestaansrecht]
- J.M. DIRKZWAGER, Dr. B.J. Tideman, 1834-1883. Grondlegger van de moderne scheepsbouw in Nederland. (1970) [Tideman]
- C.P.I. DOMMISSE, 'Het ontstaan en de Toekomst van Patrimonium', manuscript [28/2/96] in: DNP archief Dommisse 37C. [ontstaan]
- Bas van DONGEN, 'De SDAP en de conferentie van Zimmerwald' in: Campfens c.s., *Op een beteren weg*, 193-204. [Zimmerwald]
- J.A.A. van DOORN, 'Verzuiling: een eigentijds systeem van sociale controle.' in: *Sociologische Gids*, III (1956), 41-9 [Verzuiling]
- Jacques DROZ (red.), *Histoire Générale du Socialisme*, II. (1974) [Histoire II]
- M. DUBOFSKY, *We Shall Be All. A History of the Industrial Workers of the World*.

- (1969) [We Shall Be All]
- P. DULLAART, Op onze weg zijn rozen schaars gespreid. De Arnhemse anarchist 1894-1903. (1982) [Rozen]
- H.W. von der DUNK, 'Nederland ten tijde van de eerste wereldoorlog.' in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 14 (1979), 40-53. [Nederland]
- [an.], 'De Socialistische Harmonie Vooruitzicht EEKLO. (1924 - 1938)' in: *'Ons Meetjesland', Tijdschrift voor Heemschut, Volkskunde en Geschiedenis*, 18/2 (nr. 198), 84-105. [Eeklo]
- Brigitte EMIG, Die Veredelung des Arbeiters. Sozialdemokratie als Kulturbewegung. (1980) [Veredelung]
- A. van EMMENES, Onafhankelijke en 'moderne' vakorganisatie. (1905) [vakorganisatie]
- Jacq. ENGELS, Zestig jaar socialistische beweging. (1975) [Zestig jaar]
- Hans Magnus ENZENSBERGER (Hrsg.), Gespräche mit Marx und Engels, (1981²) [Gespräche]
- Hans Magnus ENZENSBERGER, Der kurze Sommer der Anarchie. Buenaventura Dur-rutis Leben und Tod. (1981²) [Sommer]
- Lynda Ann EWEN, Corporate Power and Urban Crisis in Detroit. (1978). [Detroit]
- Rapport betreffende de EXPLOITATIE van werf en haven te Vlissingen. (1912) [Expl. haven/werf]
- E.L. FANO, 'Het Lommerdbriefje. Herinnering van een oude Vlissingen.' in: *ZT* 13 (1963), 78-9. [Lommerdbriefje]
- H. FEIDEL-MERTZ, Zur Ideologie der Arbeiterbildung. (1972²) [Ideologie]
- N.M. FERINGA, Gedenkboek betreffende het Volkspetitionnement. [1878] [Volkspetitionnement]
- C.A. de FEIJTER, Industrial policy and shipbuilding. Changing economic structures in the Low Countries. 1600-1980. (1982) [Policy]
- Philip S. FONER, American Socialism and Black Americans from the Age of Jackson to World War II. (1977) [American Socialism]
- W.F. de Gaay FORTMAN, Architectonische critiek. Fragmenten uit de sociaal-politieke geschriften van Dr. A. Kuyper. (1956) [critiek]
- J.J.M. FRANSSEN, De Bossche arbeider in zijn werk- en leefmilieu in de tweede helft van de negentiende eeuw. (1976) [Bossche arbeider]
- J. FRIESWIJK c.s. (red.), Ferdinand Domela Nieuwenhuis. De Apostel van de Friese Arbeiders. (1988) [Nieuwenhuis]
- Johan FRIESWIJK, 'Rüters spoorwegstakingen nabeschouwd. Kanttekeningen en vraagtekens.' in: *jaarboek arbeidersbeweging* 1979, 287-325. [Rüter]
- Duncan GALLIE, In search of the new working class. Automation and social integration within the capitalist enterprise. (1978) [Search]
- Dick GEARY, European Labour Protest 1848 1939. (1981) [Protest]
- GEDENKBOEKJE Bouwvak (1919)
- 1918-'55. Jaren van principiële strijd. GESCHIEDENIS van de Centrale Bond. (1955) [Geschiedenis Centrale Bond]
- Jacques GIELE, 'Willem Ansing en de oprichting van de Sociaal-democratische vereniging in 1878', in: *jaarboek arbeidersbeweging*, 1976, 180-212. [Ansing]
- Jacques GIELE, 'Arbeidersbestaan. Levenshouding en maatschappijbeeld van de arbeidende klasse in Nederland in het midden van de negentiende eeuw.' in: *jaarboek arbeidersbeweging* 1976, 21-92. [Arbeidersbestaan]
- Jacques J. GIELE, De Eerste Internationale in Nederland. een onderzoek naar het ontstaan van de nederlandse arbeidersbeweging van 1868 tot 1876. (1973) [Internationale]
- Jacques GIELE, 'Socialisme en vakbeweging. De opkomst van socialistische vakorganisaties in Nederland (1878-1890).' in: *jaarboek arbeidersbeweging* 1978, 27-83. [vakbewe-]

- ging]
- Jacques GIELE en Geert Jan van OENEN, 'De sociale structuur van de Nederlandse samenleving rond 1850' in: *Mededelingenblad*, 45 (1974), 2-33. [Giele/v. Oenen]
- J. GIESEN, *Nieuwe Geschiedenis. Het antimilitarisme van de daad in Nederland*. (1923) [Geschiedenis]
- Walter GRAB, *Radikale Lebensläufe*. (1980) [Lebensläufe]
- Robert GRAY, *The Aristocracy of Labour in Nineteenth-Century Britain, c. 1850-1900*. (1981) [Aristocracy]
- Robert GRAY, 'The deconstructing of the English working class' in: *Social History* 11/3 (1986), 363-73. [deconstructing]
- Helga GREBING, *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Ein Ueberblick*. (1970²) [Geschichte]
- R. HAGOORT, *Het Beginsel Behouden. Gedenkboek van het Nederlandsch Werkliedenverbond Patrimonium over de jaren 1891-1927*. (1934) [Beginsel]
- R. HAGOORT, *Patrimonium (Vaderlijk Erfdeel). Gedenkboek bij het gouden jubileum*. (1927) [Patrimonium]
- Richard F. HAMILTON, *Affluence and the French Worker in the Fourth Republic*. (1967) [Affluence]
- Tamara HAREVEN, *Family Time and Industrial Time. The Relationship between the family and work in a New England industrial town*. (1982) [Family Time]
- Ger HARMSSEN, *Rondom Daan Goulooze. Uit het leven van kommunisten*. (1980²) [Goulooze]
- Ger HARMSSEN, *Hamer of Aambeeld. Een en ander uit de geschiedenis van de amsterdamse arbeidersbeweging ter gelegenheid van het negentig-jarig bestaan van de Industriëbond NVV, afdeling Amsterdam*. (1979) [Hamer]
- Ger HARMSSEN, *Nederlands kommunisme. Gebundelde opstellen*. (1982) [Nederlands kommunisme]
- Ger HARMSSEN, 'Kommunistiese vakbewegingspolitiek tussen de wereldoorlogen.' in: *Harmsen, Nederlands kommunisme*, 91-137 [vakbewegingspolitiek]
- Ger HARMSSEN, 'De Wijnkoop-partij 1926-30. Voorspel, ontstaan en verloop van het schisma in het nederlandse kommunisme; de geschiedenis van de CPH-CC.' in: *Harmsen, Nederlands kommunisme*, 67-90. [Wijnkoop-partij]
- G. HARMSSEN en A.F. Harmsen-Wiersma, 'Voorlopige pseudoniemenlijst' in: *Mededelingenblad* 30 (november 1966), 14-38 en 33 (december 1967), 38-47. [voorlopige pseudoniemenlijst]
- Ger HARMSSEN/Luchien Karsten, 'De 'eerste mei' als strijd- en feestdag in de nederlandse arbeidersbeweging.' *BNA*, 7 (1985) [Harmsen/Karsten]
- Ger HARMSSEN, Jos Perry en Floor van Gelder, *Mensenwerk. Industriële vakbonden op weg naar eenheid*. (1980) [Mensenwerk]
- Ger HARMSSEN/Bob Reinalda, *Voor de bevrijding van de arbeid. Beknopte geschiedenis van de nederlandse vakbeweging*. (1975) [Harmsen/Reinalda]
- [Ad. HARNACK,] *De evangelisch-sociale roeping in het licht der kerkgeschiedenis. Voordracht van Prof. Dr. Ad. Harnack. Vertaald door A.S. Talma A.W.Lzn*. (1894) [roeping]
- John M. HART, *Anarchism & the Mexican Working Class, 1860-1931*. (1978) [Anarchism]
- P.D. 't HART, 'Brieven van J. Th. Potharst aan de 'Maatschappij tot Nut van 't Algemeen' in 1874. In: *TvSG* 21, 1981, 72-86. [Potharst]
- F. van HEEK, *Klassen- en standenstructuur als sociologische begrippen. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden op 26 November 1948*. (1948) [structuur]

Lex HEE
staan].
tie, R.U.
Lex HEE
on of th
Lex HEE
(1988) [
John HEE
land 18
Dirk HEE
von So
ücksich
J. HENDI
klaring
cipatie]
Greet HE
internat
Daan van
vak in I
Vakbon
woord]
E.J. HOB
E.J. HOB
ud.' in:
[arbejde
E.J. HOB
E.J. HOB
[Klassen
E.J. HOB
19th and
Piet HOE
1885-19
Piet HOE
[Oldam
Henriëtte
[Kapita
Bob HOL
HONDER
[J.A. de H
Biblioth
J.A. de HO
van het l
P. v. HOR
het onts
[Van Ho
[G. v.d. H
Metaalbe
J. HOVIN
J. HOVIN
Ernst HUE
van het N

- Lex HEERMA van Voss, J....of zooveel meer als krachtens de Arbeidswet wordt toegestaan]. de gevolgen van de Arbeidswet 1919 voor de scheepsbouw (1920-1929). (scriptie, R.U.U. 1982) [Arbeidswet]
- Lex HEERMA van Voss, 'The Use of Leisure Time by Male Workers after the Introduction of the Eight Hour Day' in: Heerma van Voss/Van Holthoon, 173-91 [Leisure Time]
- Lex HEERMA van Voss/Frits van Holthoon (eds.), *Working Class and Popular Culture*. (1988) [Heerma van Voss/Van Holthoon]
- John HELSLOOT, 'Door bloemen tot beschaving. Floralia-tentoonstellingen in Nederland 1871 ca. 1900' in: *Volkskundig Bulletin* 14/2 (1988), 133-58. [Bloemen]
- Dirk HEMJE-OLTMANN, *Materielle Bedingungen der Entwicklung des Verhältnisses von Sozialreform und Revolution in Deutschland (1890-1924) unter besonderer Berücksichtigung der Bremer Werftarbeiterbewegung*. (1983) [Bedingungen]
- J. HENDRIKS, *De emancipatie van de gereformeerden. Sociologische bijdrage tot de verklaring van enige kenmerken van het huidige gereformeerde volksdeel*. (1971). [Emancipatie]
- Greet HEIJMANS/Annelies Koster, *De IAMV van 1904 tot 1921 - geschiedenis van de internationale anti-militaristische vereniging*. (1984) [Heijmans/Koster]
- Daan van HILLE, 'Het antwoord is aan uzelf'. De uitsluiting in het Amsterdamse bouwvak in 1931. in: Werkgroep Amsterdamse arbeidersbeweging, *Werken Rondom het IJ. Vakbondsstrijd in vijf Amsterdamse bedrijfstakken, 1870-1940*. (1981), 115-41 [antwoord]
- E.J. HOBSBAWM, *The Age of Capital. 1848-1875*. (1975) [Age]
- E.J. HOBSBAWM, 'I enhver arbejder er den en syndikalist, der forsøger at kæmpe sig ud.' in: Birte Broch c.s. (red.), *Årbog for arbejderbevægelsens historie*. (1979), 207-14 [arbejder]
- E.J. HOBSBAWM, *Bandits*. (1981⁷) [Bandits]
- E.J. HOBSBAWM, 'Klassenbewusstsein in der Geschichte' in: Mészáros, *Aspekte*, 13-38. [Klassenbewusstsein]
- E.J. HOBSBAWM, *Primitive Rebels. Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*. (1978) [Rebels]
- Piet HOEKMAN c.s. (red.), *Een Eeuw Socialisme en Arbeidersbeweging in Groningen. 1885-1985*. (1986) [Groningen]
- Piet HOEKMAN, *Socialisme en arbeidersbeweging in het Oldambt, 1881-1894*. (1985) [Oldambt]
- Henriëtte Roland HOLST-Van der Schalk, *Kapitaal en Arbeid in Nederland*. (1937⁴) [Kapitaal en Arbeid]
- Bob HOLTON, *British Syndicalism 1900-1914*. (1976) [Syndicalism]
- HONDERDJARIG bestaan van de firma John P. Best & Co., 1865-1965. (1965).
- [J.A. de HONDT], *Catalogus van den Uitleenbibliotheek der Openbare Leeszaal en Bibliotheek te Vlissingen*. [1923] [Catalogus]
- J.A. de HONDT, *De stelling van de vrijdenkersvereniging 'De Dageraad' ten opzichte van het lager onderwijs*. (1923) [stelling]
- P. v. HORSSSEN en D. Rietveld, 'De Sociaal Democratische Bond. Een onderzoek naar het ontstaan van haar afdelingen en haar sociale structuur', in: *TvSG*, 1/1 (mei 1975) [Van Horssen en Rietveld I]
- [G. v.d. HOUVEN], *Een Halve Eeuw. Gedenkboek van de Algemeene Nederlandse Metaalbewerkerbond, 1889-1936*. (1936) [Halve Eeuw]
- J. HOVING, *Levensherinneringen van een vrijdenker. Jeugd*. (1934) [Jeugd]
- J. HOVING, *Levensherinneringen van een vrijdenker. Allerlei lui*. (1938) [Allerlei Lui]
- Ernst HUETING, Frits de Jong Edz., Rob Neij, *Naar groter eenheid. De geschiedenis van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen 1906-1981*. (1983) [Eenheid]

- Ernst HUETING, Frits de Jong Edz. en Rob Ney, Troelstra en het model van de nieuwe staat. (1980) [nieuwe staat]
- P.C. JANSEN, bespreking in: *TvSG* 8 (mei 1977), 225-9. [bespreking]
- James JOLL, 'Anarchism between Communism and Individualism' in: *Anarchici*, 269-85. [Anarchism]
- Gareth Stedman JONES, 'Rethinking Chartism' in: id., *Languages of class. Studies in English working class history, 1832-1982*. (1983), 90-179. [Chartism]
- Gareth Stedman JONES, 'Utopian Socialism Reconsidered' in: Raphael Samuel (ed.), *People's History and Socialist Theory*. (1981) [Socialism]
- Albert de JONG, *Beknopte Geschiedenis van het F. Domela Nieuwenhuisfonds*. 1914 1966. (typoscript, [1966?]) [FDN-Fonds]
- Fr. de JONG Edz., *Om de plaats van de arbeid. Een geschiedkundig overzicht van ontstaan en ontwikkeling van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen*. (1956) [Plaats]
- Fr. de JONG Edz., J. Saks. *Literator en marxist. Een politieke biografie*. (1977, reprint) [Saks]
- Rudolf de JONG, 'De algemene werkstaking na 1903' in: *Campfens, Op een beteren weg*, 92-108. [Werkstaking]
- J.A. de JONGE, *De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914*. (1976 reprint) [Industrialisatie]
- Jacques JULLIARD, Fernand Pelloutier et les origines du syndicalisme d' action directe. (1985) [Pelloutier]
- [F.A. de KAART], 'De Kaart in kaart'. *Genealogie van de familie De Kaart 1736 1987*. (1987) [De Kaart]
- F. KAMSTRA, *De Sosejalen komen*. (1904, reprint 1975)
- Jean-Noël KAPFERER, *Rumeurs. Le plus vieux média du monde*. (1987) [Rumeurs]
- K. KAUTSKY, *Het Erfurter Program* (1901) [Program]
- Erich A. KAUTZ, *Der Hafen von Vlissingen. Seine Stellung und Entwicklungsaussichten im internationalen Verkehr*. (1933) [Hafen]
- Horst KERN, Michael Schumann: *Industriearbeit und Arbeiterbewusstsein. Eine empirische Untersuchung über den Einfluss der aktuellen technischen Entwicklung auf die industrielle Arbeit und das Arbeiterbewusstsein*. (1974) [Kern/Schumann]
- Id. *Studienausgabe*. (1977)
- Clark KERR and Abraham Siegel, 'The Interindustrial Propensity to Strike An International Comparison.' in: Arthur Kornhauser, Robert Dubin, Arthur Ross (eds), *Industrial Conflict*. (1954), 189-212. [Kerr/Siegel]
- H.J. KEUNING, *Het Nederlandse volk in zijn woongebied. Hoofdlijnen van een economische en sociale geografie van Nederland*. (1970) [Woongebied]
- P.W. KLEIN en J.R. Bruijn (red.), *Honderd Jaar Engelandvaart. Stoomvaart Maatschappij Zeeland, Koninklijke Nederlandsche Postvaart N.V. 1875-1975*. (1975) [Honderd Jaar SMZ]
- Hans KNIPPENBERG en Ben de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800*. (1988) [Eenwording]
- Ad KNOTTER, 'De Amsterdamse bouwnijverheid in de 19e eeuw tot ca. 1870. Loonstarheid en trekarbeid op een dubbele arbeidsmarkt', in: *TvSG* 34 (mei, 1984), 123-54. [Bouwnijverheid]
- Jürgen KOCKA, *Lohnarbeit und Klassenbildung*. (1983) [Lohnarbeit]
- G.A. de KOK (red.), *De Koninklijke Weg. Honderd jaar geschiedenis Koninklijke Maatschappij DE SCHELDE te Vlissingen. 1875-1975*. (1975) [Koninklijke Weg]
- L. KOLAKOWSKI, *Marxism and Beyond. On Historical Understanding and Individual Responsibility*. (1971) [Marxism]

L.J. KOC
teit en
H.A. de
Schets
[Metaa
Albert K
(doctor
Peter KR
Peter KR
ten]
Bernard K
land va
J.P. KRUI
Jaarboe
J.P. KRUI
eener so
J.P. KRUI
J.P. KRUI
A.N.J. c
Nederla
H.W. KR
Handle
Schepen
Jan KUUS
Develop
E. van LA
rende d
R. v.d. LA
katholie
Horst LA
(1983) [
H. LADE
Politik
Schwerd
listische
Horst LA
David LA
sian Soc
Dieter LA
kultur u
in: Reinl
bis zum
zum Zw
Historik
Dieter LA
re im W
[Arbeite
J.P. LEEN
Maatscha
taal]
A.S. de LE

- L.J. KOOLE, 'Zie, daar ga ik al de Belgen mee doodslaan' in: A. Doedens (red.), *Autoriteit en Strijd*. (1981), 51-79. [Belgen]
- H.A. de Bruyn KOPS, *De Metaalbond. Werkgeversvakbond in de metaalnijverheid. Schets van zijn ontstaan en zijn werkzaamheid, maart 1919 september 1931*. (1931) [Metaalbond]
- Albert KORT, *De Vlissingse sociaal-democratie en de werkloosheid in de jaren dertig*. (doctoraalscriptie VU, 1982) [sociaal-democratie]
- Peter KROPOTKIN, *De verovering van het brood*. (1903²) [brood]
- Peter KROPOTKINE, *Gedenkschriften van een Revolutionair*. I. (1902) [gedenkschriften]
- Bernard KRUITTHOF, 'Trouw aan het beginsel. De christelijk-sociale beweging in Nederland van 1875 tot 1909.' in: *TvSG*, 24 (dec. 1981), 346-374 [Trouw]
- J.P. KRUIJT, 'Levensbeschouwing en groepssolidariteit in Nederland.' in: *Sociologisch Jaarboek* 11 (1957), 29-66 [Levensbeschouwing]
- J.P. KRUIJT, *De onkerkelijkheid in Nederland, hare verbreiding en oorzaken. Proeve eener sociografische verklaring*. (1933) [onkerkelijkheid]
- J.P. KRUIJT, *Het Nederlandse Volkskarakter en het Socialisme*. (1934) [Volkskarakter]
- J.P. KRUIJT/Walter Goddijn, 'Verzuiling en Ontzuiling als sociologisch proces.' in: A.N.J. den Hollander c.s. (red.), *Drift en Koers. Een halve eeuw sociale verandering in Nederland*. (1968), 227-263 [Kruit/Goddijn]
- H.W. KRIJGSMAN, L.B. van OMMEN, *Het uitslaan van schepen. Een praktische Handleiding voor eerstbeginnenden en meer gevorderden bij den bouw van Stalen Schepen*. (1922). [Krijgsman/Van Ommen]
- Jan KUUSE, Anthony Slaven (eds), *Scottish and Scandinavian Shipbuilding Seminar: Development Problems in Historical Perspective*. (1980) [Development Problems]
- E. van LAAR, *Hoop op Gerechtigheid de arbeiders en hun organisaties in Arnhem gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw*. (1966). [Hoop]
- R. v.d. LAARSE, 'Verzwolgen door den ultramontaanschen vloed.' *Leken en clerus in katholiek Delft in de negentiende eeuw*, in: Blom, Broeders, 68-109 [Vloed]
- Horst LADEMACHER, *Geschichte der Niederlande. Politik Verfassung Wirtschaft*. (1983) [Geschichte]
- H. LADEMACHER, 'Gewalt der Legalität oder Legalität der Gewalt. Zur Theorie und Politik der SPD von Kiel (1927) bis Prag (1934)' in: Wolfgang Huber, Johannes Schwerdtfeger (Hrsg.), *Frieden, Gewalt, Sozialismus. Studien zur Geschichte der sozialistischen Arbeiterbewegung*. (1976) [Gewalt]
- Horst LADEMACHER, *Moses Hess in seiner Zeit*. (1977) [Hess]
- David LANE, *The Roots of Russian Communism. A Social and Historical Study of Russian Social-Democracy 1898-1907*. (1975) [Roots]
- Dieter LANGEWIESCHE, 'Politik Gesellschaft Kultur: Zur Problematik von Arbeiterkultur und kulturellen Arbeiterorganisationen in Deutschland nach dem I. Weltkrieg' in: Reinhard Kannonier (Bearb.), *Arbeiterkultur und kulturelle Arbeiterorganisationen bis zum Zweiten Weltkrieg / Regionale und lokale Arbeiterbewegung vorwiegend bis zum Zweiten Weltkrieg als Forschungsgegenstand*. (1983) (= Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung. 17. Linzer Konferenz 1981), 15-43. [Politik]
- Dieter LANGEWIESCHE/Klaus Schönhoven, 'Arbeiterbibliotheken und Arbeiterlektüre im Wilhelminischen Deutschland' in: *Archiv für Sozialgeschichte*. (1976), 135-204. [Arbeiterbibliotheken]
- J.P. LEENKNEGT, *Het verwerven van kapitaal. De financiering van de Koninklijke Maatschappij 'De Schelde' te Vlissingen, 1875-1900*. (scriptie RU Utrecht 1988) [kapitaal]
- A.S. de LEEUW, *Nederland in de wereldpolitiek, van 1900 tot heden*. (reprint 1975)

- [Wereldpolitiek]
- J.L. van LEEUWEN, Kent u ze nog ... de Vlissingers. (1976²) [Van Leeuwen I]
- J.L. van LEEUWEN, Kent u ze nog ... de Vlissingers deel 2. (1975) [Van Leeuwen II]
- Arthur LEHNING, 'Anarchisme et Bolchevisme' in: *Anarchici*, 425-441. [Anarchisme]
- Arthur LEHNING, Anarcho-syndicalisme. (1927) [Anarcho-syndicalisme]
- Arthur Müller LEHNING, 'H.B. Wiardi Beckman: Het Syndicalisme in Frankrijk.' in: *Grondslagen. Anarcho-Syndicalistisch Tijdschrift* II (1933), 16-25. [boekbespreking]
- W.I. LENIN, 'Anarchismus und Sozialismus' in: *Werke* 5 (1976⁷), 334-5. [Anarchismus]
- W.I. LENIN, Staat en Revolutie. (1969) [Staat]
- W.I. LENIN, Was Tun? Brennende Fragen unserer Bewegung. in: id., *Werke* 5 (1976⁷), 354-551. [Was Tun]
- George LICHTHEIM, Lukács. (1970) [Lukács]
- Vernon LIDTKE, The Outlawed Party. Social Democracy in Germany. 1878 -1890. (1966) [Outlawed Party]
- [Wilhelm LIEBKNECHT,] Tot Aanval en Verdediging. Eene Voordracht van Willem Liebknecht lid van den Duitschen Rijksdag. Uit het Hoogduitsch vertaald door E.V.B.[1879] [Aanval]
- A. LIJPHART, Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek. (1979³) [Pacifiatie]
- Marcel van der LINDEN, 'Vorläufiges zur vergleichenden Sozialgeschichte des Syndikalismus' in: Heribert Baumann c.s. (Hrsg.), *Anarchismus in Kunst und Politik. Zum 85. Geburtstag von Arthur Lehning*. (1985), 45-63. [Vorläufiges]
- W.H. van der LINDEN, The International Peace Movement, 1815-1874. (1987) [Peace Movement]
- G.F. LINDEIJER, 'Terrein-kennis. Een en ander over de economische en politieke toestand van Zeeland.' in: *De Nieuwe Tijd*, 18 (1913) [Terreinkennis]
- Ulrich LINSE, Organisierter Anarchismus im Deutschen Kaiserreich von 1871. (1969) [Anarchismus]
- C. te LINTUM, Een Eeuw van Vooruitgang. 1813-1913. (1913) [Eeuw]
- Seymour Martin LIPSET, Political Man. The Social Bases of Politics. (1963²) [Political Man]
- Peter LÖSCHE, Anarchismus. (1977) [Anarchismus]
- Jochen LORECK, Wie man früher Sozialdemokrat wurde. Das Kommunikationsverhalten in der deutschen Arbeiterbewegung und die Konzeption der sozialistischen Parteipublizistik durch August Bebel. (1977) [Sozialdemokrat]
- Erhard LUCAS, Zwei Formen von Radikalismus in der deutschen Arbeiterbewegung. (1976) [Radikalismus]
- Erhard LUCAS, Vom Scheitern der deutschen Arbeiterbewegung. (1983) [Scheitern]
- J. LUCASSEN/Th. van Tijn, 'Nogmaals: Sociale stratificatie' in: *TvSG* II (1976), 74-91. [Nogmaals]
- Georg LUKÁCS, Geschichte und Klassenbewusstsein. (1970³) [GuK]
- P.F. MAAS, Sociaal-Democratische Gemeentepolitiek in Katholiek Nijmegen. 1894-1927. (1974) [Maas, Nijmegen]
- Jean MAITRON, Histoire du Mouvement Anarchiste en France (1880-1914). (1951) [Histoire]
- H. van MALSEN, Alexander Frederik de Savornin Lohman. Ontwikkelingsgang van zijn denken en handelen. (1931) [Lohman]
- E. MANDEL, Marxist Economic Theory. (1974³) [Theory]
- Michael MANN, Consciousness and Action among the Western Working Class. (1973) [Consciousness]
- Karl MARX, Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons 'Philosophie des

Elen
Karl M
Geg
Karl M
gie]
K. MA
Tom v
ontv
P.J. M
Sno
doo
Piet M
soci
P.J. M
195
Albert
61-5
Jaap v
Ned
István
István
Asp
Josef M
nism
86-9
H.C.M
(192
sind
David
tech
William
A U
Dirk F
vor
steh
Bertus
Nie
Bertus
dem
Het
[Land
strij
Shlom
(198
Keiich
Wo
102
Oskar
se v
Joan A
nis

- Elends'. in: Marx/Engels, Werke 4. [Elend]
- Karl MARX/Friedrich Engels, Die heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer & Consorten. in: id., Werke 2. [Heilige Familie]
- Karl MARX/Friedrich Engels, Die deutsche Ideologie in: id., Werke 3. [Deutsche Ideologie]
- K. MARX, Der 18te Brumaire des Louis Bonaparte in: id., Werke 8 (1978) [Brumaire]
- Tom v.d. MEER, Steven van Schuppen, Sjoerd Veen, De SDAP en de kiesrechtstrijd. De ontwikkeling van de Nederlandse sociaal-democratie 1894-1913. (1981) [V.d. Meer c.s.]
- P.J. MEERTENS, 'Middelburg zeventienhonderd vijftig jaar stad' in: [M.P. de Bruin en J. Snoey], Waard om te behouden. De Middelburgse binnenstad, bewoond en beleefd door mensen van vroeger en nu. [1972], 99-119 [Behouden]
- Piet MEERTENS, In het voetspoor van Henriëtte Roland Holst. Radicalen & religieuze socialisten in Nederland. Ingeleid door Ger Harmsen. z.j. [1982] [Voetspoor]
- P.J. MEERTENS, 'Witt Hamer, Mr. Michiel Jacobus de' in: *Mededelingenblad* 9 (sept. 1956), 14-6 [De Witt Hamer]
- Albert MELLINK, 'Persoonlijke herinneringen aan Wijnkoop' in: *BNA* 13 (mei 1987), 61-5 [Persoonlijke herinneringen]
- Jaap van de MERWE, Gij zijt kanalje, heeft men ons verweten! Het proletariërslied in Nederland en Vlaanderen. (1974) [kanalje]
- István MÉSZÁROS, Aspekte von Geschichte und Klassenbewusstsein. (1972). [Aspekte]
- István MÉSZÁROS, 'Kontingentes und notwendiges Klassenbewusstsein' in: Mészáros, Aspekte, 124-83. [Kontingentes]
- Josef MILLER, 'Die Kämpfe der Bremer Werftarbeiter' in: Institut für Marxismus-Leninismus Berlin [Hrsg.], Unter der Roten Fahne. Erinnerungen alter Genossen. (1958), 86-91 [Kämpfe]
- H.C.M. MICHIELSE, Socialistische vorming. Het Instituut voor Arbeidersontwikkeling (1924-1940) en het vormings- en scholingswerk van de Nederlandse sociaal-democratie sinds 1900. (1980) [vorming]
- David MONTGOMERY, Workers' control in America. Studies in the history of work, technology, and labor struggles. (1980) [Workers' control]
- William MORRIS, News From Nowhere or An Epoch of Rest, being some chapters from A Utopian Romance. (1907) [News From Nowhere]
- Dirk H. MÜLLER, Gewerkschaftliche Versammlungsdemokratie und Arbeiterdelegierte vor 1918. Ein Beitrag zur Geschichte des Lokalismus, des Syndikalismus und der entstehenden Rätebewegung. (1985) [Lokalismus]
- Bertus MULDER, 'Domela Nieuwenhuis en het Kathedersocialisme' in: Frieswijk, Nieuwenhuis, 80-92. [Kathedersocialisme]
- Bertus MULDER, 'Theorie en scholing in de vroege SDAP: De Nieuwe Tijd, sociaal-democratisch maandschrift 1896-1921.' in: Jan Bank, Martin Ros, Bart Tromp (red.), Het tweede jaarboek voor het democratisch socialisme. (1980), 42-81 [scholing]
- [Landelijke Federatie van Revolutionaire Socialisten,] NA den strijd (1919) [Na den strijd]
- Shlomo NA'AMAN, Emanzipation und Messianismus. Leben und Werk des Moses Hess. (1982) [Hess]
- Keiichi NAKAGAWA, 'The Japanese Shipping and Shipbuilding Industries before World War II -Financing and Technological Development-' in: Pohl, Innovation, 80-102. [Japanese Shipping]
- Oskar NEGΤ/Alexander Kluge, Öffentlichkeit und Erfahrung. Zur Organisationsanalyse von bürgerlicher und proletarischer Öffentlichkeit. (1972) [Negt/Kluge]
- Joan A. NIEUWENHUIS, Een halve eeuw onder socialisten. Bijdragen tot de geschiedenis van het socialisme in Nederland, (1933) [halve eeuw]

- Joan NIEUWENHUIS, *Uit den tijd der Voortrekkers*. (1927) [Voortrekkers]
- F. Domela NIEUWENHUIS, *De Bijbel: zijn ontstaan en zijne geschiedenis. Eene historisch-kritische Verhandeling ter Ontwikkeling van het Arbeidende Volk*. (1893) [Bijbel]
- F. Domela NIEUWENHUIS, *Le Socialisme en Danger?* (1894) [Danger]
- F. Domela NIEUWENHUIS, *Van Christen tot Anarchist. Gedenkschriften*. (1910) [Gedenkschriften]
- F. Domela NIEUWENHUIS, *Autoritair en Libertair Socialisme*. (1897) [Libertair Socialisme]
- Mary NOLAN, *Social democracy and society. Working-class radicalism in Düsseldorf, 1890-1920*. (1981) [Düsseldorf]
- L. NOORDEGRAAF en Th. Wijsenbeek, 'De konjunkturbeweging in de Nederlandse zeescheepvaart en scheepsbouw 1920-1940.' in: P.W. Klein en G.J. Borger (red.), *De Jaren Dertig. Aspecten van crisis en werkeloosheid*. (1977), 78-91 [Noordegraaf/Wijsenbeek]
- O. NOORDENBOS, *Het atheïsme in Nederland in de negentiende eeuw. Een kritisch overzicht*. (1976 reprint) [Atheïsme]
- O. NOORDENBOS, 'De Dageraad honderd jaar' in: [O. Noordenbos c.s.], *Bevrijdend Denken. Gedenkbundel ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Vrijdenkersvereniging 'De Dageraad'*. (1956), 45-68 [Dageraad]
- Kent OLSSON, 'Tankers and technical development in the Swedish shipbuilding industry.' in: Kuuse/Slaven, *Development Problems*, 55-72 [Tankers]
- [Werkgroep blg IB/FNV 'de Schelde'], *OM niet te vergeten. De staking bij De Schelde in 1928*. (z.j. [1982]) [Om niet te vergeten]
- W. Inte ONSMAN, *Het Licht in de Nacht. (Wat de schrijver er zelf van vertelt)*. (1917) [Licht]
- L.P. van OORSCHOT, 'Een reisverhaal. Januari 1945: het bezoek van 'de 17' aan Londen.' in: *ZT* 23 (1973), 4-8 [reisverhaal]
- J. OUDEGEEST, *De geschiedenis der zelfstandige vakbeweging in Nederland, I*. (1926) [Geschiedenis]
- Joyce OUTSHOORN, *Vrouwenemancipatie en Socialisme. Een onderzoek naar de houding van de SDAP ten opzichte van het vrouwenvraagstuk tussen 1894 en 1919*. (1973) [Vrouwenemancipatie]
- Peter PAGNAMENTA/Richard Overy, *All our working lives*. (1984) [Pagnamenta/Overy]
- A. PANNEKOEK, *Herinneringen*. (1982) [Herinneringen]
- B.D. PARYGIN, 'K. Marx i F. Engels ob obsjtsjestwennoj psichologii' in: W.N. Kolbajnovskij/B.F. Porsnjev, *Problemy Obsjtsjestwennoj Psichologii*. (1965) [Marx]
- Jos PERRY, *Roomsche kinine tegen roode koorts. Arbeidersbeweging en katholieke kerk in Maastricht 1880-1920*. (1983) [Kinine]
- Jos PERRY/Annet Schoot Uiterkamp, 'Herkomst, gezindte en beroep van SDAP-leden in Maastricht.' in: *TvSG* 14 (1988), 247-73. [Perry/Schoot Uiterkamp]
- R.J. PESKENS, *Twee vorstinnen en een vorst. Verhalen*. (1979) [Vorstinnen]
- R.J. PESKENS, *Mijn tante Coleta*. (1978) [Coleta]
- Larry PETERSON, 'A Social Analysis of KPD Supporters: The Hamburg Insurrectionaries of October 1923.' in: *International Review of Social History*, XXVIII (1983), 200-39. [Analysis]
- Larry PETERSON, 'The One Big Union In International Perspective: Revolutionary Industrial Unionism, 1900-1925' in: James E. Cronin and Carmen Sirianni (eds), *Work, Community and Power. The Experience of Labor in Europe and America, 1900-1925*. (1983), 49-87. [Union]
- G.H. PIETERS, *Een kwart eeuw van strijd, herinneringen uit de Limburgsche arbeiders-*

- beweging. Ingeleid door Ger Harmsen. Met een nawoord van Jos Perry, [1979] [Kwart eeuw]
- Hans POHL [ed.], *Innovation, Rationalization and Investment in the German and Japanese Economies 1868/1871 1930/1980*. Proceedings of the German-Japanese Symposium at the Siemens Training Centre in Berlin, March 20-23, 1979. (1982) (= Beiheft 22 van Zeitschrift für Unternehmensgeschichte) [Innovation]
- Sidney POLLARD and Paul Robertson, *The British Shipbuilding. 1870-1914*. (1979) [Shipbuilding]
- Sylvia PRICE, 'Clyde rivetters' earnings, 1889-1913.' in: Kuuse/Slaven, *Development Problems*, 168-95. [Rivetters]
- K.F. PROOST, *Weg en Werk, een eeuw drankbestrijding. Ontwikkelingsgang van de Nederlandse Vereniging tot Afschaffing van Alcoholhoudende Dranken, geschetst ter gelegenheid van haar 100-jarig bestaan*. (1941) [Weg en Werk]
- H.P.G. QUACK, *De Socialisten, Personen en stelsels*. (1977 reprint) [Socialisten plus deel]
- Hans RAMAER, 'De veldtocht van een nieuwe Plutarchus. Domela Nieuwenhuis en 'rechtvaardige economie'.' in: Bert Altena (red.), *Omtrent Domela Nieuwenhuis. Drie lezingen over zijn actualiteit*. (1987), 33-41. [Plutarchus]
- [REDACTIE], 'Waarin onderscheidt zich de geschiedenis van de arbeidersbeweging van de structureel bedreven sociale geschiedenis?' in: *jaarboek arbeidersbeweging*, 1976, 7-20 [Onderscheid]
- [REDACTIE], 'Ten geleide' in: *jaarboek arbeidersbeweging* 1978, 7-26. [Ten geleide]
- [REDACTIE], 'Het 'Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis'' in: *TvSG* 1 (1975), 2-4. [Tijdschrift]
- Ali de REGT, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid. Ontwikkelingen in Nederland, 1870-1940*. (1986) [Arbeidersgezinnen]
- Alastair REID, 'Glasgow Socialism' in: *Social History* 11 (1986), 89-97. [Glasgow]
- Wolfgang RENZSCH, *Handwerker und Lohnarbeiter in der frühen Arbeiterbewegung. Zur sozialen Basis von Gewerkschaften und Sozialdemokratie im Reichsgründungsjahrzehnt*. (1980) [Handwerker]
- Jürgen REULECKE, 'Vom blauen Montag zum Arbeiterurlaub.' in: *Archiv für Sozialgeschichte* (1976) [blauwe Montag]
- F.F. RIDLEY, *Revolutionary Syndicalism in France*. (1970) [Syndicalism]
- Hans RIGHART, *De katholieke zuil in Europa. Een vergelijkend onderzoek naar het ontstaan van verzuiling onder katholieken in Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland*. (1986) [Zuil]
- M.J.F. ROBIJNS, *Radicalen in Nederland (1840-1851)*. (1967) [Radicalen]
- H.Q. RÖLING, 'De tragedie van het geslachtsleven'. Dr. J. Rutgers (1850-1924) en de Nieuw-Malthusiaansche Bond (opgericht 1881) with a summary in English. (1987) [tragedie]
- Arnold ROLLER, *Direkte Aktie*. (z.d. [1906?]) [Direkte Aktie]
- De taaie ROOIE RAKKERS. Een documentaire over het socialisme tussen de wereldoorlogen. Samengesteld door Igor Cornelissen, Ger Harmsen en Rudolf de Jong. (1965) [rooie rakkers]
- H.B. ROOS, 'Enkele pogingen tot het afbakenen van het achterland van de Stoomvaartmaatschappij Zeeland, in het bijzonder voor het personenvervoer', in: *Honderd Jaar SMZ*, 166-198. [pogingen]
- P. de ROOY, 'Het grofste communisme. Een beschouwing over de verzuiling als integratieproces in Nederland in de negentiende eeuw.' in: *Symposium*, II (1980), 8-21. [communisme]
- P. de ROOY, *Werklozenzorg en werkloosheidsbestrijding 1917-1940*. Landelijk en

- Amsterdams beleid. (1978) [Werklozenzorg]
- G. ROTH, The social democrats in imperial Germany. (1962) [social democrats]
- A.J.C. RÜTER, De Spoorwegstakingen van 1903. Een spiegel der arbeidersbeweging in Nederland. (1935) [Spoorwegstakingen]
- De RUYTERSCHOOL 1903-1978, terugblik. (1978) [De Ruyterschool]
- J. SAKS, Socialistische Opstellen (I). (1918) [Socialistische Opstellen (I)]
- H.J.A.M. SCHAEPMAN, 'Rerum Novarum'. Rede over de jongste encycliciek van Z.H. Paus Leo XIII. (1891) ['Rerum']
- Adam SCHAFF, Geschichte und Wahrheit. (1970) [Geschichte]
- H.J. SCHEFFER, De Controleur. Een kritisch blad kritisch bekeken. (1982) [Controleur]
- H.J. SCHEFFER, November 1918. Journaal van een revolutie die niet doorging. (1968) [November]
- H.J. SCHEFFER, Henry Tindal. Een ongewoon heer met ongewone besognes. (1976) [Tindal]
- H.J. SCHEFFER, Het Volksdagblad. Arbeidersbeweging en dagbladpers. (1981) [Volksdagblad]
- M.P.C.M. van SCHENDELEN, 'The views of Arend Lijphart and collected criticisms' in: *Acta Politica* XIX (1984), 19-56. [views]
- De SCHEPEN die wij bouwden 1875-1950; gedenkboek van de N.V. Koninklijke Maatschappij 'De Schelde'. (1950). [Schepen die wij bouwden]
- [F. SCHETS] 1890 - 1945. Gedenkboekje. Uitgegeven door het afdelingsbestuur van den Ned. R.K. Volksbond te Vlissingen ter gelegenheid bij het 55-jarig bestaan samengesteld door F. Schets. [1945] [Gedenkboekje]
- I. SCHÖFFER, 'Verzuiling, een specifiek Nederlands probleem.', *Sociologische Gids* III (1956), 121-7 [Verzuiling]
- Heilwig SCHOMERUS, Die Arbeiter der Maschinenfabrik Esslingen. Forschungen zur Lage der Arbeiterschaft im 19. Jahrhundert. (1977) [Esslingen]
- Günther SCHULZ, Die Arbeiter und Angestellten bei Felten & Guillaume. (1979) [Angestellten]
- A.J. SCHUTIJSER, De Geschiedenis van de Rooms-Katholieke Parochie van Vlissingen. (1980) [Parochie]
- P.W. SIJNKE, 'Het Middelburgsche Droogdok' in: *ZT* 26/6 (1976), 218-20. [droogdok]
- A. SLAVEN, 'Growth and Stagnation in British/Scottish Shipbuilding. 1913-1977.' in: Kuuse/Slaven, Development Problems, 18-54 [Growth]
- B.H. SLICHER van Bath, 'Methodiek en techniek van het onderzoek naar de sociale stratificatie in het verleden' in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 84 (1971) [Methodiek]
- C. SMEENK en P. v. Vliet jr., Een held in volle wapenrusting. A.S. Talma en zijn arbeid. (1916) [Smeenk/Van Vliet]
- SOCIALISTISCHE Lieder en Gedichten. (1886 en latere drukken) [Socialistische Lieder]
- Martin SODER, Hausarbeit und Stammtischsozialismus. Arbeiterfamilie und Alltag im Deutschen Kaiserreich, 1980 [Hausarbeit]
- P.R.D. STOKVIS, 'Katholieke emancipatie en hervormde revitalisatie tegen de geest der eeuw en het spook der revolutie in Den Haag.' in: Blom, Broeders, 30-67. [Emancipatie]
- P.R.D. STOKVIS, 'Nederlandse sociale verhoudingen tegen 1850' in: *TvSG* 10 (maart 1978) [verhoudingen]
- Bo STRATH, 'Trade Unions and Workers' Radicalism in Swedish Shipbuilding Industry' in: Kuuse/Slaven, Development Problems, 108-35. [Unions]
- Siep STUURMAN, Verzuiling, Kapitalisme en Patriarchaat. Aspecten van de ontwikkeling van de moderne staat in Nederland. (1984) [Verzuiling]

G. TA
G. TA
den
[Ou
Hans
[A.S. T
23 A
Melan
Arb
C.W. t
[Ter
J. v.d.
Guus
smo
E.P. T
Th. va
P.A.
van
Th. va
Ned
Th. va
der
Th. va
Ned
Alain
Wilhel
on,
P.J. TH
P.J. TH
Evert
(19
Evert
terr
en
sch
UIT H
arb
het
Ruud
198
W.S. U
Aro
Leo V
J.K. v
smo
J.M. V
VERE
'ger
193
Marin
M.C.

- G. TAAL, Liberalen en Radicalen in Nederland, 1872-1901. (1980) [Liberalen]
- G. TAAL, 'Franciscus Petrus Oudens, een ambitieus stationschef in Arnemuiden. Episo-
den uit de geschiedenis van de kiesrechtbeweging in Zeeland', in: *ZT* 30/3 (1980), 80-7
[Oudens]
- Hans TABBERS en Herbert Sepers, De Schelde. (1984) [Tabbers/Sepers]
- [A.S. TALMA,] Mammonkiesrecht of Mannenkiesrecht? Rede gehouden te Dordrecht op
23 April 1894, door A.S. Talma. (1894) [Mannenkiesrecht]
- Melanie TATUR, 'Wissenschaftliche Arbeitsorganisation'. Arbeitswissenschaften und
Arbeitsorganisation in der Sowjetunion 1921-1935. (1979) [Arbeitsorganisation]
- C.W. ten TEIJE, De opkomst van het socialisme in Breda. Actie en reactie tot 1908. (1986)
[Ten Teije, Breda]
- J. v.d. TEMPEL, De Nederlandsche vakbeweging en haar toekomst. (1910) [vakbeweging]
- Guus TERMEER c.s., Dienstweigeraars over dienstweigeren en verzet tegen het militari-
sme vanaf de eeuwwisseling tot nu. (1984) [Termeer c.s.]
- E.P. THOMPSON, The Making of the English Working Class. (1976) [Making]
- Th. van TIJN, 'Bijdrage tot de wetenschappelijke studie van vakbondsgeschiedenis' in:
P.A.M. Geurts en F.A.M. Messing (red.), Theoretische en methodologische aspecten
van de economische en sociale geschiedenis, II. (1979), 159-87. [Bijdrage]
- Th. van TIJN, 'Voorlopige notities over het ontstaan van het moderne klassebewustzijn in
Nederland' in: *Mededelingenblad*, 45 (mei 1974), 33-49 [Notities]
- Th. van TIJN, 'Sociale verhoudingen en opvattingen daarover' in: *Algemene Geschiedenis
der Nederlanden*, 12 (1977), 132-7. [opvattingen]
- Th. van TIJN, 'De sociale bewegingen van 1876 tot 1887.' in: *Algemene Geschiedenis der
Nederlanden*, 13, 90-101. [sociale bewegingen]
- Alain TOURAINE, La Société Post-Industrielle. (1969) [Société]
- Wilhelm TREUE, 'Innovation in the German Shipbuilding Industry' in: Pohl, Innovati-
on, 102-20.
- P.J. TROELSTRA, Gedenkschriften III, Branding. (1929) [Branding]
- P.J. TROELSTRA, De Wereldoorlog en de Sociaaldemokratie. (1915) [Wereldoorlog]
- Evert van der TUIN, Anarchisme en arbeidersbeweging in Nederland. [scriptie VU]
(1980) [Anarchisme]
- Evert v.d. TUIN, 'Het NSV en het anarcho-syndicalisme' in: Maria Hunink, Jaap Kloos-
terman, Jan Rogier (red.), Over Buonarroti, internationale avant-gardes, Max Nettlau
en het verzamelen van boeken, anarchistische ministers, de algebra van de revolutie,
schilders en schrijvers. Voor Arthur Lehnig. (1979), 203-43. [NSV]
- UIT het duister naar het licht! Gedenkboek van de algemeene nederlandsche bond van
arbeid(st)ers in het bakkers-, chocolade- en suikerbewerkingbedrijf. 1894-1934. [Uit
het duister]
- Ruud UITTENHOUT, 'I.I. Samson: van anarchist tot sociaal-democraat' in: *BNA* 6 (juni
1985), 5-23 [Samson]
- W.S. UNGER en J.J. Westendorp Boerma, 'De Steden van Zeeland. IV. Vlissingen.' in:
Archief 1955, 30-65. [Unger/Westendorp Boerma]
- Leo VALIANI, 'La Genesi dell' Anarchismo' in: *Anarchici*, 17-27. [Genesi]
- J.K. van der VEER, Kollektivisme en kommunisme. Een voordracht. (1892) [Kollektivi-
sme]
- J.M. VELLINGA, Talma's Sociale Arbeid. (1941) [Talma]
- VERBONDEN Schakels, verzamelde opstellen uit het maandblad der vereeniging
'gemeenschappelijk grondbezit' - uitgegeven bij het dertig jarig bestaan van G.G.B. in
1932. [Verbonden Schakels]
- Marinus C. VERBURG, 'De Middel-burgers' in: *ZT* 23/2 (1973), 1-13. [Middel-burgers]
- M.C. VERBURG, 'L.P. van Oorschot 1885-1973' in: *ZT*, 23/4 (1973) [Van Oorschot]

- J.A. VERDOORN, Het gezondheidswezen te Amsterdam in de 19e eeuw. (1981²) [gezondheidswezen]
- C.A. VERRIJN Stuart, Inleiding tot de beoefening der Statistiek. (vier delen) (1910 e.v.) [Statistiek]
- Jojada VERRIPS, En boven de polder de hemel. Een antropologische studie van een Nederlands dorp. 1850 1971 (1977) [Ottoland]
- VERSLAG van de eerste afdeeling der staatscommissie van arbeidsenquête bedoeld bij de wet van 19 Januari 1890. [meerdere delen] [staatscie 1890]
- VERSLAG van de commissie van onderzoek naar de toestanden in het BOUWBEDRIJF. I en II (1921) [Verslag bouwbedrijf]
- Rudolf VETTERLI, Industriearbeit, Arbeiterbewusstsein und gewerkschaftliche Organisation. Dargestellt am Beispiel der Georg Fischer AG (1890-1930). (1978) [Industriearbeit]
- Rudolf VETTERLI in: Schweizerisches Sozialarchiv (Hrsg.), Arbeitsalltag und Betriebsleben. Zur Geschichte industrieller Arbeits- und Lebensverhältnisse in der Schweiz. (1981), 269-315 [Alltag]
- Louis de VISSER, Herinneringen uit mijn leven. (1978²) [Herinneringen]
- W.H. VLIENEN, De Dageraad der Volksbevrijding. Schetsen en tafereelen uit de socialistische beweging in Nederland. II. (1922²) [Dageraad I of II]
- VLISINGSCHE Bestuurdersbond, De Strijd der Stokers en Matrozen van de Stoomvaart-Maatschappij 'Zeeland' te Vlissingen. (1900) [Strijd]
- A.C.J. de VRANKRIJKER, Onze Anarchisten en Utopisten rond 1900. (1972) [Anarchisten]
- W. de VRIES Wzn, 'Bruno Liebers, typograaf.' in: Campfens c.s., Op beteren weg, 109-25. [Liebers]
- Th. van der WAERDEN, Geschooldheid en techniek. Onderzoek naar den invloed van arbeidssplitsing en machinerie op de mate van vereischte oefening en bekwaamheid der arbeiders. (1911) [Geschooldheid]
- Gerard van der WAL, 'Mr. M.J. de Witt Hamer, sociaal, radicaal en liberaal, bouwstenen voor een biografie.' in: *Historisch Jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland*, 1987, 71-116. [De Witt Hamer]
- J.J. van der WAL, De economische ontwikkeling van het Bouwbedrijf in Nederland. (1943²) [Bouwbedrijf]
- P.H. v.d. WAL, Het Arbeidersevangelië, dramatische schets. [1901?] [Arbeidersevangelië]
- T. v.d. WAL, Op zoek naar een nieuwe vrijheid. Een kwart arbeidersbeweging in Friesland 1870-1895. (1972) [Vrijheid]
- D.J. WANSINK, Het Socialisme op de tweesprong. De geboorte van de S.D.A.P. (1939) [Tweesprong]
- J.M. WELCKER, Heren en arbeiders in de vroege Nederlandse arbeidersbeweging 1870-1914. (1978) [Heren]
- F.M. WIBAUT, Levensbouw. Memoires. (1936) [Levensbouw]
- Piet WIELSMA, 'Working Class Culture: Alcohol Abuse or Abstinence.' in: Heerma van Voss/Van Holthoon, Culture, 121-32. [Alcohol Abuse]
- W.J. WIERINGA, 'Een samenleving in verandering.' in: Bakker, Doleantie, 9-41. [samenleving]
- J.A. de WILDE en C. Smeenk, Het Volk Ten Baat. De geschiedenis van de A.R.-partij. (1949) [De Wilde/Smeenk]
- Raymond WILLIAMS, Culture and Society 1780-1950. (1958) [Culture]
- Raymond WILLIAMS, Marxism and Literature. (1977) [Marxism]
- Bill WILLIAMSON, Class, Culture and Community. A Biographical Study of Social

Chang
H.P. WI
[Plaats
Michael J
lands)
C.H.E. d
en Pro
Helene V
ZT 19
Sam de W
Hartmut
über d
erung]
Hartmut
lektik.
Hartmut
und A
terklas
[Stand
Jan ZWE
Walche

Verantw
Gemeent
Hagoort,
Internatio
huis-fo
F.A. de K
Koninklij
J. de Lang
J.L. van L
De Meta
Morgenro
Persmuse
W. van R
32.
Rijksarch
De Toeko
De Toeko
W.H. Vli
De Vrijde
De Vrijde
Vrije Uni
stantis

- Change in Mining. (1982). [Class]
- H.P. WINKELMAN, Geschiedkundige plaatsbeschrijving van Vlissingen. (reprint 1972) [Plaatsbeschrijving]
- Michael J. WINTLE, Aspects of Religion and Society in the Province of Zeeland (Netherlands) in the Nineteenth Century. (1985) [Aspects]
- C.H.E. de WIT, De Nederlandse Revolutie van de achttiende eeuw, 1780-1787. Oligarchie en Proletariaat. (1974) [Revolutie]
- Helene W. van WOELDEREN, 'Vijftig jaar geleden werd mijn vader burgemeester.' in: ZT 19/6, 1969, 183-90. [mijn vader]
- Sam de WOLFF, Voor het land van belofte. Een terugblik op mijn leven. (1954) [Land]
- Hartmut ZWAHR, Zur Konstituierung des Proletariats als Klasse. Strukturuntersuchung über das Leipziger Proletariat während der industriellen Revolution. (1978) [Konstituierung]
- Hartmut ZWAHR, Proletariat und Bourgeoisie in Deutschland. Studien zur Klassendialektik. (1980) [Proletariat]
- Hartmut ZWAHR, 'Zur Konstituierungsgeschichte der deutschen Arbeiterklasse. Stand und Aufgaben der Forschung' in: id. (Hrsg.), Die Konstituierung der deutschen Arbeiterklasse von den dreißiger bis zu den siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts. (1981) [Stand und Aufgaben]
- Jan ZWEMER, Een zekel om geit-eten te snieën. De geschiedenis van de landarbeiders op Walcheren 1900-1940. (1987) [zekel]

Verantwoording van de afbeeldingen

- Gemeentearchief Vlissingen: 1, 2, 4, 7, 15, 20, 22, 30, 35, 37, 39.
- Hagoort, Beginsel: 31.
- Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis: 5, 8, 11, 12, 13 (F. Domela Nieuwenhuis-fonds), 17, 19, 21, 25.
- F.A. de Kaart, Goes: 23.
- Koninklijke Maatschappij 'de Schelde': 3, 28, 33, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48.
- J. de Lange, Terneuzen: 27.
- J.L. van Leeuwen, Vlissingen: 38.
- De Metaalbewerker*, september 1928: 40.
- Morgenrood*: 10, 14.
- Persmuseum, Amsterdam: 9.
- W. van Ravesteyn, *De Wording van het Communisme in Nederland, 1907 - 1925*. (1948): 32.
- Rijksarchief Zeeland: 26.
- De Toekomst*, 1/4/18: 18, 34.
- De Toekomst*, 29/4/11: 24.
- W.H. Vliegen, *Die Onze Kracht Ontwaken Deed, II*: 29.
- De Vrijdenker*, 2/10/26: 36.
- De Vrijdenker*, 29/5/26: 41.
- Vrije Universiteit, Historisch Documentatiecentrum voor de geschiedenis van het Protestantisme: (1800 - heden) 6, 16.

